

EL MODEL DE LA REACCIÓ SOCIAL I LA CRIMINOLOGIA CRÍTICA

Felip Renart Garcia

Materials de suport a la docència en valencià

128

DEPARTAMENT DE DRET INTERNACIONAL PÚBLIC
I DRET PENAL
UNIVERSITAT D'ALACANT

Felip Renart Garcia

Aquest material docent ha rebut una beca del Servei de Promoció del Valencià de la Universitat d'Alacant

L'edició d'aquest material s'ha fet dins el marc del conveni per a la promoció de l'ús social del valencià signat per la Universitat d'Alacant amb la Conselleria d'Educació.

Alacant, març de 2011 (1a edició)

Edició: Universitat d'Alacant. Secretariat de Promoció del Valencià

Apartat de Correus 99 - 03080 Alacant

A/e: s.proval@ua.es tel. 96 590 34 85

Impressió: Limencop

Universitat d'Alacant.

Edifici de Ciències Socials – Planta baixa

<http://www.limencop.com> tel. 96 590 34 00 Ext. 2784

Índex

Presentació.....	V
1 Introducció.....	7
2 El marc ideològic: l'interaccionisme simbòlic i els seus precedents i influències metodològiques (fenomenologia, etnografia i etnometodologia)....	9
3 La teoria de l'etiquetatge i els seus desenvolupaments	23
4 Marxisme criminològic i teoria del conflicte social	45
5 La criminologia crítica	63

Presentació

Des de l'equip de govern de la Universitat d'Alacant valorem la docència en valencià com un component molt positiu en la formació universitària dels futurs professionals que han estudiat en aquesta Universitat. És una obligació de la Universitat formar bons professionals que en un futur coneguen bé la realitat que els envolta i hi presten amb normalitat els seus serveis. Per això, el domini del valencià propi de la seua especialitat tècnica o científica és fonamental per a entendre i per a gestionar el procés de desenvolupament de la societat valenciana —i també per a integrar-s'hi amb total normalitat.

Aquest material docent que ara presentem és un resultat més d'aquesta filosofia, que impregna l'actual equip de govern, de preparar bons professionals que puguen fer un servei en la societat que ha creat i que manté la Universitat d'Alacant. Per a fer possible que els alumnes actuals i futurs de la Universitat puguen exercir competentment la seua professió en valencià, hem d'estimular un procés previ d'una certa complexitat que, per les seues característiques, ha de ser lent de necessitat: preparar bons professors que puguen impartir la docència en valencià i disposar de materials de suport adequats.

Per a ajudar a aconseguir això, en els darrers anys hem fet convocatòries d'ajudes per a elaborar materials docents en valencià. L'objectiu que hi ha darrere d'això és començar a publicar, a poc a poc, els materials que tinguen la qualitat suficient. Aquestes iniciatives de suport a l'ús del valencià com a llengua de creació i de comunicació científica són possibles gràcies a l'ajuda de la Generalitat Valenciana (Conselleria d'Educació), a través del conveni per a la promoció de l'ús del valencià.

Ignasi Jiménez Raneda
Rector

1 Introducció

Si la primera Escola de Chicago va propiciar la consolidació, en l'àmbit de la criminologia, del paradigma sociològic i, per tant, una superació del model positivista de la diferència, l'anomenada segona Escola de Chicago posarà les bases ideològiques del desenvolupament d'un nou paradigma: el de la reacció social. Aquest donarà lloc a una "autèntica revolució en l'àmbit de la sociologia criminal", ja que suposarà superar molts dels postulats sobre els quals s'assentaven les teories etiològiques existents fins al moment (l'ordre social com a pressupòsit i els defectes de socialització com a causa genèrica de la delinqüència) per a donar lloc a un nou element d'estudi sobre el qual la criminologia ha de prestar una atenció preferent: el control social, que condicionarà el mètode criminològic. La qüestió ara no serà tant qui és el criminal, sinó qui i per què algú és definit com a desviat?

Aquest canvi de timó es produeix en un lloc i moment històric molt precís. Els Estats Units d'Amèrica del Nord en la dècada dels anys seixanta, i en un context sociocultural determinat: el de la crisi de les societats opulentes i la deslegitimació dels aparells de control social. I és que el model de bonança econòmica i equilibri social dissenyat pel keynesianisme i aplicat per les polítiques del New Deal van trobar en aquest moment un clar punt d'inflexió, que donà lloc a un moviment contestatari contra el poder, enarborat pels qui havien sigut marginats en un estat suposadament del benestar. En aquest context, la guerra de Vietnam, a diferència del que havia succeït amb altres conflictes bèl·lics anteriors, lluny d'aglutinar la ciutadania americana amb el seu govern, va servir com a espoleta d'un moviment crític que va tenir repercussió en tots els àmbits del pensament, molt particularment en el sociològic, i, per extensió, en el de la criminologia.

Anitua ho ha descrit amb magistral ploma: "Aquest rebuig de la societat repressora i explotadora, d'aquesta societat que practicava injustícies i després intentava neutralitzar l'exigència compensatòria per mitjà de la naturalització de l'existent, aniria acompanyat d'un rebuig al model científic propi de l'estat benefactor, el representat per la sociologia estructural-funcionalista (...). Per oposició al caràcter formal, abstracte i empíric del mètode de les ciències socials, es produiria un gir a formes que qüestionaven l'especificitat del saber científic i es reprenien pràctiques que anaven des de l'idealisme a la reconsideració del sentit comú (...). Tot això implicava qüestions ideològiques però també altres qüestions, que és possible denominar com a canvis culturals. Els que s'organitzaven contra determinat estat de coses deien sostenir una nova moral. Una moral que a partir de l'individu fóra capaç d'organitzar noves formes socials que, amb rebuig del consum i valoració de l'amistat –i amb

aquesta respectant la diferència–, pogueren gestionar-se fora del capitalisme i l'estat i els seus més clars defensors, l'exèrcit i el sistema penal.

És en aquests anys seixanta quan la indústria del cine es fa càrrec d'aquell lloc de la cultura popular, que des de l'inici de la modernitat ja havia assenyalat que a vegades és necessari trencar la llei per a obtenir justícia. La cultura popular mantenia mites d'aquest tipus a través de tota la modernitat, els quals estan en la base de la literatura de cordell o de l'èpica dels bandits rurals. D'acord amb aquesta mitologia popular es recuperaria la idea del contingut polític de les formes delinqüencials, i es faria amb l'aportació d'idees marxistes o revolucionàries. Encara que el cine ja ho havia fet abans, ara ho faria més, i en tot un ampli espectre cultural que va des de les innocents versions infantils d'El Zorro o de Robin Hood, fins a la revisió heroica d'uns bandits nord-americans de la dècada dels trenta en la pel·lícula *Bonnie and Clyde*, o el plantejament d'un robatori a un banc com un acte antisemita en *El cas de Thomas Crown* (...). Ja no es tractava de ser observador, sinó de ser actor. I aquesta romàntica mirada individualista tenia el seu correlat social, ja que implicava la possibilitat de realitzar canvis socials. Estava la convicció optimista que l'home tot ho pot. L'ésser humà no té marcat el destí, ni té per què conformar-se amb el que existeix. Tot pot canviar-se i, a més, per a canviar qualsevol cosa cal canviar-ho tot. Capgirar-ho tot. Tots aquests eren lemes que estaven en el cap de joves optimistes, tant en la d'aquells efectivament perjudicats pel sistema com en altres que, com a part de la societat beneficiada, sentien que havia arribat el moment de la transformació. Tot això es posaria en crisi. Es discutiria el model econòmic, el polític, el científic, però l'important era que es discutia. I així es produïa una lectura políticament radical de totes les idees.

Tot aquest escenari va repercutir, evidentment, en un procés d'anada i tornada en què és difícil assenyalar qui va començar a plantejar la ruptura en el pensament social. També la criminologia es va veure alterada per una sensació de conflicte amb les figures senyeres d'aquest saber, conflicte que es reflectia en molts matisos, però sobretot en la ideologia i en la qüestió generacional. D'entre totes les aportacions de la sociologia, la més afectada per aquests nous plantejaments va ser la de la sociologia criminal o criminologia, ja que ací es posaria en el camp de discussió científica aquelles institucions que estaven sent criticades políticament”.

2 El marc ideològic: l'interaccionisme simbòlic i els seus precedents i influències metodològiques (fenomenologia, etnografia i etnometodologia

Per a comprendre la criminologia de la reacció social cal estudiar el seu marc ideològic, és a dir, l'interaccionisme simbòlic. I per a això entenem necessari connectar aquest amb els seus antecedents més directes, la filosofia fenomenològica i amb els corrents metodològics veïns a aquesta, l'etnografia i l'etnometodologia.

La filosofia fenomenològica va trobar la seua major expressió en el pensament d'Edmund Husserl (1859-1938), que heretaria de Franz Brentano (1838-1917) la seua passió per l'objectivitat i l'anhel de concebre una ciència suprema, prèvia i clau de totes les altres, que es basara no en l'experiència sinó en les evidències apodíctiques. La fenomenologia es presenta així com la ciència dels fenòmens, però entesos no com un estat psíquic, com afirmava David Hume, ni com el que suposa l'oposició a la cosa en si, com sostenia Kant. La paraula *fenomen* en Husserl té el mateix significat que tenia per als grecs. Per això, la fenomenologia no és un saber d'aparences sinó de la confiscació de les coses mateixes, la qual cosa s'aconsegueix a través d'un procés continu de reducció.

Doncs bé, aquest nou model de pensament científic que va suposar la fenomenologia no podia passar desapercebut en el camp de la sociologia en general, i de la sociologia criminal en particular, des d'on es van ressaltar les novetats que aquest aportava enfront del racionalisme crític que sustentava la sociologia estructural-funcionalista. Així, si en el racionalisme crític l'anàlisi recau en els objectes, en la fenomenologia interessen els significats com a orientacions subjectives (interpretacions i definicions) en les interaccions; si en aquell les manifestacions dels objectes eren concebudes superficialment, en aquesta el que interessa és arribar a l'essència de les coses; si allí l'observació dels objectes a través del reticle de l'observador conduïa a la interpretació científica, ací la comprensió del sentit és la finalitat d'una observació realitzada a través de les categories del món ordinari; si en el racionalisme crític l'explicació de les coses era fruit de la combinació de variables o factors per mitjà d'un procediment estàtic-estadístic-etiològic derivat de l'observació, en la fenomenologia la descripció és un procés dinàmic d'esdeveniments interactius que s'obté a través de la descripció de l'essència de les coses.

Si bé el naixement i desenvolupament inicial de la fenomenologia succeeix a Centreeuropa (fonamentalment a Alemanya) serà a partir dels anys quaranta quan arrela als Estats Units, on arribarà de la mà d'un deixeble directe de Husserl, Alfred Schutz (1899-1959), que recalarà en terres americanes fugint dels nazis. Schutz marcarà un clar antecedent del *labelling*, ja que va tractar d'explicar l'ordre social mostrant que les persones produeixen una sèrie de tipificacions sobre el món, les persones, els esdeveniments... Per mitjà d'aquestes "construccions típiques" és possible als humans assumir estereotips de comprensió que permeten comprendre més coses de què es veuen o es diuen. Singular importància va tenir també com a antecedent l'aportació realitzada per dos deixebles de Schutz, Peter Berger i Thomas Luckmann, els que a mitjan dels anys seixanta publiquen *The Social Construction of Reality*, obra que marcaria tota una fita en el desenvolupament dels corrents simbòlics, ja que assenyalaven els tres postulats bàsics del seu pensament: que la societat és un producte humà; que la societat és una realitat objectiva i que l'home és un producte social.

Emmarcat en l'esmentada filosofia i com a influent directe de l'interaccionisme, hem d'esmentar també l'etnografia, que malgrat la naturalesa polèmica del seu concepte, pot ser definida com aquelles formes d'investigació social que tenen en compte un nombre significatiu de les circumstàncies següents: un fort èmfasi en l'exploració de la naturalesa dels fenòmens socials particulars, més que en la comprovació d'hipòtesis sobre aquests; una tendència al treball, en primer lloc, amb dades no estructurades, és a dir, informacions que no han sigut codificades en col·leccions de dades, en forma de sèries tancades de categories d'anàlisi; la investigació d'un petit nombre de casos, potser un sol cas en detall i l'anàlisi de dades que impliquen una interpretació explícita dels significats i funcions de les accions humanes. El producte de tot això adquireix la forma de descripcions i explicacions verbals; les quantificacions i les dades estadístiques queden relegades, per tant, a un lloc subordinat.

Finalment i com a element necessari per a entendre l'interaccionisme hem d'esmentar així mateix un altre corrent metodològic íntimament lligat amb la fenomenologia. Ens referim a l'etnometodologia, que ha sigut definida sintèticament com el mètode que centra el seu interès en el mode en què les persones construeixen o reconstrueixen la realitat social. L'etnometodologia té el seu origen en les investigacions que un grup de sociòlegs vinculats a les universitats californianes van dur a terme en els anys seixanta i setanta guiats per l'interès a estudiar les formes en què les persones interactuaven entre si en les situacions quotidianes de la vida. Va ser el 1967 quan Harold Garfinkel, l'autor més representatiu d'aquesta orientació, publica els seus *Studies in Ethnomethodology*, obra on sistematitza els estudis duts a terme en la dècada dels cinquanta i que constitueix el naixement de l'etnometodologia.

Segons el mateix Garfinkel, deixeble de Talcott Parsons i de Schutz, l'estudi etnometodològic està orientat a la tasca d'aprendre com les activitats reals ordinàries de les persones consten de mètodes per a fer que les accions i circumstàncies pràctiques, coneixements lògics d'estructures socials i raonament sociològic pràctic siguin analitzables, s'orienten, així mateix, al descobriment de les propietats formals d'accions practicades quotidianament des de dins de la situació real, com a realitzacions contínues d'aquestes situacions. En paraules més exactes, l'etnometodologia es referiria a "la investigació de les propietats racionals d'expressions indexicades i d'altres

accions practicades en tant que són èxits continus de pràctiques enginyoses i organitzades de la vida quotidiana”. Com encertadament s’ha subratllat, el terme *indexades* és un concepte que Garfinkel pren de la lingüística i amb el qual es vol expressar que les proposicions o termes tenen significats diferents en funció del context. És per això que John Heritage, el gran estudiós de l’obra i pensament de Garfinkel, ha definit de forma més simple l’etnometodologia com “l’estudi d’un cos particular: el cos de coneixements de sentit comú i la varietat de procediments i consideracions pels quals els membres ordinaris de la societat doten de sentit, troben el seu camí i actuen en les circumstàncies en què es troben”.

Garfinkel hereta de la fenomenologia l’actitud davant de les coses (l’etnometodologia ha de suspendre la creença en l’objectivitat de les coses per a veure com aquestes són construïdes) i l’investigador, en tot cas, ha de partir del que l’actor sap quan actua, veient el món de l’actor amb els ulls d’aquest: “posar-se en el lloc de l’actor a fi de comprendre el que aquest diu i fa”, posició aquesta molt pròxima, com ara veurem, als postulats interaccionistes.

Doncs bé, si a l’anterior afegim el protagonisme que el concepte d’interacció social cobra en la sociologia, sobretot a partir de les aportacions de Max Weber i, fonamentalment, de George Simmel, estem ja en condicions de comprendre l’interaccionisme simbòlic, una corrent de pensament, heterogeni com no n’hi ha d’altre, que troba com a denominador comú l’aportació de George H. Mead. I és que més enllà de les diverses orientacions, fonamentalment representades per la segona Escola de Chicago i per l’Escola d’Iowa, podem assenyalar com a principis bàsics que defineixen el pensament interaccionista els següents: 1) A diferència dels animals inferiors, els éssers humans estan dotats de capacitat de pensament; 2) La capacitat de pensament està modelada per la interacció social; 3) En la interacció social les persones aprenen els significats i els símbols que els permeten exercir la seua capacitat de pensament; 4) Els significats i els símbols permeten a les persones actuar i interactuar d’una manera distintivament humana; 5) Les persones són capaces de modificar o alterar els significats i els símbols que usen en l’acció i la interacció sobre la base de la seua interpretació de la situació; 6) Les persones són capaces d’introduir aquestes modificacions i alteracions com a conseqüència, en part, de la seua capacitat per a interactuar amb si mateixes, la qual cosa els permet examinar els possibles cursos d’acció i valorar-ne els avantatges i desavantatges relatius, per a després triar-ne un; 7) Les pautes entreteixides d’acció i interacció constitueixen els grups i les societats.

a) *George H. Mead*

George Herbert Mead va nèixer a South Hadley (Massachusetts) el 27 de febrer de 1863, fill d’un pastor protestant. Va estudiar filosofia a Harvard, i va completar la seua formació en psicologia filosòfica i teoria econòmica en les universitats de Leipzig, Berlín i Freiburg. Una vegada a Alemanya, va exercir entre 1891 i 1894 com a docent de filosofia i psicologia en la Universitat de Michigan; aquest últim any, després d’establir una estreta relació amb Charles Cooley i John Dewey, es trasllada a la Universitat de Chicago, on romandrà ja la resta de la seua carrera. Mead no va publicar en vida sinó un bon nombre d’articles doctrinals, de manera que els llibres pels quals coneixem el seu pensament són una obra recopilatòria i difusora dels seus deixebles (sobretot, Charles W. Morris, Arthur E. Murphy i Herbert Blumer) els quals, a la mort del seu mestre (26 d’abril de 1931), els van publicar junt amb els apunts presos

a classe. Fruit de tot això van veure la llum *The Philosophy of Present* (1932), *The Philosophy of the Act* (1938), i, sobretot, com a obra capital de l'autor, *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*, editada el 1934 per Charles W. Morris.

A partir de l'expressa crítica del conductisme de Watson, Mead denomina la seua teoria, com anuncia el mateix títol de la seua principal obra, "conductisme social"; i és que per a ell no basta analitzar els aspectes externs de la conducta humana, sinó que és necessari estudiar-ne els processos interns i l'aspecte social de l'experiència. És per això que la psicologia social es defineix com "l'estudi de l'experiència i conducta de l'organisme individual o persona com a dependent del grup social a què pertany". És tracta d'explicar la interacció de la persona i el grup social, explicant la gènesi de la persona en la interacció i l'acció de la persona sobre el grup, ja que "la conducta humana d'un individu només pot ser entesa en termes de la conducta de tot el grup social del qual és membre, ja que els seus actes individuals estan involucrats en els actes socials més amplis, que van més enllà d'ell i que comprenen altres membres d'aquest grup".

Partint del concepte d'"acte" com un impuls que manté el procés vital per mitjà de la selecció de certes classes d'estímul que necessita, i entenent que l'"estímul" és l'ocasió per a l'expressió de l'impuls, es defineix l'acte social com una unitat d'interpretació entre dos organismes. En aquest context, Mead afirma que un "gest" és el començament d'un acte social que es converteix en estímul per a la reacció d'un altre individu. El gest s'associa, així, a l'acte subsegüent, i es defineix, no tant per la conducta que tradueix com la que produeix en els altres. Per això, el gest es converteix en Mead en símbol significant quan provoca en qui el produeix la mateixa reacció que en l'altre; això és, qui produeix el gest sap (anticipa implícitament) la reacció de l'altre i modifica la seua conducta segons aquesta reacció. I serà el llenguatge el símbol significant per antonomasia, ja que amb aquest apareix la intel·ligència reflexiva, el pensament, l'esperit.

Per a Mead l'"esperit" (*mind*) és essencial a la persona, condició de la seua mateixa naturalesa, però la persona és més que aquest, ja que és la capacitat de veure's des dels altres, d'integrar les perspectives dels altres en un objecte per a si mateixa. L'esperit naix amb la comunitat de significats dels gestos de la comunitat amb què aquests es transformen en símbols, i és consciència de si mateix en tant que consciència dels altres. Així, la "persona" és un reflex de les actituds dels altres, una estructura social que sorgeix de l'experiència social i que és objecte per a si mateix perquè és reflex d'aquesta experiència. En paraules de Mead, "la unitat i estructura de la persona completa reflecteix la unitat i estructura del procés social com un tot: cadascuna de les persones elementals de què està composta aquella persona completa reflecteix la unitat i estructura d'un dels diversos aspectes d'aquest procés en què l'individu està involucrat (...). L'estructura de la persona és, així, el reflex del procés social complet".

La gènesi de la persona tindrà lloc a través del llenguatge, en tant que mecanisme de la reflexivitat i són moments bàsics el joc i l'esport, ja que, per mitjà del primer, s'assumeix el rol de l'altre ("la manera més senzilla de ser un altre per a la pròpia persona") i, amb el segon, s'adopten les actituds de diversos altres en la seua organització, com a conjunt expressat en normes que es donen cada vegada o per sempre, fixant-se amb aquest papers, s'assenta

l'existència de normes i s'assumeix la integració cap a una meta definida. La persona, aleshores, es desenvolupa primàriament en el joc i en l'esport per arribar a l'obertura l'"altre generalitzat". Això és, a l'organització de les actituds de tots els altres (la societat). "L'home es converteix en una persona en la mesura que pot adoptar l'actitud d'un altre i actuar cap a si mateix com actuen altres".

Arribats a aquest punt, Mead distingeix dos processos de la persona: per una banda, el "jo" i, per altra banda, el "mi" (*I and me*). El "jo" és la reacció de l'organisme a les actituds dels altres; el "mi" és la sèrie d'actituds organitzades dels altres que adopta un mateix. Les actituds dels altres són el "me" organitzat i després un reacciona cap a ells amb un "I". El "jo" és, així, l'acció de l'individu enfront de la situació social que existeix dins de la seua pròpia conducta, i s'incorpora a la seua experiència després de dur a terme l'acte. Llavors és quan té consciència d'aquest. Va haver de fer tal o tal cosa i la va fer. El "mi" sorgeix per a complir tal deure: aquesta és la forma en què naix en la seua experiència. Tenia en si totes les actituds dels altres, provocant certes reaccions; aquesta era el "mi" de la situació, la seua reacció és el "jo". El "jo" provoca el "mi" i, al mateix temps, hi reacciona. Junts, constitueixen una personalitat, tal com apareix en l'experiència social. La persona és essencialment un procés social que es du a terme en aquestes dues fases distingibles que si faltaren no podria existir la responsabilitat conscient i no hi hauria res de nou en l'experiència.

La persona és així l'acte social internalitzat, a què l'organisme reacciona: el "jo" s'introdueix així en el "mi". Ser persona implica reconèixer els altres i ser reconegut.

Com encertadament s'ha dit, Mead és un dels primers teòrics que va fusionar l'individu i la seua societat. Van arribar a estar units en una forma nova, ja no són dues coses separades en les quals l'una afectava l'altra, sinó que una mateixa cosa es feia evident en dues formes: la personalitat individual i l'estructura social.

b) Charles H. Cooley

No podem ací deixar de mencionar un altre membre de la segona generació de la primera Escola de Chicago que, si no amb la profunditat de Mead, també va deixar empremta en l'interaccionisme. Es tracta de Charles Horton Cooley.

Va nàixer el 17 d'agost de 1864 a Ann Arbor (Michigan), fill del prestigiós jurista Thomas McIntyre Cooley, el qual arribaria a ser membre del Tribunal Suprem. Potser enlluernat per la brillantor de son pare, Charles Cooley va tenir una infància i adolescència caracteritzada per presentar-se com una persona tímida, abstreta i malaltissa. Després de graduar-se en Enginyeria Industrial, els seus viatges per Europa i les lectures de Darwin, Spencer, Goethe, Thoreau i Schaeffle, el van portar a estudiar economia i sociologia política en la Universitat de Michigan, on es va doctorar el 1894 amb una tesi titulada *The Theory of Transportation*, segons la qual les noves ciutats haurien d'ubicar-se en les convergències de les rutes del transport públic. De 1892 a 1904 ensenyaria ciència política i economia en la que sempre seria la seua universitat, la de Michigan, però a partir d'aquest moment el seu interès per la sociologia el va portar a centrar el seu pensament i docència en aquesta disciplina. En 1905, col·labora en la fundació de l'*American Sociological*

Society, de la qual, el 1918, seria el president. Va morir, a conseqüència d'un càncer, el 7 de maig de 1929.

Si bé ja el 1899 Cooley es preocupa d'un tema de màxima actualitat des del punt de vista sociològic, no serà fins a 1902 quan publica un llibre on es perfila el seu pensament sociològic, *Human Nature and the Social Order*, al qual seguiran altres, com *Social Organization: A Study of the Larger Mind* (1909) i *Social Process* (1918). En aquests, Cooley desenvolupa la idea que el jo (*self*) té un origen i contingut eminentment social. De manera gràfica, assenyala que una persona construeix el seu jo (*self*) contemplant-se en la mirada dels altres; és el que va denominar, en coneguda expressió, el *looking-glass self*, el jo reflectit en l'espill de la mirada de l'altre. La consciència d'existir i de ser "jo" és fruit, alhora, de la intuïció de les percepcions que d'uns tenen els altres i de la comunicació amb els altres. En aquest sentit, afirmarà que l'autoidea del jo (el jo-espill o el jo-social) té tres elements principals: "la imaginació de com apareixem davant de l'altra persona; la imaginació del judici d'aquesta sobre tal aparença i, finalment, una espècie d'autosentiment, com a orgull o mortificació".

I és que, per a aquest autor, la base de l'organització social radica en la comunicació directa interpersonal, i és en aquest *face to face* on es forgen els grups primaris (família, grups de parelles, veïnat), de singular importància per a la gestació de la dimensió social del jo, dimensió aquesta també referible a la consciència moral, perquè el sentiment del bé i de l'obligació resultaria de la síntesi de les influències patides per una persona, gràcies a la seua sensibilitat simpàtica als judicis dels altres. Amb el desenvolupament de la societat i la proliferació de grups secundaris, que no naixen del contacte directe ni de la relació personalitzada, sinó de la mediació indirecta i institucionalitzada, es corre el perill que els valors tradicionals entren en crisi, i es postula per a evitar-ho que els mitjans de comunicació social els assumisquen i els difonguen.

c) *Herbert Blumer*

Però, sens dubte, l'autor de referència inqüestionable en l'interaccionisme simbòlic és Herbert Blumer, emmarcat en la primera generació de l'anomenada segona Escola de Chicago.

Nascut el 7 de març de 1900 a Saint Louis (Missouri), Blumer es doctora en Sociologia en la Universitat de Chicago, on rep la influència d'autors com Florian Znaniecki i Charles A. Ellwood, i, sobretot, el magisteri directe de George H. Mead. Després de vint-i-set anys en la Universitat de Chicago, només interromputs per a prestar servei militar durant la II Gran Guerra, obtindria, el 1952, la càtedra de Sociologia de la Universitat de Berkeley i quatre anys més tard seria nomenat president de l'American Sociological Association. Va morir el 13 d'abril de 1987.

Després de prestar atenció a la influència del cine en la conducta en general (*Movies and Conduct*, 1933) i en la delictiva en particular (*Movies, Delinquency and Crime*, 1933), serà a meitat de la dècada dels trenta quan Blumer encunya el terme d'"interaccionisme simbòlic", i el desenvolupa en treballs posteriors que culminarien amb l'obra de maduresa més coneguda i citada de l'autor, *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*, publicada el 1969.

Blumer defineix l'interaccionisme simbòlic com “un enfocament relativament definit de l'estudi de la vida dels grups humans i del comportament de l'home”, corrent que es caracteritza per basar-se en les tres següents premisses fonamentals:

L'ésser humà orienta els seus actes cap a les coses en funció del que aquestes signifiquen. Blumer critica obertament l'explicació que, tant psicòlegs com sociòlegs, fan del comportament humà, ja que el considera fruit de la influència de diversos factors (de caràcter personal, com ara estímuls, actituds, motivacions... en cas dels psicòlegs, i de caràcter social, com ara rols, estatus, valors, normes; en el dels sociòlegs). Això pressuposa que, per a les dues disciplines, els significats de les coses vénen englobats dins d'aquests factors, mentre que per a ell aquest significat és un element independent que té existència pròpia.

El significat de les coses sorgeix com a conseqüència de la interacció social que cadascu té amb els altres. El significat d'una cosa no n'és una part intrínseca com a element natural de la seua estructura objectiva (concepció realista del significat) ni és una qualitat física agregada a la cosa per als qui s'interessen, i que sorgeix com a conseqüència d'una fusió d'elements psicològics en la persona (concepció psicològica), sinó que és fruit del procés d'interacció entre individus.

Els significats es manipulen i modifiquen per mitjà d'un procés interpretatiu desenvolupat per la persona quan s'enfronta a les coses. L'esmentat procés interpretatiu estaria format per dues parts: en primer lloc, la persona s'assenyala a si mateixa les coses que per a ell posseeixen un significat, i posteriorment manipula els significats, perquè l'agent selecciona, verifica, elimina, reagrupa i transforma els significats segons la situació en què es troba immers i de la direcció del seu acte. Així, doncs, la interpretació no seria una mera aplicació de significats preestablits, sinó un procés en què els significats són instruments per a l'orientació i formació dels actes.

Partint d'aquestes tres premisses, Blumer elabora tot un esquema analític entorn de sis idees bàsiques o “imatges radicals”, com ell les denomina, que resumiran les línies generals per on ha de desenvolupar-se l'interaccionisme simbòlic: la naturalesa de la vida en les societats i els grups, la naturalesa de la interacció social, la naturalesa dels objectes, l'ésser humà considerat com a organisme agent, la naturalesa de l'acció humana i la interconnexió de l'acció. Per a això, fixa una sèrie de principis metodològics que, segons ell, regeixen l'interaccionisme, i que es concreten en una metodologia naturalista en què l'estudi empíric de les coses implica necessàriament, com també subratllava Mead, que l'investigador intente comprendre la situació estudiada des del lloc de l'actor, principi metodològic fonamental present en tota l'obra de Blumer, ja que, al seu parer, l'única manera d'entendre la conducta de l'“altre” és partint de la mentalitat, motivació i finalitat d'aquest i no des de la concepció o prejudicis de l'investigador ni de plantejaments ideològics preconcebuts. En aquest sentit, escriurà que “si l'especialista desitja comprendre els actes de les persones, és necessari que veja els objectes com elles ho veuen, ja que en cas contrari substituirà els significats d'aquests objectes pels seus propis

significats. Les persones actuen respecte a les coses basant-se en el significat que aquestes tenen per a elles, i no sobre el que posseeixen per a l'especialista intrús"; en definitiva, cal "observar la situació amb els ulls de l'agent, veure els aspectes que aquest té en compte i com interpreta aquests aspectes".

d) Erving Goffman

Representant també de la segona Escola de Chicago, si bé pertanyent a la seua segona generació, és així mateix digne d'atenció el canadenc Erving Goffman. Ha sigut considerat un dels sociòlegs més rellevants de la segona meitat del segle XX i un dels representants de l'interaccionisme simbòlic que més influirà en la teoria criminològica de l'etiquetatge que estudiarem en el següent epígraf. És per això que ens detenim especialment en l'estudi d'aquest autor.

Goffman va nàixer l'11 de juny de 1922 a Manville (Alberta- Canadà), fill de jueus ucraïnesos emigrats al nou continent a finals del XIX. El 1939, comença els seus estudis de química en la Universitat de Manitoba (Winnipeg), ciutat en què el pare posseïa una sastreria d'una certa importància, estudis que abandona per a anar a Ottawa on comença a treballar el 1943 en el *National Film Board*, gran centre de producció de documentals creat uns anys abans per a mostrar Canadà als canadencs a través de la filmació d'escenes cotidianes de la vida d'aquest país. Un any més tard, comença els seus estudis en la Universitat de Toronto, que li permet obtenir la diplomatura en Sociologia, on rep les seues primeres influències acadèmiques, la de Charles W. N. Hart i Ray Birdwhistell, i s'introdueix en l'obra de Durkheim, particularment en *El suïcidi* i queda fascinat pel pensament del fenomenòleg Gustav Ichheiser. El 1945, obté la llicenciatura en Sociologia, i, atès que en els departaments de les universitats canadenques no s'imparteix el tercer cicle d'aquesta disciplina, es trasllada a Chicago, on rep el magisteri d'Everett Hughes i de Lloyd Warner i, per tant, s'acosta a un mètode, l'etnològic, que ja li era familiar. El 1953, Goffman obté en la Universitat de Chicago el grau de doctor, i es trasllada el 1958 a la Universitat de Berkley, on pren contacte amb Herbert Blumer. El 1968 obté la càtedra Benjami Franklin d'Antropologia i Sociologia de la Universitat de Pennsilvània, on romandrà fins a la seua mort, produïda per una malaltia cancerígena el 19 de novembre de 1982.

La seua tesi doctoral, *Communication Conduct in a Island Community*, serà font de tres grups d'investigacions: els treballs sociolingüístics que culminaran el 1981 amb la publicació de *Forms of Talk*, les anàlisis de les propietats locatives, plasmades en obres com *The Presentation of Self in Everday Life* (1959), *Encounters* (1961), *Behavior in Public Places* (1963) i *Relations 'in' Public* (1971), i, finalment, un refinament de les nocions bàsiques de la seua tesi, en *Interaction Ritual* (1967). Fora d'aquest conjunt, d'indubtable unitat, quedaran els estudis dedicats a les institucions totals, *Asylums* (1961), i *Stigma* (1963), així com una obra de maduresa, de clar tall estructuralista, dominada per la metàfora del cine, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (1974).

La primera gran obra de Goffman és *The Presentation of Self in Everday Life*, publicada, com hem dit, el 1959, on es plasma la idea de Mead que el concepte d'individu sorgeix de la interacció social que es dona en les situacions de la vida quotidiana. La vida es presenta així com un teatre que consisteix en actuacions (*performances*) d'actors davant de públic, un escenari que és tingut com a real mentre dura la representació. El mètode dramaturgic o de

copresència, com l'anomenava Goffman (el qual reconeixia no haver inventat res, sinó seguir el model "dramatístic" de Kenneth Burke), consistirà en l'examen sistemàtic i qualitatiu de les conductes quotidianes a fi de descriure les unitats naturals d'interacció i l'ordre normatiu que predomina en aquestes i entre aquestes, l'ordre conductual que es dona en tots els espais poblats, siguen aquests públics, semipúblics o privats.

I és que quan un individu entra en interacció amb els altres, aquells buscaran informació sobre ell, informació que encara que pugui parèixer buscada com un fi en si mateixa, en realitat servirà per a definir la situació. La capacitat que un individu té de produir impressions serà de dos tipus: les que produeix voluntàriament a través de la simbologia verbal o els seus substituïts, i la que es li "escapa", això és, aquella que implica una àmplia gamma d'acció que altres poden tractar com a simptomàtica de l'actor, suposant que l'acció serà realitzada per raons diferents de la informació transmesa d'aquesta manera. Serà en aquest segon tipus de comunicació, "de tipus teatral i contextual, no verbal i presumiblement no intencional", la que Goffman col·locarà com a centre de la seua atenció.

Però la interacció, com el mateix nom indica, no és unidireccional sinó recíproca, de manera que "quan considerem que l'individu projecta una definició de la situació quan apareix davant de nosaltres, hem de tenir en compte que els altres projectaran també una definició de la situació per mitjà de la seua resposta a l'individu i per mitjà de les línies d'acció que inicien cap a ell (...). Tenim, doncs, una espècie de *modus vivendi* interaccional. Els participants contribueixen conjuntament a una definició de la situació única i global que implica no tant un acord real sobre el que existeix sinó més aviat un acord real sobre quines pretensions (de qui i sobre quines qüestions) seran de moment acceptades. Anomenaré aquest nivell d'acord, consens operatiu".

La influència del pensament de Cooley és evident. La interacció es definirà, per tant, com la influència recíproca dels individus sobre les mútues accions quan estan en mútua presència física immediata (cara a cara). La *performance* o actuació, com tota activitat d'un participant, serveix per a influir, d'alguna manera, sobre qualsevol dels altres participants. Prenent un partícip concret i la seua actuació o *performance* com a punt de referència bàsic, podrem referir-nos als que realitzen altres actuacions com a audiència, observadors o coparticipants. La pauta d'acció preestablida que es desplega durant una actuació i que pot ser presentada o desplegada altres vegades pot ser anomenada part (*part*) o rutina. Quan un mateix actor (*performer*) realitza la mateixa part o paper davant de la mateixa audiència en distintes ocasions, és probable que sorgisca una relació social. Per tant, el rol social és la realització de drets i deures lligats a un estatus donat; es pot dir que aquest rol social inclourà una o més parts.

En relació al rol, Goffman s'ocuparà *in extenso* en *Encounters* de destacar-ne la importància en la interacció social, quan afirma que la participació en una situació cara a cara requereix de cadascú un nivell de control sobre si mateix, que inclou tant la capacitat d'ajustar i controlar els moviments físics com l'aptitud per a donar i rebre comunicacions. El fracàs per a mantenir l'equilibri del rol situacional fa patir al sistema com un tot. La funció de cada persona és mantenir el seu propi equilibri; al seu torn, la tasca primordial dels participants és moderar l'activitat i salvaguardar l'equilibri dels altres. "Si un genet pot ser desqualificat d'una competició si no sap muntar, a un xiquet se li pot impedir

pujar a un cavallets si no hi ha ningú que es faça responsable de la seua seguretat. Hi ha una diferència òbvia entre la qualificació exigida per a exercir un rol i els atributs que es requerixen per a representar-ho de forma satisfactòria, una vegada que ha sigut adquirit. Muntar en un cavallets amb tres o quatre anys és, aparentment, un desafiament manejable que aporta al xiquet una ocasió per a demostrar les seues capacitats. El genet penetra per complet en el rol que està exercint amb la màxima concentració”. Així, doncs, Goffman destaca tres elements involucrats: una acceptada vinculació al rol; una demostració de la qualificació i capacitat per a exercir-ho; i un actiu i espontani embolicament en l’activitat del rol., referint-se amb el terme “abraçar” a la situació que engloba aquests tres trets conjuntament. Abraçar un rol és desaparèixer en el jo virtual de la situació, ser vist per complet en termes de la imatge i confirmar expressivament que un ho accepta. Abraçar un rol és ser abraçat per ell. “Tornant als cavallets, comprovem que quan els xiquets tenen cinc anys la situació es transforma. Muntar en el cavallets ja no és suficient i això ha de demostrar-se per mitjà d’una cuidadosa consideració del paper que s’exerceix. Un xicot porta el compàs de la música colpejant amb els peus o les mans el cavallet, el que indica que la situació està sota un control absolut. Un altre pot canviar de cavall sense tocar amb els peus la plataforma. Un altre, subjectant-se amb només una mà a la barra, estira el seu cos cap arrere al màxim mentre contempla el cel sense mostra aparent de vertigen. Note’s que amb aquestes accions el genet no tracta de minimitzar algun inconvenient de la situació, sinó el rol en el seu conjunt. La imatge projectada de si, fruit exclusiu de la seua participació en l’activitat, el seu jo virtual en el context, és una imatge que aparentment defuig manipulant activament la situació. Aquest comportament intencional o no, sincer o afectat, apreciat pels presents o no, és una falca entre la persona i el seu rol, entre el fer i el ser. Denomine distància de rol a aquesta expressió intencionada per a separar al jo del seu rol putatiu. El missatge que es transmet és que la persona no nega el rol, si no el jo virtual implicat en el rol de qui ho representa”. El terme «distància de rol» no es refereix als comportaments que no contribueixen a la part substancial de la tasca d’un rol, sinó a aquells comportaments vistos pels presents com rellevants per a avaluar la vinculació de l’actor al seu rol, i que descobreixen que la persona sent una certa desafecció o resistència cap al rol.

Serà en *Interaction Ritual* (1967), quan Goffman profile conceptualment les nocions bàsiques de la seua teoria interaccionista, distingint tres unitats conceptuals bàsiques per a l’anàlisi de la interacció: la “situació social”, la “ocasió social” i el “encontre social”.

La *situació social* és definida com “qualsevol ambient determinat per la possibilitat d’un control recíproc que puga prolongar-se tot el temps que dos o més subjectes es troben en immediata presència física un d’un altre i que s’estén a tot l’espai en el qual aquest control és possible”. Per *ocasió social* s’entendrà “un esdeveniment, per exemple un sopar, que s’espera amb ansietat i es contempla retrospectivament com una unitat; té un lloc i un temps de desenvolupament”. Finalment, el *encontre social* serà “una ocasió d’interacció cara a cara que comença quan els individus reconeixen que s’han col·locat en presència immediata uns d’altres i que acaba amb una separació acceptada de la participació mútua, diferint les encontres notòriament quant als seus propòsits, funció social, tipus i nombre de persones, marcs...Etc.”. Situació, ocasió i encontre seran així considerats com autèntics microsistemes socials, xicotetes realitats socials que mantenen les persones quan estan juntes, que conformen el tipus bàsic d’interacció social.

La metodologia dramaturgica quedarà definitivament aldabonada en *Frame Analysis*, el gran llibre teòric que Goffman tarda deu anys a escriure, on es mescla el sociològic, el filosòfic i el lingüístic. En el subtítol del llibre, *An essay on the organization of experience*, ja es manifesta quin és el seu objectiu: “intentar aïllar alguns dels marcs de referència disponibles en la nostra societat que són bàsics per a la comprensió i l’explicació del sentit dels esdeveniments, així com analitzar els riscos especials a què estan subjectes aquests marcs de referència”. S’estudia el sentit de la realitat, entenent que un mateix fet social admet distintes interpretacions ja que es troba “emmarcat” en distintes marcs referencials que es troben encaixats uns dins d’altres. El que Goffman pretén demostrar és que igual que en el llargmetratge de Truffaut “La nit americana”, qualsevol situació de la vida quotidiana és com una pel·lícula dins d’una altra, perquè les diferents realitats es mesclen i confonen. En aquest sentit, Goffman distingirà entre marcs primaris, això és, aquells referents interpretatius on el conjunt és un element central de la cultura del grup social, i els marcs secundaris fruit de la transformació dels primaris en un marc interpretatiu diferent de conseqüència d’un procés de transcripció que els participants coneixen.

Emmarcades dins del pensament interaccionista de Goffman estaran *Asylums* i *Stigma*, les dues obres que més directament influeixen en l’àmbit criminològic.

Asylums és fruit de la investigació de camp duta a terme per Goffman en l’immens hospital psiquiàtric de Sainte-Elizabeth (comptava amb aproximadament set mils llits), prop de Washington, on va estar convivint amb els malalts mentals durant tot l’any 1955, pretenent aprendre sobre el món social d’aquests pacients tal com ells ho experimenten subjectivament. Amb aquest fi, utilitza el ja conegut mètode dramaturgic, mètode idoni per a estudiar el que ja havia anomenat “establiments socials”, això és, “tot lloc rodejat de barreres establides per a la percepció, en el qual es desenvolupa de manera regular un tipus determinat d’activitat”, concepte precursor del que ara anomenarà “institucions totals”.

La institució total és “un lloc de residència i treball, on un gran nombre d’individus en la mateixa situació, aïllats de la societat per un període apreciable de temps, comparteixen en el seu tancament una rutina diària, administrada formalment. Les presons servirien com a exemple notori”. I és que cal advertir que originat en l’estudi empíric dut a terme en un manicomi, en *Asylums*, Goffman du a terme una teorització general de les institucions totals, a les quals classifica en cinc categories: les que tenen com a finalitat l’atenció i la assistència de persones incapaces i inofensives (asils d’ancians, indigents, òrfens...), les que ho són per a persones incapaces però perilloses (manicomis, leproseries...), les que s’organitzen per a protegir a la comunitat dels que son intencionalment un perill per a ella (presons, camps de concentració), les que persegueixen un fi instrumental per a la societat (quarters, vaixells, escoles d’interns, diversos tipus de colònies...) i, finalment, les concebudes com a refugis del món, encara que ben sovint son per a la formació religiosa (convents, monestirs...). Doncs bé, totes elles vindrien caracteritzades per la concurrència d’alguna o diverses de les següents característiques:

- a) La primera i principal característica és que mentre en la societat moderna l’individu tendís a dormir, treballar i emprar el seu temps lliure en distintes llocs, amb coparticipants distintes, sota

diferents autoritats i sense un pla racional ampli, en les institucions totals es produeix una ruptura de les barreres que d'ordinari separen aquests tres àmbits, de tal manera que tots els aspectes de la vida es desenvolupen en el mateix lloc i sota la mateixa autoritat.

- b) Cada etapa de l'activitat diària de cada intern es du a terme en la companyia immediata d'un gran nombre de "altres", als que li'ls dóna el mateix tracte i dels que es requereix que facen junts les mateixes coses,
- c) Totes les etapes de les activitats diàries estan estrictament programades, de manera que una activitat condueix en un moment prefixat a la següent i tota la seqüència d'activitats s'imposa des de dalt per mitjà d'un sistema de normes formals explícites que el personal de la institució executa.
- d) Les diverses activitats obligatòries s'integren en un únic pla racional deliberadament concebut per a l'èxit dels objectius propis de la institució.

De tot l'anterior, Goffman conclou que "el fet clau de les institucions totals consisteix en el maneig de moltes necessitats humanes per mitjà de l'organització burocràtica de conglomerats humans, indivisibles, siga o no un mitjà necessari o efectiu d'organització social, en les circumstàncies donades".

Entrant ja en el propi àmbit d'estudi de la interacció, Goffman assenyala que una de les característiques de les institucions totals és l'existència dicotòmica de dos grups antagònics: els interns *versus* el personal de la institució el qual tindrà com a activitat específica, no tant l'orientació o la inspecció periòdica d'aquells, quant la seua vigilància; mentre aquells seran un nombre elevat, això ho serà reduït, mentre els interns visqueren enclaustrats i tenint limitats el seu contacte amb el món exterior, el personal de la institució realitzara una jornada diària i estaran socialment integrats en el món exterior. L'esmentada dicotomia s'observarà en la imatge estereotipada que cada grup té del contrari (els interns consideraran el personal com a dèspotes i mesquins, mentre que haches consideraran els interns com cruels i indignes de confiança. Això provocarà l'existència d'una gran distància social entre ambdós grups, no sent infreqüent que la mateixa siga prescrita formalment (obligació al tracte distant i prohibició de confraternitzacions). Això suposa que la informació d'un grup a un altre està restringida, especialment quant als plans del personal respecte als interns, sent característic el mantenir aquests en la ignorància sobre les decisions que es prenen sobre el seu propi destí. Com a conseqüència de tot això es produeix l'existència de dos mons socialment i culturalment distints, que tenen certs punts formals de contacte però de molt escassa penetració mútua.

A continuació, Goffman estudiarà detalladament el procés seguit per l'intern des del seu ingrés en la institució total fins a la seua eixida, assenyalant respecte d'això com, des que es produeix l'entrada, l'intern és sotmés a una "mortificació del Jo" que li porta a què la "cultura de presentació" (que porta el subjecte del carrer) siga reemplaçada, després d'un procés d'adaptament, per la "cultura de l'intern" que li porta a entendre que el temps passat en la institució és inútil. Conseqüentment, incrementa progressivament l'ansietat conforme s'acosta el moment de l'eixida al plantejar-se interrogants que

s'esfumen quan aquest moment arriba, adaptant-se ràpidament a la vida quotidiana i assumint normalment el que en la institució no eren sinó, com a màxim, privilegis.

L'altre llibre que té un especial interès criminològic és *Stigma*, que veurà la llum dos anys després de "Internats", això és, en 1963, on Goffman estudiarà la diferència que existeix entre el que l'individu hauria de ser ("identitat social virtual") i el que realment és ("identitat social real"), entenent estigmatitzat a qui experimenta l'esmentada diferència, quedant per això deteriorada la seua identitat social.

Així, doncs, el terme "estigma" és utilitzat pel nostre autor per a fer referència a un atribut profundament desacreditador, ja que l'estigma no és sinó la "marca" social desqualificadora que impedeix que un individu siga acceptat en la societat. En aquest sentit, junt amb els estigmes representats per les deformacions i deficiències físiques i aquells de caràcter grupal (raça, nacionalitat, religió...), es fa especial menció dels que reflectixen una característica subjectiva de l'individu que els separa dels altres, indicant-se respecte d'això, a més de l'homosexualitat, la situació de desocupació o la malaltia mental, el fet d'haver passat per l'aparell de la justícia penal, i molt particularment per la institució total que la presó representa. Això ocasiona l'abans referida minva en la seua identitat social, condicionant-se la normal interacció i facilitant-se la formació d'una deforme identitat del jo, ja que l'individu construirà una imatge de si mateix a partir dels elements amb què els altres construeixen la identificació social virtual.

Totes aquestes idees, com veurem a continuació, bateguen en els postulats bàsics de la teoria criminològica de l'etiquetatge.

3 La teoria de l'etiquetatge i els seus desenvolupaments

En la dècada dels anys seixanta, el model interaccionista és adoptat per la doctrina criminològica nord-americana, on emergeix una teoria, la del *labeling approach*, que pretén trencar tant amb l'objecte com amb el mètode del que entén com una criminologia tradicional de naturalesa etiològica, que en aquells moments venia representada per la criminologia empírica plurifactorialista.

Es parteix de la idea que el delicte no és una realitat ontològica de naturalesa universal, sinó una construcció social fruit de la interacció; la delinqüència oculta (xifra negra de la criminalitat) no és delinqüència, entenent per tal tan sols la que apareix després de la intervenció de les instàncies formals del control social. Importa, doncs, estudiar els processos de criminalització, és a dir, aquells que determinen quina conducta és o no delictiva (les normes penals ja no es conceben com a fruit de la consciència col·lectiva sinó dels interessos de les classes dominants) i qui és o no delinqüent. Interessa, aleshores, a qui se li "retola" amb tal etiqueta. La idea central és que la criminalitat no és una qualitat intrínseca d'una determinada conducta sinó el resultat d'un procés d'atribució estigmatitzant per mitjà del qual les instàncies formals del control social (començant per la tipificació legal i acabant per l'execució de la pena) identifiquen el que és delicte i qui és el delinqüent.

Com veiem, el fet que el *labeling* es deslligue del paradigma etiològic suposa que el propi concepte de criminalitat quede relativitzat, perquè serà el control social qui es convertisca en el centre d'atenció del seu estudi. Així, com encertadament s'ha subratllat, el *labeling* es va ocupar de la fixació de les normes per la classe dominant, en l'enteniment que aquesta fixació encara no constitueix el comportament desviat, ja que caldrà esperar que la norma siga aplicada per les instàncies de control formal. Són els processos de definició i aplicació els que qualificaran un comportament com desviat, processos que no són neutrals sinó que són practicats selectivament al estar condicionats pels desnivells socioestructurals del poder. D'aquesta manera, davant de la carència de possibilitats suficients per a realitzar un comportament conformista, el subjecte buscarà eixida en els models de comportament definits com desviats, produint-se, per tant, d'una desviació primària (l'etiquetatge) la conseqüència d'un comportament desviat secundari (la criminalitat). Com resultat de l'assignació de l'etiqueta de desviat (*desviació primària*) i la conseqüent pràctica de comportaments desviats (*desviació secundària*) i la seua conformitat interna, el subjecte desenvolupa unes autodefinicions que el condueixen a identificar-se amb el rol de desviat que li ha sigut assignat i comportar-se d'acord amb el que s'espera que faça un desviat.

a) *Els precedents: Frank Tannenbaum*

Si prescindim d'antecedents literaris i científics més o menys remots, la veritat és que serà Frank Tannenbaum qui, en 1938, exposarà, en el seu llibre *Crime and Community*, l'axioma central de la teoria de l'etiquetatge: “*the young delinquent becomes bad because he is defined as bad*”. Serà el primer autor a considerar que les relacions i definicions del mitjà respecte a un determinat comportament seran decisives per a l'aparició del comportament desviat.

Tannenbaum, nascut a Austràlia en 1893 i emigrat als Estats Units en 1905 (on moriria en 1969), va ser un activista d'ideologia anarquista que va lluitar durant tota la seua vida per l'efectivitat dels drets civils a Amèrica. Doctor en econòmiques en 1927 amb una tesi sobre les bases de la reforma agrària en la revolució mexicana, la seua trajectòria acadèmica va estar sempre vinculada a la Universitat de Columbia, on des de 1935 fins a la seua jubilació en 1962 seria professor d'història d'Amèrica llatina. Dins de l'esmentada trajectòria sobreix en solitari l'únic llibre estrictament criminològic de l'autor: el ja citat *Crime and Community*, on, arrellegant la tradició americana d'aquest tipus d'obres, i en el context històric de la criminologia del moment, realitza un repàs, al llarg de les seues quasi cinc-centes pàgines, de totes les instàncies formals del control social: de l'actuació policial a l'execució penitenciària.

L'interès criminològic de Tannenbaum es centra en l'estudi de la carrera criminal del jove delinqüent, analitzant els seus factors concurrents i, molt particularment, els que incideixen en el seu inici, sent en aquest context on situa les bases del seu model explicatiu conegut com “la dramatització del mal”, clar antecedent del que després serà conegut com a teoria del *labeling*.

Per a Tannenbaum, les causes de la criminalitat no poden buscar-se en l'individu, sinó en la reacció que la societat té amb qui considera desviat per no ajustar-se a la mateixa, pertanyent a un grup, amb el que s'identifica, que s'entén està en conflicte amb la societat. Quan el menor infractor és detingut i castigat per les instàncies formals de control queda “retolat” (*tagging*) amb unes característiques que farà que la societat el despreci i que l'únic grup de referència en què trobarà reconeixement siga en el de la delinqüència, dins del qual el subjecte aprendrà els seus valors de conflicte amb tot el que representa la “honorable societat”, fins a tal punt que en el cas del delinqüent professional es produirà una espècie de psicosis de guerra generada per la por i el desig de conservar a tota costa la llibertat i la vida enfront d'un enemic, la societat, que per mitjà del seu sistema repressiu, vol capturar-lo.

Constatat l'efecte estigmatitzant i generador de delinqüència que el castic té, Tannenbaum, sense ser molt optimisme, entendre que l'única solució possible no pot passar sinó per evitar la citada “dramatització del mal”. Aspecte difícil d'aconseguir si tenim en compte que tant les mesures alternatives a la presó (*probation*) com les estrictament educatives i tractamentals, continuen sent processos d'etiquetatge.

b) *El pensament nuclear del Labeling: Howard Becker i Edwin M. Lemert*

Si a Frank Tannenbaum se l'ha considerat el iaio de la teoria de l'etiquetatge, són Howard S. Becker i Edwin M. Lemert els que han rebut la catalogació de pares d'aquesta corrent del pensament criminològic.

Howard Saul Becker va nèixer el 18 d'abril de 1928 a Chicago. En 1946, quan es trobava disposat a matricular-se en la carrera de literatura anglesa, la lectura del llibre *Black Metropoli* d'Horace Cayton i Saint-Clair Drake l'inclina per la de sociologia. Durant els seus estudis en la Universitat de Chicago, que compaginava amb les seues actuacions com a pianista de *Jazz*, li impactarien lectures com la de la *Teoria de la classe ociosa* de Veblen. En aquella Universitat, va rebre el magisteri directe d'autors com Everett Hughes i Herbert Blumer i coincidiria amb Goffman quedant, per tant, clarament influenciat per l'interaccionisme simbòlic. En 1951 aconsegueix el grau de doctor en sociologia i comença una llavor docent que li portarà a les universitats de Northwestern, Washington i, finalment, Santa Bàrbara (Califòrnia). Autor d'una extensa producció bibliogràfica, l'obra que ha sigut considerada com la clau del seu pensament sociològic és *Outsiders: Studies 'in' the Sociology of Deviance*, publicada en 1963, si bé amb clars antecedents en un treball sobre el consum de marihuana publicat en els anys cinquanta.

Becker considera que el concepte de desviat no respon a una realitat natural innata a la naturalesa d'un determinat tipus de comportament, sinó que és una construcció social que obeeix, en primer lloc, a la qualificació que com a tal tipus de comportament duen a terme determinats grups socials quan les normes es fan (procés de qualificació). El "*deviant behaviour is behaviour that people has under labels*", ja que "els grups socials creen les desviacions implantant les regles que determinen que la seua violació és un cas de desviació. Aquestes regles s'apliquen a determinades persones, retolant-les com desviades. Des d'aquest punt de vista, la desviació no és una qualitat de l'acte comés per la persona, sinó una conseqüència de l'aplicació que altres fan de normes i sancions a un delinqüent. Desviat és aquell a què efectivament se li ha aplicat el rètol: comportament desviat és aquell que la gent retola com a tal". En aquest sentit, Becker considera necessari distingir entre infracció de normes i desviació, ja que "que determinat acte siga desviat o no depén en part de la naturalesa de l'acte (és a dir, si amb aquest s'infringeix o no alguna norma) i, en part també, del que la resta de la gent fa respecte d'això. Alguns podran objectar que es tracta únicament d'una minúcia terminològica, que després de tot, és possible definir els termes com es vullga i que si algunes persones prefereixen denominar desviat al comportament infractor de normes sense fer referència a les reaccions dels altres, tenen llibertat de fer-ho. Evidentment, això és veritat. No obstant això, pot ser convenient anomenar-lo "comportament infractor de normes" i reservar el terme desviat per a aquells als que un sector de la societat retola com a tals. No insistisc en el fet que se seguísca aquesta pràctica, però cal aclarir que, en la mesura que un científic empré el terme desviat per a referir-se a qualsevol comportament infractor de normes però només prenga com a objecte d'estudi a aquells que han sigut retolats com desviats, es veurà perjudicat per les disparitats existents entre ambdues categories". A causa de l'esmentada distinció, Becker suggerirà que la conducta desviada es classifique de la manera següent:

	<i>Comportament obedient</i>	<i>Comportament infractor de normes</i>
<i>Percebut com desviat</i>	Acusat injustament	Desviat pur
<i>No percebut com desviat</i>	Conformista	Desviat secret

A la llum de la mateixa, i amb l'única excepció del conformista, fins que no és desviat ni percebut com a tal, qualsevol persona podria en qualsevol moment

ser considerada desviada o ser vista com desviada (per exemple, en el cas de l'acusat injustament).

Així, doncs, Becker destaca que junt amb el “procés de qualificació”, ha de tenir's present el “procés d'atribució”, això és, el procés d'interacció en el transcurs del qual les persones atribueixen a altres la condició de desviat. I una vegada produïda aquesta atribució, la identitat personal de l'etiquetatge podrà patir una transformació en el sentit que ell mateix acceptarà aquesta etiqueta i acomodarà la seua conducta futura al que de la mateixa s'espera; “el que va infringir la norma ja serà presentat com una persona diferent del que se suposava que era. Se li retolarà de maricó, drogadicte, sonat o llunàtic i se'l tractarà en conseqüència”. I és que “el desviat que ingressa en un grup desviat organitzat i institucionalitzat té més probabilitats que abans de persistir en la seua conducta. Per una banda, ha après a evitar problemes i, per altra, ara té motius per a persistir”.

Com encertadament ha exposat Lamnek, la tesi de Becker podria quedar resumida en els postulats següents:

- 1) Cap mode de comportament és, *per se*, desviat; abans bé, els mateixos modes de comportament poden ser tant conformistes com desviats depenent de la cultura concreta i del moment històric en què es situe.
- 2) Per mitjà de la fixació de normes a determinats modes de comportament se'ls atribueix el predicat de desviats o violadors de les regles. Per tant, els que estableixen les normes són els que defineixen el comportament desviat.
- 3) Aquestes definicions de comportament desviat només influeixen sobre el comportament quan les normes mateixes són aplicades.
- 4) L'aplicació de la norma com a forma d'etiquetatge del comportament desviat és realitzada selectivament, ja que els mateixos modes de comportament seran definits diferenciadament segons les situacions i les persones específiques.
- 5) Aquells criteris que determinen la selecció poden ser subsumits sota el factor poder, el qual és definit operacionalment com la pertinença a un estrat social.
- 6) La retolació com desviat posa en marxa els mecanismes de la *self-fulfilling prophecy* que permet operar modes de comportament ulteriors que seran definits com desviats.

Junt amb Becker, l'altre autor que ha de considerar-se com a exponent del pensament nuclear de la teoria de l'etiquetatge és Edwin M. Lemert.

Lemert va nàixer en Cincinnati (Ohio) en 1912 i, malgrat la inicial pretensió dels seus pares a favor de l'advocacia, va aconseguir la llicenciatura en sociologia en 1934, sent doctor en 1939. Després de ser professor en les universitats de l'estat de Kent, en la *Western Michigan* i en la de Los Angeles, en 1953 fundaria el departament de sociologia de la Universitat Davis de Califòrnia a la que quedaria ja definitivament unit, inclús després de la seua jubilació com a professor emèrit. Durant la seua dilatada vida (va morir el 10 de novembre de 1996), Lemert va rebre importants guardons que van

reconéixer la seua contribució científica, podent destacar-se el premi E.H. Sutherland concedit per la Societat Americana de Sociologia en 1974, el premi honorífic en reconeixement a la seua vida acadèmica de l'*American Criminal Justice Research Association* en 1995, i finalment, el mateix any de la seua mort, el premi Paul Tappan de la *Western Society of Criminology*. Va ser, també, president de la *Society for the Study of Social Problems* (1972), i de la *Pacific Sociological Association* (1973).

L'interès per l'estudi dels problemes socials i del control social va ser influència directa de un dels seus principals mestres, William F. Cottrell. En efecte, si ja en la dècada dels anys quaranta Lemert dóna a la impremta treballs en què està present la seua preocupació pel control social i per la conducta desviada, no serà sinó fins a la dècada dels cinquanta quan aparega la seua primera gran obra de maduresa, *Social Pathology*, publicada en 1951 i on ja s'assenta la gran aportació de l'autor: la distinció entre una desviació primària i una altra secundària.

En efecte, en aquesta obra, Lemert pretén demostrar que la desviació no és sinó un producte de la interacció social entre els individus i la reacció que la societat té enfront dels mateixos. Des d'aquesta perspectiva, això és, des de la de la reacció social, l'autor distingirà entre una desviació primària i una altra secundària. En la primària, hi ha un comportament que no està orientat per les normes socials conegudes o existents o que obertament se separa d'elles; quan la persona comença a utilitzar el seu comportament desviat com una manera de defensa, atac o adaptació als problemes oberts i encoberts que li ha creat la reacció social al seu comportament previ, llavors la desviació és secundària, sorgint evidències objectives d'aquest canvi en expressions simbòliques d'un nou paper, el de desviat, com ara formes de vestir o manierismes, que en alguns casos augmentaran la visibilitat social del desviat i en altres serviran com marques de professionalització.

L'adquisició de la identitat de desviat que la desviació secundària ocasiona no és un acte automàtic, sinó fruit d'un procés que Lemert estructura en huit etapes:

- 1) desviació primària;
- 2) sancions socials;
- 3) posterior desviació primària;
- 4) majors sancions i rebuig social;
- 5) més desviació primària acompanyada d'un sentiment d'hostilitat i ressentiment cap a qui imposa les sancions;
- 6) crisi en el límit de la tolerància de la comunitat que s'expressa en una acció formal que estigmatitza al desviat;
- 7) enfortiment de la conducta desviada com a reacció a l'estigmatització i a les sancions i finalment
- 8) acceptació del paper de desviat i esforços per a ajustar-se a aquest nou rol. Lemert, per a exemplificar aquest procés, posa el cas d'un xic que du a terme una maldat en l'escola i se'l sanciona, i davant d'una reiteració en la seua mala conducta rep del professor una "etiqueta" de

“xic roín” que acabarà assumint i, per tant, adaptant el seu futur comportament a aquesta “etiqueta”.

Sobre aquestes idees, Lemert abundaria extensament en la seua segona gran obra, la més coneguda i citada, *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, apareguda en 1967 i que tindria una segona edició en 1972. En ella, es reprén la idea que “la desviació ve establida en els papers socials i és perpetuada per les pròpies forces que estan dirigides a la seua eliminació o control”, ja que “el control social, així concebut, passa a ser una causa i no un efecte de la magnitud i les formes variables de la desviació”.

Per a Lemert, l'estudi de la desviació social ha de centrar-se en dos problemes fonamentals: d'una banda, en com s'origina el comportament desviat i, d'un altre, en com s'atribueixen simbòlicament actes desviats a les persones i quines són les conseqüències efectives que aquesta atribució té per a la posterior conducta desviada de la persona. S'entén, doncs, necessari distingir entre una desviació primària i una altra secundària. Mentre que la desviació primària “sorgeix en una gran variació de contextos socials, culturals i psicològics i que, en el millor dels casos, té només repercussions marginals per a l'estructura psíquica de l'individu al no produir una reorganització simbòlica en el nivell de les actituds respecte d'un mateix i dels rols socials, en la desviació secundària el comportament desviat, o els rols socials que es basen en ell, es converteixen en un mitjà de defensa, atac o adaptació davant dels problemes manifestos o ocults creats per la reacció de la societat enfront de la desviació primària”.

I és que, igual que fera Mead, Lemert assenyala que junt amb el control social en sentit passiu (manteniment de l'ordre amb la conformitat dels subjectes) hi ha una dimensió activa del control social que suposarà la posada en pràctica de determinats valors i metes socials on la percepció per l'individu tindrà unes conseqüències. En aquest sentit, afirmarà: “la desviació és, en un aspecte, un procés que hem de tenir present en vista del fet que, amb una desviació repetida i persistent, o amb la diferenciació infamant, quelcom passa sota la pell de la persona desviada. Quelcom s'estableix en la psique o en el sistema nerviós com a resultat de les sancions socials o de les cerimònies de degradació, o per haver sigut objecte de tractament o rehabilitació. La percepció que l'individu té dels valors i els mitjans i el seu càlcul de costos es modifiquen de tal manera que els símbols que serveixen per a limitar les eleccions de la majoria de les persones produeixen escassa o cap resposta en el o, al contrari, provoquen respostes contràries a les esperades pels altres”.

Així, doncs, Lemert formula una “teoria hedonista” de la desviació secundària, segons la qual “les persones es converteixen en desviats secundaris perquè aconsegueixen trobar solucions més satisfactòries als seus problemes per mitjà de la desviació que per mitjà de la no desviació; la forma en què es resolen els problemes canvia, perquè la degradació que són objecte els subjectes desviats i esdeveniments abans no percebuts vindran a modificar les seues concepcions de què siga satisfactori”. I una vegada que el desviat opta per reiterar en la seua conducta desviada com a via de solució dels seus problemes, si aconsegueix el seu objectiu, propiciarà el reforç i conseqüent reiteració d'aquestes conductes.

En aquest últim sentit, hem d'insistir en el fet que per a Lemert la desviació secundària *augmenta* la probabilitat de reiteració delictiva, però mai pot

afirmar-se categòricament que la retolació com desviat determine necessàriament aquesta conducta. En aquest sentit, afirmarà: “la idea que l’etiqueta pot ser una causa del comportament delictiu és, en el millor dels casos, crua i senzilla; però desgraciadament és una aplicació massa comuna de la teoria de l’etiquetatge, reforçada per l’ús de models mecànics causa-efecte utilitzats per a investigar el problema”.

No obstant això, i constatada, per tant, la influència directa de la reacció social en la perpetuació delictiva, l’aposta final de Lemert no pot ser una altra que mentre menys intervenció del control social (mentre menys retolació), millor, apostant perquè els problemes siguin definits i tractats en un context i una forma diferent en què els serveis socials i les institucions comunitàries cobren protagonisme.

c) altres aportacions dels anys seixanta i setanta

En les dècades dels anys seixanta i setanta, la teoria del *labeling* va trobar importants aportacions procedents d’una doctrina interessada per subratllar i, de vegades, matisar els seus postulats.

- *Kai T. Erikson*

Així, podem citar, en primer lloc, la formulació que des de principis dels anys seixanta, si bé amb antecedents en finals de la dècada anterior, realitza Kai T. Erikson.

Fill del prestigiós psicòleg d’origen alemany Erik Erikson (1902-1994), professor de les universitats de Harvard, Yale i Berkeley, Kai Theodor Erikson, nascut en 1931, és professor emèrit de sociologia de la Universitat de Yale, on ha sigut director del departament de sociologia i editor de la *Yale Review*. Erikson ha ocupat la presidència de l’*American Sociological Association*, la de la *Society for the Study of Social Problems* i la de l’*Eastern Sociological Society*. L’obra d’Erikson s’ha centrat, junt amb els problemes de la desviació social que ara veurem, en els desastres humans i els conflictes etnonacionals, podent citar-se entre els seus llibres d’aquesta última temàtica a *Everything ‘In’ Its Path: Destruction of Community ‘in’ the Buffalo Creek Flood*, pel que se li va concedir per part de l’*American Sociological Association* el Sorokin Award, i a *‘New’ Species of Trouble: The Human Experience of Modern Disasters*; i quant a les monografies dedicades estrictament al tema de la desviació social hem de ressaltar el seu *Wayward Puritans: A Study ‘in’ the Sociology of Deviance*, publicat per primera vegada en 1966 i reeditat en el 2004. Amb aquest llibre va ser guardonat per l’Associació Sociològica Americana amb el premi MacIver.

Per a Erikson, el procés d’atribució per part dels grups socials de quines són les conductes que s’entenen com desviades ha d’entendre’s dins del context sociocultural en el que el grup es desenvolupa. Partint del fet que la desviació no és una propietat inherent a certes formes de comportament, sinó una propietat que atribueixen a eixes formes els grups que directa o indirectament les presencien, s’evidencia la necessitat de conèixer els valors culturals dels que reaccionen per a saber si una conducta és desviada o no. Així es podrà comprendre el fet que la pròpia desviació complisca unes funcions de cohesió social.

En efecte, ja en un treball publicat junt amb Robert i Dentler a finals dels anys cinquanta, i de forma contundent en el seu llibre sobre els puritans que en el segle XVII es trobaven a Massachussets, s'assenyala que quan es qualifica a determinades conductes com desviades, aquesta retolació pretén complir una funció social. Així, en els primers temps del desenvolupament d'un grup social, aquest estructurarà una gamma de comportaments a què han d'acomodar-se els seus membres, uns que es reputaran acceptables i altres com inacceptables. D'aquesta manera, es definiran alguns comportaments com a extravagants. En un principi, el grup acceptarà fins a un cert punt aquest comportament irregular ja que entendreà que el mateix és funcional, formant part natural de la gestació del grup al permetre mantenir el equilibri necessari dins del mateix. Així, la presència de la desviació en un grup complirà la funció de mantenir els límits normatius d'un grup, ja que el comportament desviat servirà per a demostrar als restants membres del grup quins comportaments són considerats inapropiats i, inversament, reforçarà quins són acceptables, coadjuvant amb això a la cohesió social.

Aquestes idees, que com diem ja es trobaven presents en els treballs d'Erikson de 1959 i 1962, seran estudiades en una comunitat específica: els puritans de Massachussets del segle XVII, demostrant com les tres onades de criminalitat que la mateixa va patir va provocar reaccions socials que van complir una clara funcionalitat. Partint de les característiques pròpies de la comunitat puritana, Erikson assenyala que aquesta caracterització explicarà quin tipus de conductes s'entenen com desviades (els atacs als valors i normes morals que s'entenen es troben en els fonaments de la comunitat) i qui són els agents formals de la reacció social (els ministres religiosos encarregats d'interpretar la Bíblia, dictar normes d'acord amb la mateixa i imposar els càstigs als que les conculquen). Així ho afirma l'autor quan estudia la crisi patida per la comunitat puritana per la anomenada "histeria de la bruixeria" que va respondre a un moment de debilitament moral produït pel desenvolupament econòmic i el ràpid augment de la població. En aquest context, la persecució de la bruixeria (conducta desviada) va servir per a consolidar la identitat de la comunitat i reforçar les seues conviccions i normes religioses, al tenir un enemic comú que combatre. Comptat i debatut, per a Erikson identificar i reaccionar enfront del "un altre" (desviat) serveix per a estar segur qui és "un mateix". La desviació social serà, així, necessària per a l'ordre i la cohesió social, complint, per tant, una clara funcionalitat social.

Més enllà d'aquests fins, i com encertadament s'ha subratllat, una de les principals aportacions realitzades per Erikson a la teoria de l'etiquetatge va ser ordenar temporalment el procés del *labeling*, assenyalant que els processos de retolació s'inicien primer en l'esfera microsòcial informal per a penetrar després en l'esfera macrosòcial formal, sent llavors en els òrgans oficials de definició on es consolidaren unes retolacions que trobaran amb la imposició i compliment de la pena el zenit d'una escalada dramàtica i ritual de "ceremònies de degradació" que estigmatitzen al penat amb l'indeleble segell de la desviació.

- *Edwin M. Schur*

Un altre autor digne d'especial menció serà Edwin M. Schur qui en la seua prolífica obra desenvoluparà la seua teoria criminològica des de finals dels seixanta fins ben entrats els huitanta. Després de llicenciar-se en dret a mitat dels anys cinquanta, Schur viatja a Londres, on es doctora en economia en

1959, moment a partir del qual, i ja de volta als Estats Units, comença la seua llavor docent en sociologia, exercint-la en les universitats de Wellesley (1959-1961) i Tufts (1961-1971), per a finalment, a partir de 1971 ser professor i director del departament de sociologia de la Universitat de l'Estat de Nova York a la que, després de la seua jubilació en 1993, ha seguit vinculat com a professor emèrit.

L'interès de Schur per l'estudi sociològic de la norma penal i la seua aplicació es remunta a la formació que l'any acadèmic 1963-1964 (trobant-se en any sabàtic en la Universitat de Tufts) rep en la Universitat de Berkeley. Fruit d'aquesta, serà l'aparició en la segona meitat dels anys seixanta de tres importants llibres.

El primer, aparegut en 1965, serà *Crimes without Victims* on Schur denuncia l'existència de determinats actes desviats que es troben "en la frontera del delictes", conductes que, malgrat no presentar cap dany a tercer, són considerades per les lleis com a crims mereixedors de càstig i, per tant, de retolació (consum de droga, prostitució, homosexualitat, avortament...). Es tracta, al seu parer, d'una criminalització disfuncional que tan sols provoquen refermar la desviació, fomentar les subcultures i propiciar delictes secundaris (per exemple, robar per a aconseguir la droga). En conseqüència, l'eixida d'aquest tipus de comportaments del catàleg punitiu suposaria que la societat recuperaria uns recursos que bé podrien emprar-se no en mesures repressives sinó preventives.

Tres anys més tard, es publica *Law and Society*, on, ocupant-se de la llei i l'ordre, Schur criticarà la visió aportada per l'estructural-funcionalisme. Considera necessari fer un estudi correlacionat entre la llei, el poder i l'estratificació social, assenyalant la interdependència del concepte de desviació amb el de la reacció social. I finalment, en 1969, junt amb un preclar article, apareix *Our Criminal Society*, on s'insisteix en la idea que les idees preventives de la desviació abans postulades han de partir de la reforma de l'estructura d'una societat criminògena que fomenta la desigualtat social i econòmica, condicions que propicien la conducta delictiva.

Però serà en 1971 quan Schur publica la que ha sigut considerada la monografia clau del seu pensament criminològic, *Labeling Deviant Behavior*, on l'autor, partint dels postulats de Becker i del relativisme i de la funcionalitat que la retolació comporta, introdueix el concepte de la "interpretació retrospectiva", segons el qual una vegada que rotulem una persona com a criminal procedim a reexaminar fets i comportaments passats per a reinterpretar-los des del prisma de la nova etiqueta que el subjecte té. La desviació és així vista "no com una entitat estàtica sinó com un resultat, contínuament modelat i remodelat, dels processos dinàmics de la interacció social". En aquest sentit, "el comportament humà serà desviat en la mesura que es perceba que implica una separació vergonyant de la persona en relació a les expectatives normatives del grup, i això provoca reaccions interpersonals o col·lectives que serveixen per a aïllar, tractar, corregir o castigar individus compromesos amb aquest comportament".

La concepció dinàmica de la desviació es veu, segons Schur, en la mesura que el sistema de la justícia penal es presenta com un cerimonial de degradació del desviat, sent els seus antecedents els que serveixen per a realitzar l'esmentada interpretació retrospectiva. Aquesta degradació ritual es produirà durant la fase

de l'execució de la pena en què el subjecte quedarà etiquetat, assumint el seu nou rol i canviant el seu propi autoconcepte per a ajustar-ho a aquest.

Així, doncs, davant de la constatació dels efectes altament criminògens de la reacció social repressiva, Schur propugnarà, junt amb la descriminalització dels anomenats delictes sense víctima, un gir copernicà en la política criminal que, junt amb la tolerància en els diversos estils de vida, porte a una “no intervenció radical” que, en paraules de l'autor, “implica polítiques que acomoden a la societat a la major part dels comportaments possibles, més que forçar moltes persones a què s'ajusten a estàndards socials suposadament compartits. Això no significa que tot val, que tot comportament és socialment acceptable. Però la política criminal prohibeix molts comportaments que van molt més enllà del que és necessari per a mantenir una societat o per a protegir als ciutadans d'actes lesius realitzats per joves. Per això, la directriu bàsica de la política criminal ha de ser el deixar els xics sols sempre que siga possible”.

A finals dels anys setanta i principis dels huitanta, les polítiques de la desviació es troben influïdes pels moviments socials en favor de la igualtat entre homes i dones. Aquesta circumstància determinarà que Chur es preocupe monogràficament del procés d'estigmatització que la dona tenia, denunciant que en una societat masclista, aquest procés retolador és de major escala que el de l'home, a l'estar sotmeses a pautes afegides de sexualitat i bellesa que imposen un major etiquetatge de desviada a qui se separa de les mateixes, rebent, en el cas de la delinqüència, una etiqueta inclús més onerosa que la del varó criminal.

- *Dennis Chapman i la seua teoria de l'estereotip del delinqüent*

Com un dels més coneguts exponents de la recepció de la teoria de l'etiquetatge en la criminologia britànica, hem de citar Dennis Chapman, director durant llargs anys de la *Liverpool University School of Business Studies*. Chapman publica en 1968 una obra en què plasma la seua teoria criminològica: *Sociology and the Stereotype of the Criminal*, on la influència de l'interaccionisme simbòlic en general, i l'obra de Goffman i Becker en particular és evident.

De la tesi de Chapman s'ha dit que és un intent de desmitificació de les categories de delinqüents i, així mateix, un anàlisi crític de les institucions tancades (presons, manicomis...) on s'exerceix la mateixa violència que en l'exterior però per mitjans més subtils d'arbitrarietat, crueltat, poder i explotació. El mateix Chapman assenyala en el seu llibre els postulats bàsics del seu pensament criminològic, i que es concreten en:

- a) Tot comportament desaprovat es pot manifestar també en formes objectivament idèntiques que són, no obstant això, socialment aprovades o rebudes amb indiferència.
- b) L'única diferència entre un criminal i un no criminal és la condemna. Dos individus poden haver comés delictes però només el que és condemnat serà considerat com un delinqüent.
- c) El comportament criminal és general, però la incidència diferencial de les condemnes es deu, en part, a l'atzar i, en part, a processos socials que divideixen la societat en classes

criminals i classes no criminals, estant les primeres integrades per les classes pobres i sotmeses.

- d) El delictes és un comportament que depèn de les relacions d'una persona (autor) amb una altra (víctima) i amb les instàncies formals de control (policia, fiscals, jutges).
- e) El delictes és un component funcional del sistema. En el crim, la societat es mesura a si mateixa, ja que a l'idear els estereotips es creen uns elements simbòlics que són fàcilment manipulables en les societats complexes. El criminal estereotipat serveix en funció del sistema estratificat, permetent a la majoria no criminal redefinir-se a si mateixa basant-se en les normes que aquell ha violat, reforçant amb això el sistema de valors d'un propi grup. Així, el delinqüent estereotipat es converteix en boc expiatori de la societat, i contra ell es descarrega l'agressivitat tant de les classes baixes com les de les mitjanes i altes, és a dir, que tota la força incriminatòria es dirigeix contra els subjectes estereotipats pertanyents a una classe social, la baixa, evitant-se amb això que tal reacció es dirigisca contra els detenedors del poder.
- f) Hi ha un tracte diferencial ens els diversos grups socials per a conductes que són objectivament idèntiques; és a dir, són les mateixes però diferent el tracte que es dona des de l'administració de justícia.
- g) De tot l'anterior es conclou que determinats membres de la societat i certs grups socials gaudeixen d'immunitat gràcies a un ambient institucional protector en el qual passen la major part de les seues vides o part del temps, o participen en algunes de les seues activitats, destacant-se el fet que les classes altes aconsegueixen la immunitat a través de la privacitat dels poders de repressió i de l'aparell judicial.

Malgrat l'ansència de support empíric per estudis posteriors, la tesi de Chapman, que el propi autor sustenta en informacions privilegiades i en vivències personals que li van permetre conèixer el funcionament de l'administració de justícia des de dins, té l'indubtable valor ja que és dels primers autors que revela la funció de "boc expiatori" que el criminal juga en el sistema penal, idea central sobre la qual després abundaran els criminòlegs emmarcats en l'anomenada criminologia crítica.

- *Fritz Sack i la recepció alemana del labeling*

Un dels majors representants de la teoria del labeling a Alemanya ha sigut, sens dubte, Fritz Sack. Nascut l'any 1931, Sack va estudiar economia i sociologia en la seua Alemanya natal (universitats de Kiel i Colònia), per a ampliar la seua formació, a mitjan dels anys seixanta, als Estats Units d'Amèrica del Nord (universitats d'Ohio i Berkeley). En els anys setanta, comença la seua tasca docent, primer com a professor de sociologia de la Universitat de Regensburg, i des de 1984 com a professor de criminologia de la Universitat d'Hamburg, dirigint a partir de 1996 l'*Institut für Sicherheits- und Prävention*.

Sack realitza una concepció macrosociològica del fenomen delictiu només explicable, segons ell, des de l'òptica d'una teoria general de la societat. La criminalitat és un bé negatiu i la seua distribució, igual que els béns positius (propietat, ingressos, privilegis...), és producte d'acords socials. Partint del fet que la immensa majoria dels ciutadans du a terme, en alguna ocasió, comportaments desviats, Sack assenyala que la retolació com desviat és fruit de la reacció del medi social, trobant la seua explicació no en la qualitat de la conducta en si sinó en la pròpia estructura social que ve a propiciar un procés selectiu per a determinar què s'entén per delinqüent i legitimar una reacció social on predomina el repressiu enfront del preventiu.

Així, doncs, com s'ha subratllat, l'aplicació específicament socioestructural de la norma per grups informals en la interacció quotidiana, d'una banda, i per les instàncies formals, d'un altra, sobre el comportament fàctic, constitueix la definició del comportament desviat i, per això, la distribució de la criminalitat en la societat, sent les esmentades instàncies les que tenen el principal protagonisme en el procés d'assignació, servint amb això que queden així protegits els interessos de les classes socialment prevalents.

La introducció d'aquest enfocament estructuralista en la doctrina alemanya va suposar que començara a parlar-se d'una nova perspectiva de la sociologia criminal enfront de la que van sorgir ràpides i contundents crítiques i matisacions, iniciades, sobretot, de la mà de Karl-Dieter Opp.

Opp, nascut en 1937 a Colònia, va realitzar estudis de sociologia, pedagogia, economia i dret en la Universitat de la seua ciutat entre 1959 i 1963, incorporant-se l'any següent com a professor de l'Institut de sociologia d'aquesta Universitat, on realitzaria la seua tesi doctoral, dirigida per Rene König i Erwin K. Scheuch, dedicada a dur a terme un estudi ecològic de la delinqüència a Colònia. A partir de l'any 1967, s'incorporaria a la Universitat d'Erlangen-Nürnberg, d'on passaria, definitivament, a la Universitat de Leipzig, on des de 2002 és professor emèrit.

Serà aquest autor qui òbriga a Alemanya el debat més profund sobre l'abast de la teoria del *labeling*, ja que arreplegant les crítiques ja avançades per altres autors, i durament contestades pel propi Sack, subratllarà la importància de l'estudi etiològic del comportament delictiu, assenyalant respecte d'això que no tot és retolació, ja que la frase "A és un lladre" que es formula davant d'un jutge està constituïda sobre esdeveniments reals. I quant a la pregunta de per què algú es fa lladre, la distribució del "bé negatiu" criminalitat és lligada per Opp al cercle d'esdeveniments fàctics generals no sent arbitrari respecte de qui posseeix senyals biològics o socials, encara que per a ell aquests últims juguen un rol influent en la definició del comportament. Sack anomenarà aquest problema la "ideologia de la convergència" i Opp li retraurà dient-li que ell el que sosté és una "ideologia de la divergència".

Basant-se en l'anterior, la necessària convergència entre l'estudi etiològic del comportament i el paper que en el mateix juga el control social (enfocament de la reacció social), portarà que s'assumisca que la definició del comportament desviat esté integrat per dos components: un integrat pel comportament en si mateix considerat, i un altre per la definició que des del control social es fa del mateix, components que, malgrat la seua distinció, han d'estudiar-se de forma integrativa. I aquesta serà la forma en què el *labeling* s'assente en els anys setanta en la doctrina criminològica alemanya, no com una teoria general

explicativa del comportament delictiu sinó com una perspectiva necessària per a estudiar els aspectes del que s'entenga per desviació. Les definicions, seleccions i mecanismes de control seran un element més a tenir en compte per a la comprensió del fenomen criminal.

En aquest sentit, Keupp dirà que la posició d'un individu en la societat afavoreix l'origen d'un determinat tipus de comportament y que aquest apareixerà com a desviació primària, sent l'estatus social el que decidirà a *posteriori* sobre el mateix, determinant-se així la probabilitat de l'aparició d'una desviació secundària. Per la seua banda, Wiswede proposarà una integració intradisciplinària (*labeling* amb punt de partida etiològic) i interdisciplinària (fonamentalment entre sociologia i psicologia), assenyalant l'aspecte reforçador de les reaccions del medi ambient que es dona, fonamentalment, a través de l'atribució de rols desviats, atribució que iniciarà el cercle viciós de l'estigmatització-limitació de possibilitats d'acció-desviació secundària. Un altre model integratiu serà proposat per Haferkamp qui diferenciarà entre la "producció situacional" de la "definició situacional", fenòmens ambdós en què l'etiologia ha de ser estudiada per separat, ja que una cosa és l'acció com a tal (matar un home) i una altra la definició que se l'hi atribuïska (homicidi). Finalment, serà Bohnsack qui establisca les anomenades "categories de la competència accional" (*Handlungskompetenz*) que enuncien en les interaccions quotidianes les seues pròpies definicions. Aquest autor relaciona el procés d'interacció microsocia en les condicions macroestructurals totals de la societat en la qual veu la "competència d'accions" dependent de la "privilegiació", assenyalant respecte d'això que és especialment desprivilegiada la pertinença a la classe social baixa en què concorre una escassa competència d'accions i una retolació de la desviació.

Un exemple clar de la necessària integració de la perspectiva etiològica i la de la reacció social es troba en el pensament i obra del recentment difunt Günther Kaiser, un dels criminòlegs alemanys de major importància i influència internacional.

Kaiser va nàixer el 27 de desembre de 1928 en Walkenried (Harz). Després d'estudiar dret en les universitats de Göttingen i Tübingen, es doctoraria en aquesta última en 1962, amb una tesi sobre la delinqüència juvenil, i obtindria l'habilitació en 1969 amb un escrit dedicat a la delinqüència de tràfic i la prevenció general. Abans havia exercit funcions jurisdiccionals com a jutge civil i criminal a Göppingen, Ludwigsburg i Ulm. Des de 1971, seria professor de dret penal i criminologia de la Universitat de Friburg, i des de 1973 director del *Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht*, del que era director emèrit. Criminòleg d'àmplia producció científica, la projecció internacional i l'autoritat a qui abans vam fer referència va fer que en vida rebera doctorats honoris causa per les universitats de Miskolc-Hungría (1991), Wroclaw (1991), País Basc-Espanya (1992), Tòquio-Japó (1996) i Atenes-Grècia (1996), i que fora guardonat en 1999 amb la *Bundesverdienstkreuz* (creu al mèrit alemany) de primera classe, i rebera en 2003 la medalla d'or de Beccaria concedida per la *Neue Kriminologische Gesellschaft*.

Definit com un saurí científic de la criminologia que detecta amb fina sensibilitat tot el que subjau amagat sota cada dada que les investigacions empíriques ofereixen, Kaiser es va ocupar fins a l'últim moment dels problemes claus de la nostra disciplina, sintetitzant el seu pensament en dues obres fonamentals, *Kriminologie - Ein Lehrbuch* i *Kriminologie: Eine*

Einführung 'in' Die Grundlagen, apareguda en 1971 i que en 1997 aconsegueix la desena edició, obres ambdues traduïdes a més de set idiomes.

Doncs bé, la criminologia de Kaiser és un clar exemple de la necessària inclusió del control social en l'estudi de la delinqüència. En aquest sentit, va reconèixer expressament que la importància de les reflexions aportades pel *labeling* és en la força configuradora del control del delictes respecte al volum, estructura i moviment de la criminalitat, així com en els seus efectes sobre la imatge del delinqüent, afirmant que la "teoria de la criminalitat pressuposa la teoria de la criminalització", ja que el crim no és un fenomen sociopatològic que es pot aïllar, obtenint el seu valor jeràrquic social, abans que res, per les reaccions socials, les quals proporcionen claredat a les normes revelant quin és el comportament contrari a les mateixes i, per tant, impeding la seua legitimació. A causa del rol del denunciador, a les peculiaritats de selecció i processos selectius i tenint en compte el control d'eficiència de la sanció i del tractament criminal, Kaiser considera que l'estudi criminològic és necessari i que comprega tot el sistema dels mecanismes del control social.

Per a Kaiser, aquesta obertura fa possible convertir en objecte de descripció, estudi i crítica empírica tot el sistema del control social penal, inclosa la psicologia de la societat punitiva i els processos de formació volitiva politicojurídica, sense necessitat d'identificar-se amb aquest sistema. I és que reconeix que el *labeling approach* ofereix un nou conjunt de conceptes i promou l'estudi d'un camp objectiu fins ara poc considerat. Ara bé, la seua importància ha de circumscriure's a ser "un principi d'investigació" que permeta centrar l'estudi "també" en les conseqüències socials de selecció i reacció, i no un model teòric que monopolitze l'explicació del fenomen criminal. I és que la debilitat del *labeling* està en el fet que, en realitat, res pot dir respecte a l'existència i explicació d'una conducta socialment no desitjada, que oficialment no es conega ni caracteritze com a delictes. Kaiser considera que la conducta criminal existeix com una circumstància social i danyosa per a la societat, també sense el coneixement formal ni l'adopció per una actitud per part de la societat estatalment organitzada. No pot deixar d'estar clar que, entre les condicions que provoquen inicialment el procés definitori, es troba un "esdeveniment cridaner", però el *labeling* no considera necessitada d'explicació la desviació primària i, amb això, tampoc el naixement d'una infracció legal. S'ocupa, doncs, de les conseqüències socials respecte a una determinada acció, després d'haver-se presentat aquesta. Tampoc contribueix a aclarir la pregunta sobre el tipus i intensitat de les reaccions socials que són necessàries per a aconseguir una etiquetació. Per als seus seguidors, tot, globalment, és criminalització, amb independència de la gravetat de la sanció. Citant Schumann, afirma que "a tot el que s'interessa pels problemes de la resocialització, de l'impediment de la reincidència o de punts de vista terapèutics pareguts, se li fa evident que la teoria del *labeling* no ofereix pràcticament cap ajuda... Presenta un espill a les instàncies del control social, i a penes una altra cosa més". Aquests esforços, diu Kaiser, són sens dubte dignes de tenir's en compte, però fomentats com un monocultiu criminològic condueixen a un empobriment científic. A això hauria que afegir, diu, que molts dels seguidors del *labeling* mostren reserva i fins i tot hostilitat enfront de les instàncies i agents del control social penal i simpatia feia les capes socials inferiors, actitud que pot arribar fins al partidisme i que fa probable les desfiguracions en l'anàlisi, per molt lloables que siguin les motivacions.

Recapitulant, el model de la integració entre la teoria de la criminalitat i la teoria de la criminalització, això és, la compatibilitat de l'estudi del control social amb una criminologia etiològica del comportament criminal serà definitivament acceptada de forma majoritària en la doctrina alemanya des de finals dels anys setanta. Però això no ha impedit que el model de la reacció social haja cobrat especial protagonisme a l'analitzar determinades manifestacions criminològiques, com, per exemple, la delinqüència juvenil o la duta a terme per immigrants.

d) *Valoració crítica i modernes reformulacions*

La primera i més bàsica crítica que la teoria de l'etiquetatge va rebre és el seu desdeny per l'estudi de la desviació primària a què, inclús, arriben a postergar a un segon pla, a l'afirmar que el que realment desencadena la reacció social no és tant el comportament desviat en si quant la interpretació que del mateix es fa i que ho converteix en una acció proveïda de significat. Es diu, doncs, que el comportament seria indiferent en relació amb la reaccions possibles, en la mesura que és la interpretació la que, al cap i a la fi, decidirà que és i que no és el que desvia. Això determina què la teoria del *labeling* partisca d'una incongruència desvelada per Gibbs en els termes següents: "Per tant, si el comportament desviat es defineix en funció de les reaccions que provoca, Becker no pot parlar amb propietat d'un desviat secret. Si el comportament que els sociòlegs consideren desviat amb referència a les normes socials prevalents és real, llavors com es pot sostenir, com fa Kitsuse, que el comportament és desviat només si produeix un cert tipus de reacció? Finalment, en el cas d'Erikson, com pot qualificar-se de desviat el comportament de grans grups de persones quan aquestes han rebut permís per a fer-ho? Per a ser congruents, Becker, Kitsuse i Erikson haurien d'insistir en el fet que el comportament que contravé una norma no és desviat si no és descobert i si no produeix un tipus especial de reacció".

Es fa perquè és insostenible entendre l'etiquetatge desvinculat de la desviació primària, entenent que l'atribució de rètols estigmatitzants és totalment gratuïta. I és que com afirma Akers, un dels crítics més perspicaços de la teoria del *labeling*, "encara que els integrants d'aquesta escola s'acosten perillosament a dir que el comportament real no té importància, la seua contribució a l'estudi de la desviació consisteix precisament en la seua concepció de l'impacte que té sobre el comportament la fixació d'un rètol. A vegades es té la impressió, llegint les seues obres, que la gent camina pel món, cada u en el seu, i de sobte apareix la societat roïna i els endega un rètol estigmatitzant. Forçat a assumir el rol de desviat, a l'individu no li queda més possibilitat que ser-ho. Per descomptat, això és una exageració, però és fàcil formar-se aquesta idea si es fa molta insistència en les repercussions de la retolació. El rètol no crea el comportament. La gent pot cometre, i de fet du a terme, actes desviats a causa d'esdeveniments i circumstàncies particulars de la seua vida, independentment dels rètols que els altres els posen, o combinats amb ells".

I és que si bé és veritat que poden existir retolacions al marge del comportament delictiu, no hi ha dubte que el factor principal pel que una persona és retolada com a delinqüent és que haja infringit una norma penal, sense que això signifiqui que la posició de desavantatge social d'una persona no tinga cap efecte en la possibilitat que la mateixa siga etiquetada.

D'altra banda, un altra de les crítiques formulades contra el *labeling* és el fet que no poguera verificar-se empíricament d'una manera definitiva la correlació existent entre retolació i desviació secundària, titlant-se de determinista el postulat que l'estigmatitzat necessàriament ha de reincidir en el seu comportament antisocial. I és que, com era lògic esperar, els estudis realitzats només van trobar una parcial correlació entre etiquetatge i conducta desviada. Així, Ray i Downs van realitzar un estudi longitudinal de cent huitanta-huit adolescents per a determinar els efectes que les etiquetes formals i informals tenien sobre el consum de drogues. La desviació secundària tan sols va ser parcialment verificada en el cas dels varons, mentre que en les dones l'abús de drogues es manifestava abans que l'etiquetació, diferenciació inter sexes que ja havia sigut manifestada, una dècada abans, per Harris. És més, ja en la dècada dels noranta, alguns estudis van assenyalar inclús els defectes metodològics d'aquells que havien oferit un respatler parcial a la teoria del *labeling*, a l'assenyalar que existia un important caire en la mostra de joves triada, en la que s'incloïen als que ja de per si eren més propensos al delicte, amb etiqueta o sense, conclusió en clara contradicció amb el que anys després van verificar Douglas Smith i Robert Brame, si bé el respatler al *labeling* va quedar reduït ací a la desviació secundària i no a la primària, és a dir, per a aquests autors l'etiquetació negativa suposava augmentar la probabilitat d'una activitat delictiva continuada però no tenia cap efecte respecte a la probabilitat de cometre un primer acte delictiu.

Com veiem, de l'anterior es desprén que si bé no hi ha dubte que l'etiquetatge negatiu pot influir en la conducta de l'etiquetatge, el model del *labeling* és insuficient per a presentar-se com una teoria general de la criminalitat si tenim en compte l'ambivalència que el factor retolació té en relació a determinats comportaments delictius i la irrefutable existència d'il·lícits que res tenen a veure amb l'etiquetatge i de persones etiquetades que no es converteixen en delinqüents. No obstant això, el major mèrit d'aquesta teoria és, sens dubte, produir un canvi de paradigma en l'estudi criminològic. A partir d'eixe moment, ja mai ha deixat d'entendre's necessari l'estudi de la reacció social per a poder comprendre el fenomen delictiu.

Conscients d'aquesta importància, i entenent que el futur de la teoria del *labeling* passava per una verificació de la importància de la retolació no sols formal sinó també informal evidenciada en estudis longitudinals i la integració dels seus principis amb els d'altres teories (com per exemple, amb els de les teories del control, les subculturals, les interaccionistes o les del curs vital) trobem que, a partir dels anys noranta comencen a aparèixer en el panorama doctrinal clars intents de revitalitzar el model de l'etiquetatge. Això ha permès que, ja en el nou mil·lenni, apareguen seriosos treballs que evidencien, per exemple, la incidència que el rètol "expresidiari" té per al futur comportament del mateix, els prejudis de les instàncies de control formal, especialment la policia, respecte a què carreguen amb un estigma racial o etnogràfic socialment negatiu (negres, llatins, immigrants...) o la influència que la intervenció d'aquestes instàncies tenen en els canvis de vida patits pels adolescents.

Passem a veure, tan sols succintament, algunes de les citades reformulacions en les que el model del *labeling* es combina amb els postulats d'altres teories criminològiques.

- *Labeling i interaccionisme simbòlic. La teoria de les valoracions reflexes de Matsueda*

Amb clars antecedents en la proposta formulada en els setanta per Joseph Scimecca qui, davant de les dificultats per a la verificació empírica dels postulats del *labeling*, va proposar integrar aquests en el concepte interaccionista del “desenvolupament del jo” de Mead, i amb clara influència del pensament d’aquest, el hui professor de sociologia de la Universitat de Washington, Ross L. Matsueda publica, en 1992, un important treball en què intenta conciliar els postulats d’ambdues teories, posant com a denominador comú les anomenades “valoracions reflexes”, concepte que s’alça en la literatura interaccionista com un dels tres mecanismes, junt amb la comparació social i l’autoatribució, que conformen l’autoestima. Per mitjà del procés de comparació social, les persones realitzen juís sobre elles mateixes, en part per la comparació que fan d’elles amb els altres, i en el procés d’autoatribució els individus trauen conclusions sobre les seues disposicions, motivacions i autoestima sobre les bases de les observacions del seu comportament, assenyalant-se que un dels principals motius per a delinquir és l’adquisició, manteniment i millora de la seua autoestima entre el seu grup de referència.

Prenent com a base el concepte de “*self*” encunyat per Mead, que suposa entendre la persona com un reflex de les actituds dels altres, Matsueda entén que el decisiu és subratllar el fet que els individus es col·loquen en el paper de l’altre o altres per a, des d’aquesta òptica, valorar-se a si mateixos i la seua conducta. D’ací la importància del grup de referència que el subjecte tinga per a realitzar tal valoració del *self* que no és sinó fruit d’un procés que l’autor, seguint en tal extrem a Kinch i Felson, es constitueix per tres elements: com els altres veuen ú mateix (*other’s actual appraisals*), com un percep la forma en què els altres el veuen (*reflected appraisals*) i com un es veu a si mateix (*self-appraisals*).

Partint de la importància que tenen els grups de referència per a les valoracions reflexes, i dins d’aquestes el representat pels pares, Matsueda proposa que la teoria de l’etiquetatge pot ajudar a especificar les relacions, les característiques profundes, el procés d’etiquetatge informal i la delinqüència. En la seua opinió, això succeirà de tres maneres: primer, els joves que han dut a terme actes delictius tindran més probabilitat que els seus pares els etiqueten com desviats; segon, les valoracions que respecte d’això realitzen els pares poden estar influïdes per condicions estructurals que reflectisquen desavantatges socials; i tercer, les esmentades valoracions que realitzen els pares per les quals retolen al fill com a delinqüent o desviat tindran una influència decisiva perquè el jove consolide o no una carrera delictiva.

Per a verificar l’anterior, Matsueda va recórrer a dades longitudinals tretes d’una enquesta sobre percepcions subjectives realitzada a una mostra de joves compresos entre els onze i els dèsset anys d’edat. Així va servir per a concloure validant la hipòtesi fonamental segons la qual els que perceben que els altres els veuen com a delinqüents tenen més probabilitats a consolidar una carrera delictiva, ressaltant la importància que en aquesta valoració reflectida té la retolació duta a terme pels pares, havent sigut en treballs posteriors quan l’autor ha abordat la importància exercida també per altres grups de referència, com el de perelles.

- *Labeling i sociologia de les emocions*

Connectant amb l'anterior, hem d'assenyalar així mateix que la vergonya i l'orgull de forma particular (sobretot en el pensament de Scheff com ara veurem), i els sentiments de manera general, han sigut objecte d'atenció d'una poc coneguda corrent sociològica, l'anomenada "sociología de les emocions", que es desenvolupa des de finals dels anys setanta, i en la que els postulats de l'interaccionisme simbòlic, i conseqüentment, també del *labeling*, han trobat un bon acomodament.

És que, si bé és veritat que gran part dels mestres de la sociologia, com Comte, Pareto, Durkheim o Weber, ubicats intel·lectualment en el trànsit de la societat tradicional a la societat moderna, van tenir presents en les seues obres als fenòmens afectius, no menys veritat és que tal presència no pot qualificar-se sinó de marginal. Això va impedir que les seues aportacions serviren de base per a un ulterior desenvolupament de la sociologia de les emocions. Així, per exemple, com encertadament se'ns ha recordat, l'argument clàssic de l'*ètica protestant i l'esperit del capitalisme* de Weber s'estructura en un joc causal que comença en l'anàlisi ideològica d'una religió, segueix amb els efectes emocionals que aquesta ideologia provoca en els seus adeptes, bàsicament cruel humiliació, i acaba amb la modificació de pautes conductuals claus per al desenvolupament del capitalisme, amb el efecte paradoxal d'adorar a Déu en el verb, mentre s'adora al jòrec d'or en la pràctica. S'observa, doncs, que la tesi weberiana inclou explícitament el component emocional en l'anàlisi sociològic, si bé aquest fet va tenir un escàs eco en la sociologia posterior.

Caldrà esperar als anys seixanta, i de forma més clara als setanta, per a què la sociologia s'obriga a l'estudi de l'afectivitat. Així, en primer lloc, podríem citar la capital obra de Norbert Elías, *Über donen Prozess Der Zivilisation* que, malgrat publicar-se originàriament en 1939, no serà sinó fins a trenta anys després quan, amb la seua reedició, aconseguirà la seua major difusió. En aquesta obra, Elías ens narra els processos psico i sociogenètics associats a l'autocontrol dels impulsos emocionals i a les modificacions de l'estructura emotiva de les societats modernes. Coetàniament a això, hem de recordar que, com vam veure en l'epígraf anterior, l'obra de Goffman analitza la conducta externa de les encontres socials des de la perspectiva del reconeixement o de la negació de l'estatus dels participants en la interacció social, procés directament associat als sentiments de referència o respecte en uns casos, o de torbació i vergonya en altres. No menys important és l'estudi del rumor que Shibutani realitza en el seu llibre *Improvised News*, on, analitzant un gran nombre de casos, estudia el clima emocional del que solen sorgir i nodrir-se els rumors. I ja a principis dels setanta, com a precursor també del naixement de la sociologia de les emocions, podem citar l'estudi que Sennet i Cobb realitzen en *The Hidden Injuries of Class* on analitzen el contingut emocional dels treballadors de "blue collar" de Boston, mostrant les ferides que en el seu orgull arrossegueu els treballadors de les classes més desfavorides en una societat que hipòcritament emparella capacitat individual amb posició social.

Però, serà a partir de la segona meitat dels setanta quan la sociologia de les emocions s'assenta com a corrent sociològica, a causa de l'aportació dels que han sigut considerats els seus teòrics més representatius: David R. Heise, Theodore K. Kemper, Arlie R. Hochschild i, qui a nosaltres més ens interessa ací, Thomas J. Scheff. I és que si la sociologia de l'emoció, com encertadament s'ha subratllat, tenen com a fi l'estudi de les emocions fent ús

de l'aparell conceptual i teòric de la sociologia, la fonamentació capital per a aquest camp d'estudi es troba en el fet, ja degudament ressaltat per Kemper, que la major part de les emocions humanes es nodreixen i tenen sentit en el marc de les nostres relacions socials, al ser les emocions expressió, en el cos dels individus, del riquíssim palmito de formes de relació social: soledat, enveja, odi, por, vergonya, orgull, ressentiment, venjança, nostàlgia, tristesa, satisfacció, alegria, ràbia i frustració es correlacionen amb situacions socials específiques.

Així, doncs, serà Thomas J. Scheff, professor emèrit de sociologia de la Universitat de Califòrnia (Santa Bàrbara) qui, des de la sociologia de les emocions, pretenga aconseguir una comprensió social dels sentiments de vergonya i orgull en relació amb els vincles socials.

Scheff part de la premissa que el manteniment dels llaços o vincles socials és el més crucial dels motius humans. En aquest sentit, s'afirma que els individus, en cadascuna de les seues concretes relacions socials, s'enfronten a una situació en què el vincle social amb l'altre bé és construït, ben mantingut, ben reparat o bé danyat; en relació al vincle, el resultat d'una interacció no pot ser una altra. Aquest efecte de constitució, manteniment, reparació o dany fa referència a un tipus especial de vincles socials que reben el nom de "vincles segurs" (*secure social bond*), i que es definirien com aquells vincles en què l'individu manté respecte de l'altre una adequada "distància social", una distància ni tan pròxima o estreta que provoque l'anul·lació per l'absorció de l'individu per la relació o el grup, ni tan distant que provoque el seu aïllament. Aquests efectes negatius (els d'absorció e aïllament) són els que vindrien a definir, contràriament als "vincles insegurs". Així, doncs, es conclou, que els vincles segurs són l'única forma de solidaritat que porta a la cooperació, al presentar-se com la força que manté una societat unida, mentre que els vincles insegurs expressarien dues formes d'alienació, aïllament i absorció, que poden portar a la desintegració i al conflicte social. I és que una societat absorbent, al no deixar lloc a la crítica ni a la manifestació de punts de vista alternatius, dificulta els processos d'adaptació que tota societat en canvi requereix, mentre que una societat atomitzada en individus aïllats posa en risc l'enteniment cognitiu i la sintonia afectiva necessàries per a la col·laboració i la mobilització comunitària.

Per a Scheff, la vergonya i l'orgull són les emocions bàsiques ja que ambdues assenyalen l'estat del vincle social: una en negatiu i l'altra en positiu. L'orgull es manifesta davant l'existència d'un vincle segur, mentre que quan no ho és aflora la vergonya. Ambdues emocions, vergonya i orgull, que com diem defineixen l'estat social del vincle, estaràn condicionades, en la interacció dels individus, per un clar component afectiu condicionat per com sentim que ens perceben els altres. En conseqüència, la influència del pensament de Charles H. Cooley i de Goffman és palès. És a dir, en resum, hi ha un joc de percepció cognitiva, un joc de valoracions i, finalment, la transmutació en un joc d'emocions: quan l'altre ens veu, ens afalaga, o pensem que ens veu bé o ens afalaga, sempre en termes relatius a uns determinats valors, ens sentim bé, legítimament orgullosos de la persona que som i, per tant, contents; però quan imaginem que el juí de l'altre és negatiu, o som sotmesos a la vexació del ridícul o de l'insult, aleshores sentim vergonya, un sentiment que ens mortifica, un sentiment que ens dol. En paraules de Scheff, "la vergonya és l'emoció social per antonomàsia en quant sorgeix de la supervisió de les nostres pròpies accions per mitjà de la percepció del jo, de la persona, des del

punt de vista dels altres”. No obstant això, Scheff assenyala que el problema que presenta l’emoció és el que es tracta d’una emoció de baixa visibilitat, atès que en la societat actual aquesta emoció, o millor dit “família emocional” (pudor, tímidesa, ridícul, torbació, humiliació...) tendeix a reprimir-se i per això no és fàcilment reconeguda ni pel subjecte que l’experimenta ni pel tercer observador. Es fa, doncs, necessari un estudi fenomenològic que se centre en els seus indicis lingüístics, gestuals i escrits.

Doncs bé, serà en aquest context d’una concepció sociològica de la vergonya, entesa com a component necessari d’una teoria del control social, on la teoria de Scheff presenta la seua major rellevància criminològica, concorrent amb els postulats del *labeling*. I és que, malgrat estar centrada en la retolació dels malalts mentals, Scheff formula una teoria de l’etiquetatge, forjada principalment en el seu *Being Mentally Ill*, aparegut en 1966, i en la seua contribució al llibre col·lectiu *Labeling Madness*, caracteritzada per la integració interdisciplinària i que és plenament aplicable a l’estudi del comportament delictiu.

Partint del postulat pròpiament antipsiquiàtric que el diagnòstic de la malaltia mental està fortament influït per la pròpia subjectivitat del terapeuta i que el que s’entenga per comportament desviat (“desviació residual” en la terminologia de l’autor) també és relatiu, Scheff afirma que en la nostra societat actual hi ha una imatge estereotipada del que és la malaltia i el malalt mental (predicable, igualment, del delinqüent). Aquesta imatge, que es construeix en la interacció social de les persones amb els mitjans de comunicació, determina que es fixe un clixé, prou alié a la realitat, dels bojos, atribuint-les certes característiques físiques i comportamentals. Al tractar-se d’una construcció social àmpliament difosa, quasi tot el món tendirà a creure aquesta imatgeria estereotipada, inclús les pròpies persones que són etiquetades amb aquest estereotip, les quals assumiran per això el rol de desviats (en aquest cas, malalts mentals, però predicable també dels delinqüents), retroalimentant, així, una retolació que es veurà espiralment consolidada.

Així, doncs, seguint la millor tradició del *labeling* (recordem l’aportació de Lemert), Scheff posa l’èmfasi en què la clau per a entendre per què s’etiqueta a un comportament com desviat es troba no tant en la naturalesa del propi acte sinó de la reacció social, per a tolerar-lo o no, per a subratllar el seu caràcter infractor o, pel contrari, deixar-lo passar inadvertit.

- *Labeling i criminologia crítica: la integració “natural”. Zaffaroni com a paradigma*

Com tenim oportunitat d’estudiar àmpliament en l’últim epígraf d’aquest capítol, la criminologia crítica troba, entre les fonts dels seus orígens, una important influència de l’aportació teòrica realitzada pel *labeling*. Això explica que qualifiquem de “integració natural” aquelles formulacions on es conjuguen els postulats d’ambdues corrents. No resultaria difícil exposar el pensament criminològic de diversos autors en què és ostensible aquesta integració, però nos inclinem per la figura de Zaffaroni ja que és, sens dubte, un dels autors hispanoparlants que, alineat amb aquest pensament criticoretolador (i garantista), té huí en día un major protagonisme, sobretot a hispanoamèrica, on la criminologia crítica ha tingut, històricament, un especial protagonisme.

Nascut a Buenos Aires el 7 de gener de 1940, Zaffaroni obté en 1964 el grau de Doctor en ciències socials i jurídiques per la Universitat Nacional del Litoral (Santa Fe), encarregant-se ja l'any següent de forma interina de la càtedra de criminologia de la llicenciatura de dret de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic que, aleshores ocupava Alfonso Quiroz Cuarón. En 1969, ingressa en la carrera judicial, dins de la qual ocuparà diversos destins, fins que, en 2003, després d'ocupar diversos càrrecs polítics, és designat ministre de la cort suprema de justícia de la nació. Autor prolífic, sobrepassen el nombre de dos-cents el d'articles publicats en revistes científiques i sis-centes les conferències pronunciades, havent donat a l'estampa un total de vint-i-set llibres i participat en diversos projectes de reforma legislativa, no sols en el seu país, sinó també a Equador i Costa Rica.

Zaffaroni emmarca la seua concepció criminològica en el que anomena el "realisme criminològic marginal", una resposta des dels postulats de la criminologia crítica per a la realitat llatinoamericana. Això implica, necessàriament, evidenciar la deslegitimació d'un sistema penal que té com a característiques estructurals de l'exercici del poder la selectivitat, la reproducció de la violència, el condicionament de majors conductes lesives, la corrupció institucional, la concentració del poder, la verticalització social i la destrucció de les relacions horitzontals o comunitàries; una deslegitimació que és, no obstant, compatible amb una funció garantista de la dogmàtica penal. Zaffaroni parteix de la idea que el sistema penal, igual que la guerra, és "un fet de poder" real, encara que estiga deslegitimada. En conseqüència, no podem caure en un ingenu pacifisme que pretenga negar la realitat sinó que, igual que el dret humanitari de la guerra, s'ha d'apostar per un dret penal mínim i garantista que reduïska i, en determinats casos, anul·le al poder punitiu.

Doncs bé, des d'aquests paràmetres ideològics, Zaffaroni denuncia la forma altament selectiva amb la que actua l'administració de justícia, distingint-se entre una criminalització primària i una altra secundària. La primària seria exercida pel legislador a l'hora de tipificar quines conductes s'han d'entendre com delictives, entenent-se respecte d'això que la mateixa no obeeix a cànons democràtics sinó que només troba explicació en la pròpia estructura del poder. Una vegada verificada aquesta primera criminalització tindrà lloc una altra molt més selectiva i estigmatitzant: la criminalització secundària que les instàncies del control social formal duràn a terme: policies, fiscals, jutges i presó; una acció punitiva exercida ja sobre persones concretes. Però aquesta criminalització secundària no s'exerceix sobre totes les persones que cometen delictes, sinó sobre una minoria dels delinqüents. I aquests són els que cometen els fets delictius més grossers i són més dèbils socialment, ja que concorren en ells dos factors que faciliten la seua selecció: la facilitat de perseguir els delictes que cometen i les escasses possibilitats de defensar-se que tenen els seus autors; és per això que els delictes de coll blanc, caracteritzats per la seua sofisticació i per ser duts a terme per persones d'alt poder econòmic, seran els menys perseguits i els seus autors, per tant, no estaran etiquetats com a delinqüents. Segons Zaffaroni, la criminalització secundària provocarà la creació d'un estereotip de delinqüent, de tal manera que en la comunitat s'assentarà la idea que només aquella persona que s'ajuste a aquest tipus ideal és un delinqüent, retolant-se amb l'estigma criminal a què s'acomoden a aquest patró els que, conseqüentment, seran els més perseguits.

4 Marxisme criminològic i teoria del conflicte social

Com encertadament s'ha subratllat fins a la societat, les teories del conflicte social compten amb una centenària tradició en el pensament sociològic. Per això, la seua imbricació en la criminologia té un arrelam inqüestionable. I en l'origen d'aquesta concepció sociocriminològica hem de col·locar, amb tot mèrit, al pensament marxista ja que, com sintetitzara fa anys Bergalli, en l'estudi dels sistemes socials Marx considerava que la variable més important era l'índole dels interessos econòmics que generaven sistemàticament l'estructura de les relacions productives. Per tant, Marx va centrar la seua atenció analítica sobre la forma en què les posicions relatives respecte dels mitjans de producció, és a dir, l'accés diferencial als recursos i al poder escassos, plasmen les relacions entre els homes. Va ser, doncs, lògic que atorgara un gran èmfasi a l'oposició, al conflicte i a la contesa en tant que elements constitutius de tota societat diferenciada.

Així, doncs, si tenim en compte el valor del marxisme com a suport ideològic de molts dels posteriors plantejaments conflictuals (encara que, com veurem, existeixen també autors que han desenvolupat la seua teoria conflictual fora d'aquest) i la seua clara influència en la criminologia crítica que estudiarem en el següent epígraf, queda de sobra justificada l'atenció que li anem a prestar en les línies següents.

a) El pensament de Marx i Engels com antecedent

Podem dir que igual que Freud, Marx no es va ocupar especialment del fenomen delictiu, si bé, com va ocórrer amb la psicoanàlisi, el marxisme sí que ha servit per a sustentar tota una orientació criminològica.

En efecte, els temes nuclears del pensament de Marx van ser les classes socials, la relació entre estructura i superestructura i el pas d'una societat capitalista i explotadora a una societat alliberadora a través de la lluita de classes, però no el delictiu ni el delinqüent. No obstant això, en l'extensa obra de qui, sens dubte, és un dels filòsofs més universals, sí que podem trobar determinats passatges referits al fenomen criminal, fragmentarietat, per cert, que ha donat lloc a més d'una interpretació totalment descontextualitzada.

En un escrit de la seua època de joventut (1842-1843), publicat en la *Rheinische Zeitung* (Gasetta Renana), Marx va alçar la seua ploma contra la llei sobre el furt de llenya dictada pel govern prussià, cita obligada dels criminòlegs que en molts casos no han ressaltat la importància i correcte

enteniment del que Marx va dir. I és que la Renania, conservadora i plegada als interessos dels grans terratinents, va aprovar en la seua sexta legislatura, i com a conseqüència de l'augment del preu de la fusta, una llei que castigava draconianament, inclús amb la pena de treballs forçats a fi de restituir el valor d'allò que s'ha sostret, als que arreplegaren de les muntanyes privades la llenya caiguda dels arbres, conducta, fins a aquest moment, consentida i habitual de les classes més desfavorides que amb aquest mitjà aconseguien la matèria necessària per a calfar-se i cuinar.

Doncs bé, en aquest article, Marx mostra la naturalesa explotadora de la legislació del dret consuetudinari i ficada al servei dels interessos de les classes privilegiades, així com la vinculació existent entre els interessos materials de les classes governants i les lleis de l'Estat. L'anàlisi de la llei concreta referent al furt de llenya porta a Marx a la idea sobre l'essència de classe de l'Estat, sobre la defensa que aquesta fa dels interessos de les classes benestants. Marx analitzarà per primera vegada les relacions entre el treball i la propietat, entre la propietat i les corporacions (o classes socials, com les anomena més tard) i entre aquestes i el contingut de les lleis, per a arribar finalment a l'anàlisi del paper de l'Estat dins de i en relació a eixe marc de relacions. I és que, per a Marx, la tipificació com a delictes de la llenya caiguda plantejava nombrosos problemes de naturalesa econòmica, social i jurídica: "Castigar com "robatori" la simple recol·lecció de fustes mortes? Si tota violació de la propietat, sense distinció ni determinació més precisa, s'anomena robatori, no serà robatori tota propietat privada? És que, potser, a causa de la meua propietat privada, no excloc a qualsevol tercer d'aquesta propietat? No lesione jo amb això el seu dret de propietat?"; "d'on prové, doncs, la "propietat" com a dret, com a determinació atribuïda per la llei? Un arbre pot pertànyer a algú, ser part de la seua propietat; però aquest dret de disposició no pot ser absolut des del moment que aquest arbre és un objecte natural que no suposa cap treball. Per a què la fusta es convertisca en objecte de la indústria, és necessari tallar l'arbre, dividir-lo en làmines, polir-les, etcètera. La propietat té, en aquest sentit, l'atribut de la producció, del treball. Però les branques que cauen naturalment d'aquest arbre, desprenent-se del seu cos orgànic, no pertanyen ja a ell, doncs aquells que les arrepleguen no podran ser confosos amb lladres. Per a apropiari-se de la llenya verda, és necessari separar-la violentament del seu suport orgànic. Com atemptat directe contra l'arbre, aquest acte és igualment un atemptat directe contra el propietari de l'arbre. Quan la fusta tallada és robada a un tercer, aquesta fusta és el producte del propietari. La fusta tallada és ja fusta treballada. La relació natural que aquesta fusta té amb la propietat és reemplaçada per una relació artificial. El que roba fusta tallada roba, doncs, la propietat. Quan es tracta, al contrari, de les branques mortes, no se sostrau res de la propietat ja que no s'apropia en realitat sinó d'allò que ja està sostret de la propietat... El que arreplega fusta morta executa simplement el juí dictat per la naturalesa mateixa de la propietat. En efecte, només s'és propietari de l'arbre, però l'arbre no posseeix ja les branques en qüestió.

Com s'observa, no és que Marx estiga en contra de la propietat privada sinó d'una concepció absoluta de la mateixa deslligada de la que per a ell és la seua única base possible: el treball. Critica una concepció feudal de la propietat i un Estat que es basa no en la racionalitat de l'interès comú sinó en uns privilegis consuetudinaris: "si l'Estat i el conjunt de les lleis tenen un caràcter racional, és a dir, representen la voluntat general, la preponderància d'un interès particular basat en la propietat privada desvirtua necessàriament eixa

racionalitat expressada en la legislació. Enfront dels drets dels posseïdors, acollits en el dret positiu, només pot subsistir el dret pràctic, quotidià, habitual, en suma, el costum dels desposseïts. L'Estat racional suposa precisament el contrari: són els drets generals, humans els que es veuen codificats en la llei positiva, a la qual han d'enfrontar-se els costums de les classes posseïdores o privilegiades. Quan es parla del que s'anomenen els costums dels privilegiats, no es tracta sinó dels costums contraris al dret. Aquests costums remunten al període en què la història de la humanitat no era sinó una part de la història natural... La humanitat sembla descomposta en diverses races animals vinculades, no per la igualtat, sinó per la desigualtat que és determinada per la llei. L'estat social de servitud reclama drets conformes amb aquesta servitud; de manera que, en tant que el dret humà és l'existència de la llibertat, aquest dret animal és l'existència de la servitud. El feudalisme, en el sentit més ampli de la paraula, és el regne animal de l'esperit, el món de la humanitat netament dividida, per oposició al món de la humanitat en procés de diferenciar-se i en el qual la desigualtat no és una altra cosa que la refracció dels colors de la llibertat”.

Aquesta propietat absoluta i deslligada del treball fa que la vida col·lectiva es retrotraga a un “estat animal” al provocar l'explotació de l'home per l'home, idea central del pensament de Marx que desenvoluparia immediatament en la *Crítica a la filosofia de l'Estat de Hegel* i en els *Manuscrits* de 1844. En aquest sentit i en relació a l'explotació dels obrers i la seua pretesa justificació legal, en el treball que comentem escriu el següent: “en el feudalisme, una raça devora a l'altra fins que s'arriba finalment a la raça que, semblant a un pòlip, està lligada a la gleba i no té per propietat sinó els innumerables braços amb què arreplega els fruits de la terra per a les races superiors, mentre que ella només menja pols. En efecte, si en el regne animal natural les abelles obreres maten els ganduls, en el regne espiritual són els ganduls els que maten les obreres, i precisament per mitjà del treball. Al anomenar dret legal als seus costums, els privilegiats reclamen, en lloc del fons humà, la forma animal del dret que, en l'actualitat, no té ja realitat i no és sinó una simple màscara animal”. A causa del seu caràcter general, la llei positiva s'oposa als costums nobiliaris o són aquestes les que, pel seu fons, s'oposen a la llei general. Mentre els costums dels pobres representen el dret universal dels desposseïts i poden incorporar-se per tant al contingut de les lleis generals, els costums dels privilegiats no poden ser formulades en lleis des del moment que són el resultat de la il·legalitat; són “drets” que no sols cal abrogar, sinó inclús mereixen ser castigats. La relació del costum amb la llei suposa la relació entre un fet i un dret: el costum es converteix en “l'anticipació d'un dret legal”. En l'època de les lleis generals, el costum racional no és una altra cosa que el costum del dret legal; i això perquè el dret no ha deixat de ser costum pel fet d'haver-se constituït en llei, sinó que ha deixat de ser únicament costum.

Marx confronta així a l'organització medieval, terratinent i teocràtica de l'Estat prussià. Una concepció de l'Estat basada en la racionalitat del seu Dret, sense deixar de criticar que aquesta concepció s'haja convertit en els estats liberals en una mera mascarada on el Dret es continua plegant als interessos particulars dels poderosos: “Des del punt de vista del dret privat, les legislacions més liberals es van limitar a formular els drets que ja existien, donant-los un valor general. Allí, on no van trobar drets no van acordar res. Van abolir els costums particulars, però van oblidar que si la injustícia de les classes superiors s'afirmava sota la forma de pretensions arbitràries, el dret de les classes inferiors es manifestava sota la forma de concessions accidentals.

El seu procediment era bo enfront dels que tenien costums a més del dret, però era roïn per als que tenien costums sense tenir el dret. Així és com aquestes legislacions van transformar en drets legals les pretensions arbitràries. Així, també, haurien de transformar les concessions accidentals en concessions necessàries”.

No obstant això, al Dret burgés se li reconeix una tasca racionalitzadora pel que fa a la propietat privada, superant les incerteses que respecte d'això caracteritzaven l'època medieval: “el caràcter de les coses és un producte de la raó. Al confirmar tot el contingut del món en una forma particular precisa i al petrificar l'essència fluida, la raó crea la varietat del món, ja que el món no seria múltiple sense la multitud de caràcters. (...) La raó, doncs, ha suprimit les formes incertes i bastardes de la propietat, utilitzant les categories existents del dret privat abstracte, l'esquema de les quals es trobava en el dret romà... No obstant això, oblidava un aspecte: inclús des del punt de vista del dret estrictament privat, hi havia un doble dret privat: el dret privat de propietari i el dret privat del no propietari, sense tenir, inclús, en compte el fet que cap legislació ha suprimit els privilegis polítics de la propietat, sinó que els ha desposseït simplement del seu caràcter aventurer per a donar-los un caràcter burgés.

Però malgrat aquest reconeixement, Marx entén que la “lleï racional” no pot preterir als drets dels més desfavorits, ja que per davall de tota lleï, inclús la més formalment concebuda com racional i general, persisteix una realitat econòmica i social que explica la dislocació real del dret: la contradicció entre la propietat i la no propietat, entre la riquesa i la pobresa, entre el treball i l'oci. El cas de la “llenya caiguda” és, segons el parer de Marx un bon exemple d'aquestes contradiccions: “en l'oposició entre els brancatges morts, trencats, separats de la vida orgànica d'una banda i, per l'altra, els arbres i els troncs sòlidament arrelats, plens de saba, que assimilen orgànicament l'aire, la llum, l'aigua i la terra per a incorporar-los a la seua pròpia forma i a la seua vida individual, la naturalesa simbolitza, en certa manera, el contrast entre la pobresa i la riquesa. És la representació física de la pobresa i de la riquesa. La pobresa humana es dona compte d'aquesta afinitat i del sentiment d'aquesta afinitat deriva el seu dret de propietat... Però hi ha més: la pobresa troba el seu dret en la seua pròpia activitat. A l'arreglar la fusta morta, la classe elemental de la societat humana assumeix, enfront dels productes de la força natural elemental, l'actitud d'algú que introdueix l'ordre”. La propietat del pobre sobre els productes inerts de la naturalesa, que no és sinó el dret a disposar d'ells, emana justament d'eixa relació consagrada en la seua “activitat”, en el seu treball. La legitimitat d'aquest dret sembla, doncs, major que la del propietari legal, el privilegi de la qual prové no d'un esforç real enfront de la naturalesa, sinó justament d'una desigualtat heretada de la prehistòria animal de l'home.

És ací quan Marx esbossarà una concepció de la propietat vinculada a l'apropiació humana de la naturalesa per mitjà del treball que s'exemplifica en el fet d'agafar branques mortes, ja que “no és aquesta relació directa, natural i humana al mateix temps, el millor fonament de tota apropiació o propietat? Hi ha, doncs, en aquests costums de la classe pobra, un sentit instintiu del dret; la seua arrel és positiva i legítima; i la forma d'aquest dret consuetudinari és ací tant més d'acord amb la naturalesa, quant que l'existència de la classe pobra no ha sigut fins hui sinó un simple costum, de la societat burgesa que no ha trobat en l'esfera de l'organització conscient de l'Estat, el lloc que li toca”.

Desapareguts els privilegis dels poderosos i elevats a rang d'universal els drets dels pobres, el resultat final és que Marx aposte per una societat futura en què només estaran representats els interessos generals de les classes desfavorides, sent eliminats així els interessos particulars vinculats a la propietat, precisament els que no són propietaris són els que representen l'esfera de l'interès general.

Com podem observar, la substància i transcendència del treball de Marx en relació a la llei sobre el furt de la llenya és evident, aportant a l'àmbit criminològic no un mer anàlisi d'un fenomen delictiu concret sinó un atac frontal a la concepció d'un Estat que, obviant el principi d'igualtat, utilitza el dret penal com un braç armat dels interessos de les classes socials poderoses, idea nuclear que emmarcarà les primeres formulacions de la teoria del conflicte social i sobre la qual la criminologia crítica fonamentarà un dels seus principals postulats.

Quant a Engels, cal dir que és en *La condició de la classe obrera a Anglaterra en 1844* on s'ocupa amb deteniment sobre el delicte, afirmant que aquest, igual que l'alcoholisme, es manifestava com una forma de desmoralització, de col·lapse de la humanitat i de la dignitat de l'home, i és indicatiu, així mateix, de la decadència de la societat. L'esmentada desmoralització, per descomptat, era conseqüència de la industrialització capitalista, i davant d'ella, els obrers, immersos en aquest procés, res podien fer: "si les influències desmoralitzadores de l'obrer actuen en forma més poderosa i concentrada que l'habitual, aquest es convertirà en un delinqüent tan segurament com que l'aigua abandona l'estat líquid i es transforma en vapor a huitanta graus. Sotmés al tracte brutal i embrutidor de la burgesia, l'obrer es converteix precisament en una cosa sense volició com l'aigua i queda sotmés a les lleis de la naturalesa en les mateixes imperioses condicions; en un moment determinat, tota llibertat desapareix. (...) la desmoralització engendrada i rigorosament determinada pel capitalisme fa sorgir l'espectre del desordre i la violència. En aquest país, la guerra social està en ple desenvolupament, cadascú pensa en si mateix i lluita contra si mateix contra qui siga (...), any a any, com ho indiquen les estadístiques de la delinqüència, aquesta guerra adquireix caràcter més violent, apassionat i irreconciliable. Els enemics es divideixen gradualment en dos grans camps: la burgesia, d'una banda, i els obrers, per l'altre. Aquesta guerra, de tots contra tots, de la burgesia contra el proletariat, no hauria de sorprendre'ns, perquè és només la conseqüència lògica del principi implícit en la lliure competència. No obstant això, sí que ha de sorprendre'ns que la burgesia romanga tan tranquil·la i composta enfront dels núvols de tempestat que s'acosten ràpidament, que pugui llegir totes eixes coses en els periòdics sense, no direm indignar-se davant de tal situació social, sinó sentir temor per les seues conseqüències, per l'esclat universal del que sistemàticament es manifesta dia a dia en forma de delicte".

Comptat i debatut, i com ha exposat la doctrina més qualificada en l'estudi criminològic de l'aportació de Marx i Engels, si bé aquests autors mai van realitzar un estudi sistemàtic del dret penal ni del fenomen delictiu sota les condicions de la divisió forçada del treball pròpia del capitalisme, ni van dir com seria una societat lliure de delictes una vegada abolida l'anomenada divisió, van subsumir-lo en el marc de les qüestions més generals de l'economia política, interpretant l'activitat delictiva d'acord amb les exigències de l'estructura econòmica com un ajust més o menys "falsament conscient" a la societat i no com una forma inarticulada de tractar de superar-

la, concretant, doncs, l'etiologia delictiva com un producte d'unes relacions econòmiques no equitatives en un context de pobresa general.

b) *La recepció del marxisme en la doctrina criminològica del XIX: Colajanni, Turati i Gori*

Connectant amb el que s'ha dit últimament, això és, la rellevància etiològica atribuïda pels pares del marxisme a les condicions econòmiques, i sense desconèixer l'existència d'altres autors que, aliens (almenys formalment) a la recepció dels postulats marxistes, van assenyalar en la mateixa època la rellevància que el factor econòmic tenia per a explicar el comportament delictiu, anem a centrar-nos en tres figures italianes de capital importància i significació criminològica, en quant que, lluny del gaidó amb què alguns positivistes van tractar els factors econòmics, van col·locar a aquests en el centre de la seua criminogènesis.

- *Napoleone Colajanni*

El sicilià Napoleone Colajanni va nàixer a Castrogiovanni (hui Enna) el 27 d'abril de 1847, morint en aquesta mateixa ciutat, en la que hui s'alça una bella estàtua de la seua persona en la plaça que porta el seu nom, el 2 de setembre de 1921. Fidel seguidor de Garibaldi, al costat de qui va combatre en 1862 a l'Aspromonte i en 1866 en la tercera de les guerres italianes d'independència, va ser sempre un insubornable republicà liberal, empresonat en diverses ocasions per raons ideològiques.

I és que, malgrat llicenciar-se en medicina l'any 1871, i després d'un llarg viatge per Sud-amèrica per a exercir la seua professió, Colajanni centra bona part de la seua atenció acadèmica en la criminologia, estudiant els factors socials del delictu i exercint la docència d'estadística en les universitats de Palerm i Nàpols. La temàtica criminològica serà compartida, sobretot a partir de 1890, amb la seua activitat política, sent un actiu diputat que va defendre els drets dels treballadors sicilians, es va oposar a les taxes que gravaven el pa, va denunciar en 1892 en el Parlament el anomenat escàndol de la Banca Romana (que va portar a la dimissió com a president del Govern a Giovanni Giolitti), va lluitar contra les tendències reaccionàries dels últims anys del segle XIX i va alçar la seua ploma contra l'enfocament racista de la anomenada *questione meridionale*, criticant assajos d'autors de la talla de Ferri, Lombroso, i molt particularment d'Alfredo Niceforo.

En efecte, la primera crítica a plantejaments per ell entesos com a reaccionaris és la que es fa a Lombroso ja que la concepció atàvica (biològica) de la criminalitat era totalment insostenible. L'altre gran enfrontament és el de Colajanni i Alfredo Niceforo, un altre sicilià (Sicília, 23 de gener de 1876-Roma, 10 de març de 1960). Aquest autor havia donat lloc, amb les seues publicacions, a la difusió del que es va conèixer amb el nom de "racisme científic", apareixent en aquesta línia, a partir de 1897, tres obres que van propiciar una viva polèmica en els seus país. Així, en 1897 apareix, amb un pròleg d'Enrico Ferri, *La delinquenza a Sardegna*, on Niceforo ja sostenia que la delinqüència de l'illa italiana s'explicava pel fet que la seua evolució social com a poble havia quedat detinguda en l'edat mitjana, sent la raça sarda, per tant, procliu a l'homicidi. I és que, per a Niceforo, Itàlia estava poblada per dues races: una de crani llarg, elegant i portalligacames, al sud; i una altra de crani redó, pesat i voluminós, al nord, singularitzant psicològicament a la

primera d'elles amb la impulsivitat i la versatilitat (d'ací la seua tendència homicida), i la segona amb les notes de la lentitud, la reflexió i el repòs.

Sobre aquestes mateixes idees abundaria Niceforo un any després amb el seu *L'Italia bàrbara contemporània*, on insistiria en la seua idea de l'existència de zones geogràfiques criminals a l'assenyalar que la Itàlia meridional, peninsular i la de les illes Sicília i Sardenya eren, des del punt de vista social i cultural, absolutament diferents de la Itàlia del nord, sobretot, de Savoia, Llombardia i Vènet. I és que, per a Niceforo, el sud italià vivia en un estat de "atavisme" que li feia estar ancorat en el feudalisme, un atavisme sobre el qual, al seu parer, va incidir la nefasta influència dels espanyols ("el spagnolisme" en paraules de l'autor), i que propiciava l'existència d'una "delinqüència bàrbara", amb manifestacions col·lectives com el banditatge i la màfia, que divergia de la delinqüència moderna pròpia dels pobles civilitzats. Per a Niceforo, les causes del delictes bàrbar meridional eren l'aïllament, l'analfabetisme, la pervivència de velles formes d'agricultura, la carència d'indústria, la religió arcaïtzant i, en definitiva, una cultura pròpiament medieval en la que les masses seguien fascinades pels relats orals de mífics personatges com Rolando, Reinaldo de Montalbano o Ruggiero, un poble, en definitiva, bàrbar, que paral·lelament tan sols pot produir una bàrbara delinqüència de tall mafiós que és una mostra del seu feudalisme al permetre que una autoritat privada s'impose a l'autoritat civil legalment reconeguda.

Finalment, i com a tancament de la trilogia abans assenyalada, Niceforo publica en 1901 *Italiani del Nord, Italiani del Sud* en què, insistint en la idea de l'existència de dues races a Itàlia i pretenent demostrar la inferioritat racial, física, psicològica, social i moral dels italians del *Mezzogiorno* respecte als de la Itàlia septentrional, va assenyalat ja des del principi que amb les més de sis-centes pàgines del llibre va voler anteposar l'estudi viu i palpitant dels fets a les meres afirmacions i negacions apriorístiques i metafísiques, oferint, com a resposta a les crítiques i reafirmació de les seues creences, un ampli arsenal de dades. Al seu parer, "els fets valen més que les paraules i les idees abstractes, ja que mentre aquestes són paper moneda sense valor, aquelles són monedes d'or". Així, doncs, Niceforo insisteix que els cranis aris es troben en el nord d'Itàlia, dominant la vall del Po i infiltrant-se en la zona centre fins a la vall del Tíber, mentre que els cranis mediterranis predominarien en el sud i les illes. Això indicaria, doncs, una marcada distribució racial entre els dos extrems d'Itàlia, amb una certa mescla en el centre. Així, doncs, els aris de la Itàlia septentrional (piamontesos, llombards, vènets i romanyolos) serien, antropològicament parlant, germans dels tedescos, els eslaus i els celtos francesos; i quant al tipus mediterrani, el subdividirà en els mediterranis morenos i els mediterranis rossos (assimilable als mediterranis anglesos), assenyalant que els primers s'assemblen a l'espanyol i al grec, i no al piemontés, ja que, racialment, aquest és més germà d'un eslau o d'un alemany que d'un sicilià.

Doncs bé, Colajanni va oposar-se obertament a aquest "racisme científic" que a Itàlia representava Niceforo per a qui la causa de la criminalitat eren la conjunció de tres factors: la constitució orgànica i psíquica de l'individu, el mitjà social i el mitjà geogràfic. Així, a partir de 1898, Colajanni publicarà diversos treballs que tenen com a denominador comú injuriar les diferències racials i geogràfiques com a factors explicatius del delictes, titlant a la raça de "fantasma" que propicia la classificació dels éssers humans per criteris tan diferents com la forma del crani, el color de la pell, la forma del pèl, etc.;

reafirmant, ans al contrari, com ja havia indicat en obres anteriors, que són les condicions econòmiques i socials les que expliquen les diferències entre el nord i el sud d'Itàlia i les que serveixen per a poder comprendre el fenomen delictiu.

En efecte, en 1884 va aparèixer la primera part del què seria el seu *Socialisme i Sociologia*, dedicada al socialisme, on ja s'apunta la recepció dels postulats criminològics del marxisme. Així, per exemple, per al cas de la delinqüència siciliana, només troba explicació en una estructura sociopolítica de la regió que afavoreix la corrupció i la impunitat, i no en la raça dels seus habitants. Una explicació estructural serà també la que utilitza Colajanni, en clara contraposició amb la visió antropològica sostinguda reiteradament per l'escola positiva, a l'abordar l'estudi de la relació entre l'alcoholisme i la delinqüència, assenyalant que ambdós tenen una causa comuna molt simple: la misèria combinada amb la carència d'educació que la substància, denunciant la conducta capitalista que promou el seu consum al fer accessible l'alcohol a tot el món a molt baixos preus.

Tot el que s'ha dit quedarà definitivament plasmat en l'obra criminològica de maduresa de l'autor, la seua *Sociologia Criminal*, apareguda en dos volums l'any 1889, i en la que, anticipant-se al que escriurà un any després en *Aniré e spropositi doní Cesare Lombroso*, serà on sistematitze el seu pensament contrari a la concepció atàvica sustentada per l'antropologia criminal, denunciant, per tant, les contradiccions d'aquesta, la seua falta de rigor científic i la relegació de la rellevància criminològica dels factors socials. No es tracta, doncs, d'entendre que no existeixen altres factors diferents dels econòmics, sinó el de col·locar la seua rellevància en el lloc que els ocupa; així per exemple, s'ocuparà detingudament del factors subjectius de l'individu, com és el caràcter, i dur a terme una classificació de delinqüents molt pareguda a la de Ferri, si bé col·locarà com a primer tipus al "delinqüent polític", tipologia criminal que, com hem tingut oportunitat d'escriure en un altre lloc, serà una de les grans aportacions de l'autor.

En definitiva, com encertadament s'ha subratllat, Colajanni, al despreciar temes recurrents en la literatura criminal considerats determinants, com la raça o el clima, adopta una postura moderna, realitzant un seriós intent d'anàlisi historicoestructural, valorant el grau de cultura i l'ambient sociopolític, assenyalant el procés de modernització accelerat del país com a teló de fons sociològic i les greus deformacions politicoinstitucionals que afavoreixen la corrupció i la impunitat.

- *Filippo Turati*

L'altre gran autor italià de finals del segle XIX que, junt amb Colajanni, protagonitzarà, des dels postulats marxistes, un enfrontament al positivisme criminològic imperant en l'època, serà Filippo Turati.

Va nàixer a Canzo (Llombardia) el 26 de novembre de 1857, en una família burgesa i conservadora. Després de realitzar els seus estudis al liceu a Cremona, i passar per la Universitat de Pàdua, es llicència en dret, l'any 1877, per la de Bolonya, anant a Milà on s'estableix i comença a exercir l'advocacia, manifestant ja, en aquests primers moments, el seu interès pels temes penals i criminològics, si bé prompte canalitzarà la seua carrera a l'àmbit de la política. En 1884, coneix a Nàpols a la revolucionària russa Anna Kuliscioff, llavors

esposa d'Andrea Costa, amb la que es vincularà sentimental i intel·lectualment per a la resta de la seua vida, rebent d'ella una empremta marxista, no dogmàtica, que informarà ja per sempre el seu pensament. Diputat per Milà (1896), serà empresonat en 1898 i alliberat un any després, acostant-se als grups de l'esquerra burgesa, representats pel dirigent liberal Giolitti. Es va oposar a la guerra amb Líbia (1911) i va proposar la neutralitat d'Itàlia durant la I Guerra Mundial. En 1922, va abandonar el Partit Socialista Italià al triomfar els maximalistes, i va crear el Partit Socialista Unitari. Va denunciar l'assassinat de Matteotti (1924), va haver d'exiliar-se, primer a Còrsega i després a París (1925) i, des d'allí, va publicar diversos escrits contra el feixisme i va afavorir la reunificació dels dos partits socialistes italians, morint el 29 de març de 1932, sent les seues cendres traslladades a Milà l'any 1948.

La rellevància política de Turati va ser infinitament superior a les seues aportacions criminològiques. No obstant això, cal reconèixer que en la nostra disciplina el seu nom s'emmarca, amb tot mereixement, en la pionera crítica a l'antropologia criminal de Lombroso, formulada ja a l'altura de 1881, i per la recepció que en el seu pensament criminològic van tenir els postulats marxistes.

Partint de la constatació empírica oferida per l'estadística criminal que evidenciava una major taxa de delinqüència, quantitativa i qualitativa, en la Itàlia del sud i en les illes de Sicília i Sardenya, Turati, en la mateixa línia que Colajanni, assenyalarà que l'explicació d'això no ha de buscar-se en factors antropològics (entenia que els factors personals no servien per a explicar més enllà de deu per cent dels delictes) sinó en els socials, els quals despleguen la seua influència no sols en els delictes patrimonials, sinó en qualsevol classe de delictes. Per a ell, si bé és veritat que "en els delictes contra les persones s'adverteix menys la influència de la mala organització social, la subtil influència de la misèria penetra en tots els delictes. Quasi sempre marxa paral·lela amb la falta d'educació, d'on provenen els mals exemples, el desconeixement de l'honradesa, la menor solidesa nerviosa, l'excitació a les més baixes passions, la impotència de la reflexió i un dèficit permanent en l'haver de les satisfaccions vitals, que causen certes fermentacions criminals i secretes".

Així, en els delictes contra el patrimoni serà, a juí de l'autor, on s'evidencia de forma més clara les desigualtats socials, i és que "la connexió dels delictes contra la propietat amb les desigualtats socials resulta demostrada d'una manera tan incontestable pel fet que els lladres es recluten quasi exclusivament en les classes ínfimes, que els mateixos sociòlegs burgesos no s'atreveixen a negar-la". Per a Turati, el règim capitalista produeix no sols indigència i un augment de les necessitats, sinó que estimula la cobdícia i, conseqüentment, afavoreix la comissió dels delictes patrimonials.

És més, eixe règim econòmic capitalista, imposat per un Estat delinqüent, pot produir una rebel·lió proletària que, inclús quan siga cruenta i delictiva, estarà justificada, ja que, "inclús en les capes més abjectes hi ha màrtirs, tipus de resignació cristianament idiota, incapaços d'ofendre a ningú, que beneïxen la maça que els colpeja. Comprenem que aquests tipus constitueixen l'ideal de la burgesia que els explota, però el seu exemple no serveix per a la nostra edificació. Així, l'obrer que, venent-se per un salari irrisori, fa que descendisca el salari de tots els altres, és un traïdor a la seua espècie i justifica la reacció amb què se li ferix. Quan domina el privilegi, tota rebel·lió és un fet humà, que

ha d'estudiar-se amb sentiments humans, i fins quan té la forma odiosa del crim, contribueix, com a símptoma útil, a exposar qüestions radicals". Com és fàcilment observable, Turati es va alçar així com un dels més bel·ligerants representants del "marxisme criminològic".

c) *Marxisme criminològic i càstig: les aportacions de Rusche-Kirchheimer i el seu desenvolupament en l'anomenada historiografia social de la presó*

Tant en el pensament criminològic ortodox dels pares del marxisme com en el seu desenvolupament dut a terme per Bonger, la crítica al sistema capitalista es col·loca com a eix nuclear per a explicar l'etiologia delictiva, esquivant-se així l'estudi de la funció que la reacció penal, principalment la pena de presó, té dins del mateix. Aquesta llacuna serà salvada, ja ben entrat el segle XX, per una corrent de pensament, emmarcada dins del anomenat neo-marxisme, que centrarà els seus estudis en aquest tema. Estudis que compten, com a punt de partida, amb l'aportació que en els anys trenta realitzaren Georg Rusche i Otto Kirchheimer, primera contribució des del marxisme a l'anàlisi de la penalitat.

Fill d'un metge, Georg Rusche naix en Hannover el 17 de novembre de 1900, estudiant dret, filosofia i ciències socials a l'estranger (París i Londres) i en unes quantes universitats alemanyes (Munich, Gotinga, Colònia i Franckfurt) on rep el magisteri de Leonard Nelson, Max Scheler i Erwin Von Beckerath. En 1924, es doctora en la Universitat de Colònia en filosofia, amb una tesi de filosofia del dret dedicada al pensament de Jacob Friedrich Fries, i quatre anys més tard, en la mateixa Universitat, aconsegueix el grau de doctor en economia amb una tesi dirigida per Von Beckerath. Però, serà l'experiència laboral del seu treball en l'àmbit penitenciari i en el de l'assistència social el que el motiva a escriure sobre les relacions entre el mercat de treball i l'execució penal. Així, en 1931, Rusche li proposa a l'Institut Internacional d'Investigacions Socials de Frankfurt, fundat en 1923 i que tenia Horkheimer com a cap més destacat, l'elaboració d'un treball sobre aquesta temàtica.

La principal obra d'aquest autor, *Pena i Estructura social*, apareix en 1939 als Estats Units d'Amèrica del Nord i és complementada per Otto Kirchheimer. Aquest últim va ser un dels representants de la anomenada segona línia de pensament de l'escola de Frankfurt.

Doncs bé, l'original alemany elaborat per Rusche sobre l'execució penal (*Strafvollzug*) i estructura social, arriba a Amèrica en la maleta de Horkheimer, el qual proposarà a Sellin que siga la primera publicació de l'Institut d'investigacions socials en l'exili. Acceptada la publicació, amb la tatxa del capítol dedicat als motins i la necessitat d'estendre l'anàlisi fins al moment contemporani, s'encarrega a Kirchheimer que realitzi la traducció a l'anglès. Aquesta tasca la du a terme amb la col·laboració de Finkelstein, que completa l'obra, afegint els capítols nou a tretze referits a la moderna reforma de la presó i els seus límits i a la situació d'aquesta fins al moment actual (amb clara menció dels règims feixistes europeus del moment). Així les coses, amb el títol *Punishment and Social Structure*, amb pròleg de Sellin i presentació de Horkheimer, l'obra apareix publicada en 1939, no sent traduïda a altres idiomes sinó a partir de la dècada dels setanta.

Com ha assenyalat Garland, el marc conceptual del pensament de Rusche i Kirchheimer vindria representant per la idea que tots els modes de producció

no comunistes es basen en una divisió antagònica entre dues classes socials fonamentals: la classe subordinada (esclaus, serfs o assalariats), que treballa, i la classe dominant (ciutadans, senyors feudals o burgesia) que s'apropia del fruit del treball dels altres. En aquestes societats, les classes dirigents organitzen el seu poder no sols en el lloc de producció sinó en tot l'àmbit social, de manera que les institucions sota el seu control es tornen instruments més o menys desenvolupats per a la preservació del domini de classe. En particular, les institucions de l'Estat exerceixen un paper medul·lar en l'organització del poder de la classe dirigent, a sotmetre a l'opinió política i promoure les polítiques socials que fomenten els interessos percebuts per la classe dominant.

Així, doncs, els autors (en realitat Rusche, autor dels primers huit capítols de *Punishment and Social Structure*) comencen el seu estudi retrotraient-se a l'edat mitjana, assenyalant que "en la mesura que la remuneració per la mà d'obra va decreixer, el valor de la vida humana se va anar fent menor i menor. La dura lluita per l'existència va modelar el sistema penal fins a convertir-lo en un dels mitjans per a impedir un gran increment en la població (...) Així, l'important en el desenvolupament de l'esclavitud en les galeres com a mètode de càstig, és el fet que únicament estaven involucrades consideracions de tipus econòmic, no penals. Això és vàlid tant per a la sentència com per a l'execució. La introducció i regulació de l'esclavitud en les galeres es determinen únicament pel desig d'obtenir la mà d'obra necessària i més barata possible".

d) *Els teòrics del conflicte social*

Com la doctrina més qualificada ha exposat molt encertadament, la presència del paradigma del conflicte en la moderna teoria sociològica té una rellevància que hui ningú pot discutir. I és que "a l'entrar el segle XX, la sociologia es configura a Europa en contacte ininterromput amb el problema del conflicte. El tema del progrés i de l'ordre de Comte, l'evolucionisme predarwinianà de Spencer, els tipus de solidaritat de Durkheim, la dicotomia comunitat-associació de Tönnies, són alguns intents d'explicar la dinàmica social tenint en compte les tensions del present. D'altra banda, els plantejaments de Saint-Simon i els socialistes utòpics en general, la dimensió dialèctica del marxisme, el darwinisme social en les seues dues versions dominants en la sociologia de l'últim quart del segle XIX, l'estudi de les classes i de la distribució del poder de Weber, el tractament explícit de la lluita com a forma de socialització de Simmel i les aportacions de Michels, Pareto i Mosca, són alguns fets d'interès explícitament sostingut pels problemes del conflicte en una societat en què hi ha un present i una trajectòria de futur conflictiva".

Si això és així, hem d'assenyalar que si bé en la tradició sociològica va existir un predomini de la consideració de conflicte com una patologia social que podia trobar una justificació moral en la guerra santa, el dret de rebel·lió o la lluita de classes, no serà sinó fins a la dècada dels cinquantes quan la teoria sociològica del conflicte es presenta com un fet social necessari que es resol en el canvi social, un factor del canvi social que funciona amb la formació de grups de canvi i acció social per a la integració, per la via del canvi d'estructures. En aquest sentit, l'obra de Lewis Coser *The Functions of Social Conflict*, apareguda en 1956, és de referència obligada.

En efecte, Ludwig Cosir va nàixer a Berlín el 27 de novembre de 1913, sent fill d'un industrial jueu i de una mare de religió protestant. Això li va ocasionar que, ja des de la seua infància, coneguera de primera mà els conflictes que les distintes religions imposen. Cosir arribaria als Estats Units, després de passar per París, escapant dels nazis, començant els seus estudis de sociologia en la Universitat de Columbia on aconseguirà el doctorat a la edat de quaranta-un anys. President de l'associació americana de Sociologia, va morir a Massachusetts el 8 de juliol de 2003.

Com el mateix Cosir resumeix en el seu llibre, entén que hi ha diverses condicions en què conflicte social pot contribuir al manteniment, ajust o adaptació de les relacions socials i de les estructures socials. I és que els conflictes dins d'un grup poden ajudar a restablir la unitat i la cohesió en què ha sigut amenaçat per hostilitat i sentiments antagònics entre els membres. No obstant això, cal assenyalar que no tots els tipus de conflicte poden exercir eixes funcions, ja que un conflicte intern siga beneficiós per a l'adaptació o no dependrà de la classe de qüestions sobre les quals es lluita, així com sobre el tipus d'estructura social en què es dona. Els conflictes socials interns que es refereixen als objectius, els valors o els interessos que no contradiuen els supòsits bàsics sobre els quals les relacions socials es basen tendeixen a ser positius per a la estructura social funcional. Aquests conflictes tendeixen a fer possible el reajustament de les normes i de les relacions de poder dins dels grups d'acord amb les necessitats de cadascu dels seus membres o subgrups. No obstant això, els conflictes interns en què les parts ja no senten els valors bàsics sobre els quals s'assenta la legitimitat del sistema social són proclius a alterar l'estructura social. En cada tipus d'estructura social hi ha ocasions de conflicte, però les estructures socials difereixen en la manera en què fan expressió de les reclamacions antagòniques. Algunes mostren més tolerància al conflicte que altres.

Pel que fa als conflictes externs (no dels membres del grup entre si sinó del grup amb un altre grup), quan un grup es troba en permanent conflicte extern, hi ha una tendència a ser intolerant amb els conflictes interns, mentre que els grups que són menys propensos al conflicte extern i tenen estructures més flexibles, els conflictes poden aparèixer com un mecanisme d'estabilització de l'estructura.

A més, els conflictes dins d'un grup ben sovint ajuden a revitalitzar l'existència de les normes, o bé contribueixen a l'aparició de normes noves. En aquest sentit, el conflicte social és un mecanisme de reajustament de les normes a les noves condicions, garantint així la pròpia supervivència del grup; contràriament, les societats rígides que tenen a reprimir els conflictes estaran privant-se d'aquest mecanisme de revitalització normativa. Per això es maximitza el perill de ruptura catastròfica.

Finalment, Cosir recordava que el conflicte intern també pot jugar com un mecanisme de redistribució i reequilibri de les relacions i forces de poder, canalitzant-se així els interessos antagònics.

Però el sociòleg representant de la teoria del conflicte que ha tingut una major repercussió en l'àmbit estrictament criminològic haja sigut el premi príncep d'Astúries de ciències socials de 2007, Ralf Dahrendorf.

Ralf Gustav Dahrendorf va nèixer a Hamburg en 1929, estudiant en la Universitat de la seua ciutat natal filosofia, disciplina en què aconseguiria el grau de doctor en 1952. Després d'ampliar estudis en la *London School of Economics* (de la que seria el seu director entre els anys 1974 i 1984) va ser professor de sociologia de les universitats d'Hamburg (1957-1960), Tubinga (1960-1964) i Costanza (1966-1969), sent en 1969 quan és triat diputat del Parlament alemany pel Partit Liberal. En 1970, és designat comissari europeu, sent en 1984 quan torna a la docència de sociologia en la Universitat de Constanza, passant en 1987 a exercir el deganat del *St. Anthony's College* de la Universitat d'Oxford, adquirint un any més tard la nacionalitat britànica. Entre la seua àmplia producció bibliogràfica destaquen obres com a *Homo Sociologicus*, *Assajos sobre la teoria de la societat*, i, molt particularment, *Les classes socials i el seu conflicte en la societat industrial* i *El conflicte social modern*.

Més enllà de les teories marxistes que troben, en última instància, la causa de la desigualtat, de les classes socials i del conflicte social en la contradicció d'interessos entre les forces productives i les relacions socials de producció en una formació social concreta, per a Dahrendorf "les classes socials tenen el seu fonament en les diferències de capacitat legítima de poder inherent a determinats llocs o posicions en l'estructura social, considerats des d'un punt de vista del seu contingut d'autoritat". Això suposa un rebuig del concepte clàssic de classe per considerar que el proletariat ja no és una classe homogènia, unitària i cohesionada d'individus paupèrrims i sense qualificació, sinó que els treballadors actualment componen diversos grups molt diferents entre si, i per considerar que el conflicte deriva actualment de l'interès per ocupar o defensar determinats estatus. Aquests postulats revisionistes des del punt de vista marxista li van ocasionar una forta crítica dels seus correligionaris.

En aquest sentit, s'ha subratllat amb encert que, per a Dahrendorf, dins de cada associació, els que ostenten posicions dominants s'afanyen per mantenir l'estatus *quo*, mentre que els que es troben en posicions subordinades persegueixen el canvi. El conflicte d'interessos dins de qualsevol associació està latent en tot moment i això significa que la legitimitat de l'autoritat és sempre precària. Els interessos de dominadors i subordinats són objectius en el sentit que es reflecteixen en les expectatives (rols) lligades a posicions. Si ocupen posicions donades, llavors es comporten de la manera esperada. Els individus se "ajusten" o "adapten" als seus rols quan contribueixen al conflicte entre dominadors i subordinats. Dahrendorf va anomenar aquestes expectatives inconscients de rol *interessos latents*. Els *interessos manifestos* són interessos latents que es converteixen en conscients. Dahrendorf creia que la principal tasca de la teoria del conflicte era l'anàlisi de la relació entre interessos latents i manifestos. No obstant això, convé subratllar que per a Dahrendorf aquesta tensió entre interessos latents i manifestos en la lluita pel poder no és individual, sinó col·lectiva i pròpia de grups socials.

El pensament de Dahrendorf suposa, en definitiva, el revés del representat pels teòrics del consens ubicats, segons el sociòleg alemany, en la mera utopia: "Les vagues i les revolucions estan tan notòriament absents de les societats utòpiques com els parlaments en què grups organitzats defenien les seues reivindicacions contraposades del poder (...). El sistema social, com la utopia, no ha sorgit de la realitat familiar. En compte d'abstracte una quantitat limitada de variables i postular la seua pertinència per a l'explicació d'un

problema determinat, representa una superestructura enormement i suposadament exhaustiva de conceptes que no descriuen, proposicions que no expliquen i models de què res es dedueix. Almenys, no descriuen ni expliquen el món real que ens interessa, ni serveixen de fonament per a explicacions del mateix”.

Així, doncs, la teoria del conflicte social de Dahrendorf es resumeix en quatre postulats:

- 1) Tota societat està sotmesa contínuament a un procés de canvi;
- 2) Tota societat mostra dissens i conflicte per tot arreu. El conflicte social és omnipresent;
- 3) Tot element d'una societat aporta la seua contribució a la desintegració i al canvi d'aquella;
- 4) Tota societat es basa en la coerció d'algun dels seus membres sobre els altres. Havent d'assenyalar-se que, malgrat reconèixer la necessària interrelació entre els fenòmens socials de conflicte i de consens, Dahrendorf descartava la possibilitat que una sola teoria sociològica abordara simultàniament ambdós fenòmens encara que foren complementaris.

Aproximadament en la mateixa època que Dahrendorf qüestionava el paradigma del consens predominant en la teoria sociològica del moment, serà quan George B. Vold reba el model conflictual en l'àmbit de la criminologia.

George Bryan Vold va nàixer el 5 d'octubre de 1896 a Platte (Dakota del Sud). Després de llicenciar-se en química, serà en 1924 quan es gradua en sociologia per la Universitat de Chicago, exercint com a professor assistent fins a 1927 en el *Mancaster College St. Paul* de Minnesota, sent nomenat professor assistent de la Universitat de Minnesota, universitat en què completara el seu doctorat en 1930 i en la que romandrà com a docent de sociologia fins a la seua jubilació en 1964, morint en La Jolla (Califòrnia) el 20 de novembre de 1967.

Durant la seua dilatada carrera acadèmica, Vold es va centrar molt especialment en temes criminològics i penitenciaris (va participar activament en projectes de reforma del sistema penitenciari), sent coeditor de la famosa revista *American Sociological Review* durant els anys 1944-1945 i rebent, un any abans de la seua mort en 1966, el prestigiós premi Edwin H. Sutherland, concedit per la Societat Americana de Criminologia en reconeixement a la seua contribució a aquesta disciplina.

L'obra clau Vold veuria la llum en 1958 amb el títol *Theoretical Criminology*, obra que seria actualitzada el dia després de la mort per Thomas Bernard i Jeffrey Snipes i que aconseguiria la quinta edició l'any 2002.

El títol de l'obra de Vold ja revelava un alçament contra la concepció eminentment empírica que imperava en la criminologia nord-americana de la passada centúria, aportant una criminologia teòrica que subratlla una etiologia criminal de naturalesa conflictual ja que, en 1951, Vold entenia que la criminologia es trobava en un encreuament a l'estar centrada quasi exclusivament en l'estudi individual del delinqüent, apostant, per això, per la necessitat d'aprofundir en les interrelacions socials del delictes. I és que per a

Vold el delictes no sinó fruit d'un conflicte d'interessos entre els diversos grups socials que lluiten per mantenir la seua posició en l'estructura social, una estructura social on l'equilibri depén precisament de la correlació de forces que els grups d'interessos representen. Això és especialment evident, en la seua opinió, en el procés legislatiu, on els interessos de cada grup pretenen ser validats i referendats en una norma general de compliment obligatori que els protegisca. Això provocarà que aquells grups que tenen interessos que estan en contraposició amb els fixats normativament tinguen una major probabilitat d'infringir una norma que no l'empara.

Des d'aquesta òptica, Vold pretén explicar no el delictes individual sinó el delictes comés per un individu que pertany a un grup que no té poder perquè els seus interessos estiguen protegits per la llei. Això suposarà el sorgiment d'uns llaços de lleialtat i fidelitat amb els que pertanyen a aquest grup discriminat (grups racials postergats socials, bandes juvenils...).

Com s'ha subratllat, la importància de la teoria de Vold radica en el fet d'advertir l'íntima relació existent entre el poder i les taxes de delinqüència: quant major és el poder, menor és l'índex de delictes d'aquests grups, perquè cometran menys delictes al veure satisfets els seus interessos per mitjà del respecte a la llei i perquè seran menys detectats; mentre que, inversament, la falta de poder es mostra en la dificultat per a influir en la definició dels comportaments que han de ser criminalitzats i en la dificultat per a evadir l'aplicació de la llei: per consegüent, les persones pertanyents a grups socials faltats o amb poc poder tendeixen a ser més criminalitzades. Es pot, doncs, afirmar que el sistema penal és un indicador de la distribució de poder en una determinada societat i aquestes idees estaràn molt presents, com ho veurem després, en els criminòlegs alineats amb l'anomenada criminologia crítica, podent entendre's a Austin Turk com l'autor que servirà de frontissa entre els teòrics del conflicte i aquesta.

Austin Turk, doctorat en sociologia per la Universitat de Wisconsin l'any 1962 (després d'haver realitzat estudis d'aquesta disciplina en les universitats de Geòrgia i Kentucky) ha dedicat bona part de la seua dilatada carrera acadèmica, coronada com a professor emèrit de la Universitat de Califòrnia (Riverside), al desenvolupament de la teoria del conflicte en l'àmbit criminològic. Això li ha suposat diversos reconeixements com el *Fellow of the American Society of Criminology* (1978), el *Paul Tappan Award* concedit per la *Western Society of Criminology* (1989) o el *President's Award* d'aquesta última associació (1999). Ha exercit també la presidència de la Societat Americana de Criminologia i la direcció de la secció de criminologia de l'Associació Americana de Sociologia.

El Professor Turk és autor d'una profusa obra, si bé el seu pensament criminològic conflictual es va concentrar en dos llibres publicats entre finals dels seixanta i principis dels setanta: fonamentalment en *Criminality and Legal Order*, que es publica en 1969, i en *Legal Sanctioning and Social Control*, aparegut tres anys després.

En la mateixa línia que Dahrendorf, Turk elaborarà una teoria conflictual centrada en la criminalització i estudia el conflicte cultural i social que es produeix entre els individus i les autoritats. Per a ell, "l'estudi de la delinqüència és l'estudi de les relacions entre els estatus i els rols de les autoritats legals.

Per a explicar les raons del sotmetiment dels membres d'una comunitat organitzada a l'autoritat, Turk formula una explicació on l'aprenentatge juga un paper crucial: "es tracta bàsicament de la idea que la gent, tant les possibles autoritats com els possibles súbdits, aprenen i contínuament tornen a aprendre a interactuar entre si com a ocupants d'estatus superiors i estatus inferiors i com a persones que exerceixen rols de dominació i sotmetiment. El procés d'aprenentatge mai acaba (el que implica que les relacions d'autoritat-sotmetiment mai s'estabilitzen definitivament) i això està assegurat pel fet que certes modificacions són introduïdes en qualsevol fragment de pensament o de conducta per les peculiars combinacions d'atributs físics i experiències arreplegades per l'individu, tant com organisme com animal social que emprà símbols".

L'estabilització de les relacions autoritat-sotmetiment permetrà l'ordre social, i això pressuposa necessàriament l'existència d'un conflicte permanent d'interessos imposat per les diferències individuals. En aquest context, "la infracció de la llei s'ha de considerar un índex de la falta d'autoritat, o de la seua ineficàcia; és una mesura del grau en què els dominants i els dominats, els que prenen decisions i els que les accepten, no estan vinculats entre si per una relació estable d'autoritat".

En aquest sentit, Turk distingirà entre *normes culturals*, associades a formulacions verbals de valors i que, des del punt de vista de les autoritats, farien referència al dret escrit, i *normes socials*, referides a models concrets de comportament i per tant al dret viscut o aplicat. El conflicte i l'assignació del caràcter delictiu a diversos tipus de comportament dependrà que hi haja o no congruència entre les normes socials i l'avaluació cultural de les normes. Com s'ha subratllat, el delictiu és un estatus assignat als que es resisteixen a les normes; l'acte és conseqüència del conflicte normatiu que es dona en qualsevol societat, en qualsevol estadi del seu desenvolupament; en altres paraules, criminalització equival a l'atribució de l'estatus de criminal i, això, des d'una anàlisi conflictual significa que la conducta delictiva no s'examina ja en si mateixa com a fenomen objecte d'explicació, sinó que es converteix en una de les diverses variables existents o vinculades a la probabilitat de criminalització. Cal insistir no en la conducta criminal dels individus sospitosos, arrestats i detinguts, sinó en el procés conflictual que defineix com a criminals a uns contendents, adscriuint-los el corresponent estatus. I és que la teoria criminològica que Turk proposa és una teoria sociològica de la interacció, "una teoria de la interacció entre agrupaments i categories de persones i una explicació psicosocial de les pautes dels individus".

Les hipòtesis que Turk manté en referència als factors que determinen una major o menor probabilitat que un conflicte conduïska a la criminalització dels individus (l'avaluació de la conducta prohibida per la policia i el grau de coincidència d'aquesta amb el que els tribunals de justícia fan després, el poder relatiu que detinguen els que apliquen la llei i els que es resisteixen a això, el realisme del conflicte entés com les conseqüències derivades d'aqueste amb vista a l'increment o reducció de les expectatives d'èxit d'un o altre grup o els factors predictors del conflicte vinculats a l'organització, sofisticació i posició reforçada de l'autoritat policial) han trobat tan sols una verificació empírica parcial. Les conclusions de les teories conflictuals són: l'alta taxa de la delinqüència de les classes dominades respon al comportament esbiaixat i discriminatori d'una administració de justícia que és l'exponent de la classe dominant.

En qualsevol dels casos, com García-Pablos assenyala, a les teories del conflicte se'ls retrau, en primer lloc, que no siguen capaces d'explicar satisfactòriament la gènesi o causació del comportament criminal, ja que, si fora cert que el delicte sorgeix com un conflicte de poder entre dominants i dominats, el lògic seria que aquests últims dirigiren el seu comportament criminal cap a i contra els poderosos, cosa que no succeeix. Tampoc aclareixen convincentment la desigual distribució de la criminalitat entre els diversos grups socials, no explicant la paradoxa que grups que detenen molt poc poder (dones marginades, ancians) no cometem a penes delictes, atribuint-se'ls així mateix el maniqueisme i simplisme amb què tracten els conceptes de poderosos i no poderosos (vinculant-los exclusivament a l'àmbit polític i econòmic i, per tant, obviant altres tipus de poder com el moral, científic, religiós) i la falta de reconeixement de l'existència d'un cert consens social, amb independència del grup o estatus de la persona, sobre els delictes que protegeixen els interès més universalment assumits (vida, llibertat, propietat....).

5 La criminologia crítica

a) Marc conceptual i ideològic

En els anys setanta, apareix en el panorama criminològic un moviment heterogeni que, amb diverses fonts de naixement, com després veurem, ve a quiratar els postulats que el *labeling approach*, les teories conflictuals i el marxisme havien assentat en la nostra disciplina, presentant-se, en suma, aquesta nova corrent com el paradigma de la criminologia de la reacció social. LLuny de tenir com a punt neuràlgic dels seus plantejaments a l'individu delinqüent, es va a centrar en la funció criminògena de les estructures i interaccions socials, una visió, per tant, crítica enfront de la pretensió del positivisme d'ignorar el paper de l'Estat en la comprensió de la desviació i superadora, per tant, dels corrents criminològics tradicionals, de les que qüestiona aspectes com el consens social, la naturalesa patològica de l'acció desviada, el propi estatus d'acte desviat, la naturalesa absoluta de la reacció, el caràcter objectiu i fiable de les estadístiques, el concepte de delictes comú, el caràcter determinista del delinqüent, el fi reinsertador del sistema penal i el propi paper que el criminòleg ha d'exercir.

Doncs bé, aquest moviment plural es va a presentar sota una diversitat de rúbriques. Als Estats Units, per clara influència de la sociologia radical, s'assentarà la nomenclatura de "criminologia radical", a Gran Bretanya, la de "nova o moderna criminologia", i en la resta d'Europa, molt particularment a Itàlia i, per la seua influència, a hispanoamèrica, dominarà clarament el terme "criminologia crítica". Amb independència que s'haja considerat la criminologia crítica com un estadi superior i catalitzador de les altres "dues criminologies" i, per tant, més omnicomprensiu (aquesta és la raó per la qual optem per anomenar aquest epígraf amb aquest nom, a més de la major difusió que té al nostre entorn cultural), la veritat és que, malgrat les distintes matisacions que responen a les seues diverses fonts de naixement, i a l'evolució experimentada, totes s'engloben en una matriu comuna, feudatària d'una ideologia insurgent, que la millor doctrina ha sintetitzat en els principis següents:

- 1) La criminologia crítica entén que l'estudi del delictes no pot fer-se d'una manera ahistòrica o universal, sinó que ha de centrar-se en un marc contextual històric, social i econòmicament definit, d'on s'explica la rellevància dels processos de criminalització, això és, els processos pels quals un comportament és definit com a delictes per unes estructures que representen als interessos de les classes més afavorides de la societat. Això explica la conseqüent crítica del dret penal tradicional i, per extensió, de tot el sistema de control social

formal (policies, fiscals, jutges, presons) per entendre'ls expressius d'aquests interessos i, per tant, esbiaixat quant a centrar-se en la delinqüència de les classes desfavorides en compte dels delictes de coll blanc.

- 2) En connexió amb l'anterior, i pel que fa a l'etiologia delictiva, aquesta s'aborda des del quasi exclusiu àmbit de les condicions econòmiques i de la marginació social. I és que, junt amb la correlació delictes-pobresa, se sustenten la rellevància criminològica de tots els factors relacionats amb la desigualtat social, com pot ser la pertinença a una minoria ètnica o religiosa, o el propi gènere.
- 3) S'ha ressaltat, així mateix, que els criminòlegs crítics mostren una certa empatia (que no simpatia) amb la persona que delinqueix, qui a diferència de molts plantejaments criminològics tradicionals, deixa de ser vista com un ser irracional, anormal o patològic per a defensar que l'enteniment del seu actuar delictiu requereix d'una comprensió des de la perspectiva del delinqüent. Això explica que els mètodes d'investigació preferits per la criminologia crítica siguin els de caràcter qualitatiu (entrevistes, història de vides, etc) en compte dels quantitius (estadístiques), tan en voga en la criminologia plurifactorial americana de meitat del segle XX.
- 4) Com a colofó de l'anterior, la criminologia crítica entén que l'Estat capitalista i el seu sistema penal és el principal factor criminogen i, per això, la lluita contra el delictes passa per la reforma d'unes estructures socials que generen pobresa i desigualtat i el consegüent replegament del dret penal a través de la descriminalització d'aquells delictes que només suposen un instrument de sotmetiment de les classes més desfavorides.

b) La manifestació nord-americana: la criminologia radical i els seus autors més representatius

El marxisme criminològic va penetrar als Estats Units d'Amèrica del Nord a finals dels anys trenta, quan s'assenten allí molts dels representants de l'escola de Frankfurt, amb Max Horkheimer al cap. Eixe planter de sociologia marxista va generar tota una generació de sociòlegs que van elaborar una teoria crítica que, com s'ha sostingut, va tenir com a principal característica la seua negativa a considerar al marxisme com un cos tancat de veritats heretades i com a ciència de la història, si bé prenent extraure d'ell l'essencial, a fi de construir una teoria que rebutjava tant al positivisme com a l'idealisme, marc teòric entorn del qual es van reunir una plèiade d'autors que, enfrontant-se al model consensual del funcionalisme, entenien que la sociologia havia de servir per a criticar el model d'Estat, societat i economia que el capitalisme representava. Entre aquests autors, destaca Charles Wright Mills, màxim representant de la sociologia radical americana.

Wright va nàixer el 28 d'agost de 1916 a Waco (Texas), en una família de classe mitjana (pare agent d'assegurances i mare ama de casa). Després de llicenciar-se en sociologia per la Universitat de Texas, es doctoraria en la Universitat de Wisconsin, quedant vinculat finalment, a partir de 1945, a la Universitat de Columbia, on passaria la resta de la seua vida acadèmica, fins que en 1962 moriria d'un infart. Home polèmic, era un crític feroç de les teories de la seua època, al punt de guanyar-se l'enemistat de la major part dels

seus contemporanis que el van desterrar i van marginar a l'extrem que va arribar a autodefinir-se com un "foraster" en tots els sentits.

Quant a la presència de les idees marxistes en el pensament de Wright, hem de començar dient que aquest no va llegir a Marx sinó fins ben entrada la dècada dels anys cinquanta, data en què ja havia publicat gran part de la seua obra on manifesta la seua teoria sociològica radical, provada principalment en quatre llibres de referència: *White Collar*, que s'edita en 1951, *Character and Social Structure*, que ho fa en 1953, *The Power Elit* editat en 1956 i *The Sociological Imagination*, en 1959. En la primera d'elles, Wright crítica l'estatus social aconseguit pels executius de les empreses (treballadors de coll blanc) i en l'elit del poder exposa com el país es troba governat per un reduït nombre d'homes de negocis, polítics i líders militars que anteposen els seus interessos de classe als interessos generals. En caràcter i estructura social, com s'ha subratllat, la presència del pensament de Weber i Freud és el predominant, constituint la imaginació sociològica una fèrria crítica a Talcott Parsons. Serà en l'última etapa de la seua vida intel·lectual, ja en la dècada dels seixanta, on el marxisme adquireix una rellevància inqüestionable, podent citar-se els seus llibres *Listen Yankee: The Revolution 'in' Cuba* (1960) i *The Marxists* (1962).

Doncs bé, la sociologia radical, representada, entre altres, per Wright, serà rebuda per la criminologia ben avançada la dècada dels seixanta, i ho farà en un context sociopolític molt concret: el de l'afonament del sony americà fruit del descontentament social amb les estructures del poder; és l'època dels moviments contestataris enfront del poder constituït: per reivindicar drets de les minories ètniques, contra la guerra de Vietnam, contra la corrupció política (Watergate), contra la situació penitenciària (motins de Saint-Quentin, Attica, Soledad), i l'anomenada "nova esquerra" (la paternitat del terme *New Left* és atribuïda al mateix Wright) s'autoatribueix l'abanderament. Es produeix una reacció universitària sense precedents que, en el cas de la criminologia, tindrà lloc en l'escola de criminologia de la Universitat de Berkeley on els professors, militants del radicalisme, participen activament en eixos moviments. Això donarà lloc a una contundent reacció del poder que obligarà els seus professors a refugiar-se en una institució privada, la *Unió of Radical Criminologist (URC)*, fundant la revista *Crime and Social Justice. Issues 'in' Criminology*. Entre els més preclars representants de la criminologia crítica nord-americana hem de citar els noms de Platt, Takagi, el matrimoni Schwendinger, Chambliss i Quinney, entre altres.

El primer, Platt, amb clara influència del pensament de Matza, publica en 1969 un demolidor treball sobre les institucions tutelars de menors als Estats Units, *The Child Savers: The Invention of Delinquency*. Amb un rigorós mètode històric, molt propi de l'autor, i centrant-se en la delinqüència juvenil de l'Illinois de 1900, Platt presenta una anàlisi de la fenomenologia delinqüencial des del prisma de la criminologia crítica.

Prenent com a punt de partida l'expressió d'Enoch Wines "salvador dels xiquets", Platt afirma que les normes i institucions tutelars dels menors infractors "van ser creades per a l'excrecència de la categoria infància a què la seua indigència, la seua vida vagabunda, els seus depravats hàbits, la seua condició esparracada i immunda, impedeixen que els admeten en les escoles ordinàries. D'aquesta classe d'esparracats és d'on s'està reclutant contínuament els nous criminals, i així continuarà sent mentre que es permeta la seua existència. Van nàixer per al crim i cal salvar-los".

Es denuncia, així, eixa ambivalència. Els “salvadors del xiquet” entés com “aquell grup de reformadors socials desinteressats que veien la seua causa com a cas de consciència i moral i no afavorien a cap classe ni a cap interès polític particular”, ja que “el seu interès en la puresa, la salvació, la innocència, la corrupció i la protecció reflectia una fe ferma en la rectitud de la seua missió”. En realitat, van ser els precursors de l’associació del xiquet amb la criminalitat i de tractar-los com un grup social diferent i perillós, i en el seu actuar sempre van acabar imposant les seues concepcions de classe elitistes. Així, doncs, per a Platt, l’esmentat moviment mai va ser una empresa humanitària per a ajudar els obrers i els xiquets pobres a alliberar-se d’un ordre establert que els marginava i oprimia sinó que es tractava de persones pertanyents a les classes mitjana i alta que van contribuir a crear noves formes de control social per a protegir el seu poder i defensar els seus privilegis. En aquest sentit, assenyala que la lluita per l’abolició del treball infantil entre els industrials de la classe alta de Nova York s’alçava com un mitjà per a excloure del mercat als comerciants marginals i als treballadors a domicili, augmentant així la consolidació dels negocis d’aquells.

Així, doncs, els “salvadors del xiquet” van ser finalment els que van acabar justificant la delinqüència infantil creant una jurisdicció especial, els tribunals de menors. La finalitat tuitiva d’aquests no és sinó una màscara, ja que “és impossible concebre el sistema de tribunals per a menors com un organisme de rehabilitació i d’igualtat social en una societat moderna on la majoria dels joves de la classe obrera i les minories són encarrilats fins llocs de treball de baix salari o carrerons sense eixida, on el racisme i el sexisme institucionals segmenten sistemàticament a la gent en relacions socials antagòniques, i on el sistema de justícia penal s’utilitza descaradament per a soscar i reprimir els moviments socials progressistes”.

La contribució de Platt ha sigut considerada fonamental en l’estudi dels orígens i la evolució de la justícia de menors, un estudi crític que l’autor ha continuat realitzant, posteriorment, i en diverses ocasions en col·laboració amb Paul Takagi, respecte a la política criminal i penitenciària duta a terme als Estats Units durant la dècada dels huitanta.

Platt va dur aquesta visió crítica a un terreny més empíric en el seu estudi sobre els delictes del carrer, atribuint a les relacions socials creades pel capitalisme monopolista l’existència d’una delinqüència del carrer protagonitzat per les classes socials més desfavorides (negres i parats), i en un context en què la família apareix unida només per vincles de consum. La conclusió és que el delicte no es presenta sinó com una expressió de la violència i l’alienació, un producte no sols de les condicions econòmiques, sinó també de les ideològiques d’unes relacions socials desmoralitzadores i d’una ètica individualista que caracteritza al model capitalista de producció en el seu més alt nivell de desenvolupament.

Quant al matrimoni Schwendinger, hem de dir que Julia Schwendinger és doctora en criminologia per la Universitat de Berkeley i màster en treball social per la de Columbia, i el seu marit, Herman, és doctor en sociologia per la de Los Angeles. Ambdós, amb una llarga trajectòria investigadora que els ha portat a universitats estrangeres com les de Berlín, Sant Petersburg, Moscou i Kazakststan, han rebut multitud de premis i reconeixements científics (de l’*American Sociology Association*, de la *Western Society of Criminology*, de la *Society for the Study of Social Problems* i de l’*American Society of*

Criminology, entre altres), estant actualment vinculats al departament de criminologia de la Universitat del Sud de Florida (Tampa).

Interessats a afrontar un estudi radical de la sociologia en general, van bussejar en els orígens nord-americans d'aquesta disciplina, i de la criminologia en particular. Van publicar, en 1970, un famós article on es preguntaven si la funció dels criminòlegs crítics hauria de ser la de defensors de l'ordre o la de guardians dels drets humans, mantenint la necessitat de conformar nostra disciplina sobre un concepte de delictes alié a l'arreplegat en els codis penals, sempre vinculat als interessos de classe i, per tant, apostant per col·locar com a epicentre d'aquesta una definició de com s'identifica d'il·lícit aquells atacs als drets humans que apareixen en les declaracions de Nacions Unides, assumint així una definició del delictes que, al revés de la situació criticada, afavorira a les classes més baixes i en defensa d'aquestes enfront dels abusos del poder.

Aquesta clara orientació crítica del matrimoni Schwendinger, en els que el control social es converteix en un factor criminogen de primer ordre, ha sigut mantinguda en totes les seues investigacions. Així per exemple, quan han criticat que determinades polítiques preventives (com la de les drogues) són clarament afavoridores del manteniment de la delinqüència, o quan han estudiat la gènesi i manifestacions de les subcultures criminals, al ressaltar que les identitats culturals de cadascuna de les subcultures d'adolescents només s'entén des de l'atribució de valors i estereotips fruit de la interacció social.

Per la seua banda, William J. Chambliss, des de les seues primeres publicacions, allà per mitjan dels seixanta, es preocupa per denunciar com la llei penal no fa sinó satisfer els interessos dels grups minoritaris que detenen el poder. Així, a l'anàlitzar les històriques legislacions britàniques i nord-americanes que prohibien la vagabunderia, les entronca amb les lleis protectores del comerç que proliferen a Anglaterra en els segles XIII a XVI i que no tenien com a finalitat sinó el proporcionar una mà d'obra forçada tan necessària per al desenvolupament de l'incipient capitalisme després que fóra abolida la servitud personal feudal.

Chambliss es centrà, doncs, en l'estudi dels processos de criminalització i en l'escàs poder dissuasori de les sancions penals, ressaltant els efectes negatius de la política repressiva en matèria de drogues. Per a Chambliss, l'estereotip de delinqüent no es correspon amb la conducta real del subjecte sinó en la imatge que d'aquest la societat té preconcebuda i l'etiqueta que aquesta li atribueix, destacant, en aquest sentit, un estudi de camp realitzat entre adolescents d'un institut. D'aquest, Chambliss conclouia que la imatge de xics bons i roïns no es corresponia amb el comportament desviat que ambdós grups duïen a terme fora de l'escola.

Però, sens dubte, l'àmbit criminològic pel que és més coneguda l'obra de Chambliss és el de la crítica als processos de creació i aplicació de la llei. El seu primer llibre monogràfic sobre el tema com a editor es remunta a 1969, si bé serà en 1971, després de publicar una completa investigació bibliogràfica sobre la qüestió, quan apareix una de les seues obres de referència, escrita junt amb Robert B. Seidman, *Law, Order and Power*, on els autors assenyalen que el poder de l'Estat i el de la seua justícia penal no és un mecanisme neutre apte per a resoldre els conflictes socials sinó, ans al contrari, l'expressió mateixa del conflicte permanent característic de la societat capitalista, on l'estructura i el funcionament respon als interessos dels grups de poder. La llei penal no té

com a finalitat l'interès general, sinó la protecció dels interessos sectaris dels grups que detenen el poder, de tal manera que encara que pugua arregar valors morals més o menys compartits per totes les classes socials (per exemple, respecte a la vida o la integritat sexual), un estudi prospectiu demostraria que en els valors propis de cada grup hi ha una sobredimensió d'aquells que pertanyen a les classes poderoses. Aquest caràcter sectari de la llei penal no sols és evident, segons el parer dels autors, en la fase de creació del dret sinó també, i inclús de forma més evident, en la fase d'aplicació de la llei, ja que aquesta és administrada per uns professionals de la magistratura que interpreten la llei sota el prisma dels seus valors, que no són altres, que els de les classes poderoses pel que les seues decisions estan esbiaixades per endavant al beneficiar sempre més a les classes privilegiades que a les deprimides socialment.

Però, sens dubte, l'autor més representatiu i transcendent de la criminologia radical, és Richard Quinney. Nascut a Elkhorn (Wisconsin), el 16 de maig de 1934, es va graduar en la Universitat de Wisconsin per a incorporar-se després, com a professor de sociologia, a la *Northern Illinois University* on exerciria com a docent des de la dècada dels seixanta fins que es retirara en 1977. Pocs autors han sigut tan prolífics en l'àmbit d'estudi de la relació entre la delinqüència i el capitalisme, abordant aquesta problemàtica des d'una perspectiva integradora dels postulats del marxisme, l'humanisme, el cristianisme i altres religions, al punt de concebre una criminologia coneguda com "criminologia de la pacificació" que preconitza un abandó de la violència per a respondre a la violència que el delicte representa, assignant a la nostra disciplina la lloable missió de mitigar el patiment humà.

Anem, emperò, a centrar-nos ací en el nucli originari del pensament de Quinney que quirata de forma paradigmàtica els postulats bàsics de la criminologia radical, pensament que comença a gestar-se en la segona meitat de la dècada dels seixanta i que cristal·litza a finals d'aquesta i principis de la següent en tres llibres d'obligada referència: *Crime and Justice and Society*, publicat en 1969, *The Problem of Crime* i, sobretot, *The Social Reality of Crime*, aparegut eixe mateix any. En les dues primeres obres, Quinney denuncia la utilització de la llei com a mecanisme de protecció dels interessos dels poderosos, acusant a una justícia penal que es presenta com un instrument de la violència utilitzada contra aquells que el capitalisme ha marginat per ser mà d'obra excedent. Serà, no obstant això, en la realitat social del delicte on Quinney encunye els conceptes bàsics de la seua teoria.

En efecte, partint d'una perspectiva subjectivista de la realitat ("no tenim motius per a creure en l'existència objectiva de res"), s'entén que el delicte no és una realitat ontològica sinó la definició que els detenedors del poder fan de les accions d'altres (els que no pertanyen al seu grup social), juí de valor independent de les qualitats o característiques d'aquests. Per a aquest autor, "les pautes de conducta no són en si mateixes, ni delictives ni no delictives. Són simplement pautes de conducta i el seu caràcter delictiu queda determinat per les accions d'altres, que actuen segons altres pautes de conducta. El caràcter de fet delictiu és una construcció que està més enllà de les característiques dels comportaments concrets, i que és formulada i aplicada pels segments poderosos de la societat" i això exigirà que l'acostament a l'estudi criminològic estiga imbuït de valors personals: "espere que la teoria de la realitat social del delicte ens obligue a tenir en compte l'ideal llibertari. No

tenim una criminologia significativa mentre no apliquem a l'estudi del delictes nostres valors personals".

I és que, per a Quinney, són els anomenats "ordres institucionals" els que defineixen el contingut i la direcció dels interessos (valors, normes i institucions ideològiques" en una societat, ordres institucionals que es concreten en el *polític*, que regeix la distribució del poder i l'autoritat en la societat; l'*econòmic*, que regeix la producció de béns i serveis; el *religiós*, que regeix la relació entre l'home i una concepció del sobrenatural; el de *parentiu*, que regeix les relacions sexuals, les estructures familiars i la procreació i la criança dels fills; l'*educacional*, que regeix la capacitació formal dels membres de la societat i, el *públic*, que regeix la protecció i el manteniment de la comunitat i els seus ciutadans. Cada ordre institucional aglutina segments de la societat, això és, diversos grups units pel reconeixement i l'avaluació comuna d'un interès. Per això, els ordres institucionals es presenten com els processos o organitzacions per conducte dels quals un segment busca habitualment la satisfacció dels seus interessos.

En resum, les concepcions del crim es construeixen des del poder de manera intencionada i ofereixen una visió interessada de la realitat: són en definitiva un acte polític, de manera que els que ostenten el poder imposen "la seua" realitat als altres i emmotlen l'opinió pública a les seues definicions de delictes, configurant-se, així, la "realitat del crim" com una subtil i insidiosa forma de control social. Aquest plantejament teòric serà concretat en *Critique of legal order*, on denunciarà a l'Estat capitalista de la creació interessada de les definicions de delictes i de la fal·làcia d'uns intents de reforma per uns intel·lectuals a la vora del poder. Per això, la utopia de l'equitat i la justícia social només podrien fer-se una realitat en la mesura que els Estats Units s'aproximaren a un model socialista. A partir d'aquesta concepció, Quinney desenvoluparà una filosofia crítica de l'ordre legal, per entendre que tant el positivisme, el funcionalisme i bona part de la fenomenologia, això és, del pensament sociològic més consolidat, han comés el greu error d'entendre l'ordre legal com una força necessària per a mantenir l'ordre social propi del sistema capitalista. Per a Quinney, el dret penal és l'instrument coactiu utilitzat per l'Estat i la seua classe dominant per a mantenir l'ordre socioeconòmic establert. En conseqüència, una teoria crítica del control del delictes per a la societat nord-americana podria ser sintetitzada en sis postulats:

1. La societat nord-americana està fundada sobre una economia capitalista desenvolupada.
2. L'Estat està organitzat per a servir els interessos de la classe econòmica dominant, la classe capitalista hegemònica.
3. El dret penal és un instrument de l'Estat i de la classe hegemònica per a mantenir i perpetuar l'ordre socioeconòmic existent.
4. El control de la criminalitat en la societat capitalista es realitza a través d'una varietat d'institucions i d'agències establides i administrades per una elit de govern que representa els interessos de la classe hegemònica, amb el propòsit de fixar l'ordre domèstic.
5. Les contradiccions del capitalisme avançat requereixen que les classes subordinades romanguen oprimides, inclús en l'ocupació de qualsevol mitjà necessari, especialment per mitjà de la coacció i de la violència del sistema legal.

6. Únicament per mitjà del col·lapse de la societat capitalista i la creació d'una nova societat basada en els principis socialistes, hi haurà una solució per al problema del delictes.

c) *La manifestació britànica: la Nova o Moderna Criminologia. L'obra de Taylor, Walton i Young*

Coincidint temporalment amb la “rebel·lió de Berkeley”, i influenciats clarament pels seus “ecos de dissidència, protesta i agitació”, sorgeix a Gran Bretanya un moviment criminològic crític que apareix amb la creació, en 1968, de la *National Deviance Conference (NDC)*. En efecte, en el mes de juliol d'eixe any, un grup de professors universitaris que es troben en clar desacord amb la criminologia britànica oficial imperant en el moment, aprofiten la III Conferència Nacional de Professors i Investigadors en criminologia que es va celebrar en la Universitat de Cambridge per a fundar la citada NDC: es tractava de Kit Carson, Stan Cohen, David Downes, Mary McIntosh, Paul Rock, Ian Taylor i Jock Young, la majoria d'ells professors de la *London School of Economics*. A la NDC se li ha atribuït, com una de les seues principals virtuts, la seua habilitat per a generar relacions entre els àmbits acadèmic i certes organitzacions polítiques de l'esquerra no ortodoxa que van exercir una lluita molt fructífera en la defensa dels drets de les persones privades de llibertat.

Amb major fust que altres moviments associatius criminològics que des de postulats crítics comencen a proliferar en l'Europa continental (*l'Arbeitskreis Junger Kriminologen* en la República Federal d'Alemanya, promotora de la prestigiosa revista *Kriminologisches Jorunal*, o les associacions *KRUM* a Suècia, *KRIM* a Dinamarca i *KROM* a Noruega), la *National Deviance Conference* es va desenvolupar durant els seus anys d'existència (en 1977 es va anunciar la seua desintegració, celebrant en 1979 la seua última conferència) una important tasca divulgativa, convertint-se en el planter de *l'European Group for the Study of Deviance and Social Control* que començaria a organitzar les seues conferències anuals a partir de setembre de 1973.

Doncs bé, de la important producció bibliogràfica que la criminologia crítica britànica va oferir en els anys setanta, hem d'assenyalar la que ha de ser considerada l'obra estel·lar i la que li dóna nom al corrent que estem estudiant en aquest apartat: *The 'New' Criminology: For a Social Theory of Deviance*, publicada a Londres en 1973 per Ian Taylor, Paul Watson i Jock Yong. Cal ressaltar que va ser producte de les deliberacions i esdeveniments vinculats amb la NDC i, molt particularment, de les conversacions amb autors com Steve Allwyn, Stan Cohen, Jeff Coulter, David Downes, Stuart Hall, Laurie Taylor i Bridget Pym.

Però abans d'entrar en el contingut d'aquest llibre, volem fer una especial menció d'Ian Taylor. Nascut a Sheffield, l'11 de març de 1944, Taylor va estudiar sociologia en les universitats de Cambridge i Durham, sent en aquesta última on aconseguiria el grau de doctor, per a passar a continuació a exercir la docència d'aquesta disciplina, primer en la Universitat de Bradford i, com a catedràtic durant els anys 1973 a 1981, en la Universitat de la seua ciutat natal, anant aquell any a Canadà (Universitat de Carleton), on romandria fins que va tornar a Anglaterra per a fer-se càrrec de la càtedra de sociologia de la Universitat de Salford i, després, a partir de 1998 de la direcció del Van

Mildert College de la Universitat de Durham, morint, després d'una dura malaltia cancerígena, el 19 de gener del 2001.

Fundador, com vam dir, de la *National Deviance Conference*, en el primer simposi d'aquesta, Taylor presenta un treball sobre una de les seues predilectes aficions i conseqüent focus d'atenció preferent al llarg de la seua carrera: la sociologia dels espectacles esportius. I serà en 1970 quan junt amb Paul Walton publica un avanç del que són les directrius bàsiques del seu pensament criminològic: "*Deviancy Theory and Society*" on denuncia que els objectius i fins de la política criminal són establits pels grups de poder sobre la base dels seus propis interessos i prejudis, posant com a exemple l'espiral punitiva respecte al consum de cannabis, assenyalant com això és justificat pel poder per l'existència d'una demanda punitivista per part d'una ciutadania que en realitat no respon sinó a representacions estereotipades que poden donar lloc a situacions de pànic moral i que tenen poc fonament en la realitat. En aquest treball, es realitza una àrdua crítica a la criminologia positiva per haver obviat el mètode interaccionista, desconeixent, per tant, que l'estructura social és la que defineix el que és desviat. Totes aquestes idees serien després provades en les seues obres posteriors, on l'enfocament marxista es faria cada vegada més acusat, mantenint-se fins a l'última de les seues obres publicades, on es criticava la política criminal de les societats capitalistes i la societat de la por generada per aquestes.

Anem a detenir'ns en el llibre firmat per Taylor, Walton i Young que és considerat la clau de la volta del pensament crític britànic, *La Nova Criminologia* publicat en 1973.

Segons reconeixen els propis autors, "partint d'una exposició de l'enfocament utilitarista clàssic encaminat a protegir a l'individu de les penes excessives, i passant per les distintes varietats del positivisme biològic, psicològic i social, hem tractat de fer una crítica immanent de les diverses posicions des del punt de vista que subratlla la importància de la iniciativa de l'Estat, i dels seus representants empresarials, en la definició i sanció de certes formes de comportament en determinades èpoques: hem sostingut que una correcta teoria social ha d'estar lliure dels supòsits biològics i psicològics que han intervingut en els diferents intents per explicar les accions d'homes a qui l'Estat defineix i sanciona com desviats i que reaccionen contra eixes definicions, en diferents circumstàncies històriques. La sociologia amb què hem de reconciliar-nos ha sigut exposada amb ambigüitat: ens hem limitat a dir que eixa sociologia ha de ser plenament social (no ha de veure's afectada per supòsits biològics o d'índole no social) i que ha de estar en condicions de donar compte (històricament) de com els homes estan agarrats en estructures socials que posen límit a les seues possibilitats. Hem fet el que es puga per reobrir el debat criminològic, assenyalant certs requisits formals i substantius d'una teoria plenament social de la desviació, una teoria que puga explicar les formes que el control social i la conducta desviada assumeixen en societats desenvolupades (les que, segons hem dit, es caracteritzen pel predomini d'una forma capitalista de producció, per una divisió del treball que implica el creixement d'exèrcits d'experts, treballadors socials, psiquiatres i altres a qui s'ha confiat una missió fonamental en l'esfera de la definició social i el control social i, en l'actualitat, per la necessitat de segregar, en hospitals mentals, presons i institucions per a menors, a una quantitat cada vegada major dels seus membres, considerant que han de ser controlats)".

Sobre aquest basament, es proposa una teoria que ha d'estar en condicions de revelar les connexions que hi ha entre els elements següents:

- 1) Els orígens mediats de l'acte desviat: s'assenyala que "la teoria ha de poder situar l'acte en el marc dels seus orígens estructurals més amplis. Aquestes consideracions estructurals exigeixen que es tinguin en compte les qüestions estructurals intermèdies que tradicionalment han sigut la matèria d'estudi de la criminologia sociològica (per exemple, les zones ecològiques, la posició subcultural, la distribució d'oportunitats per a delinquir), però aquestes qüestions s'enfocarien dins del context social general de les desigualtats de poder, riquesa i autoritat en la societat industrial desenvolupada. De la mateixa manera, també es considerarien les qüestions tradicionalment examinades pels psicòlegs que s'han ocupat de les estructures que afavoreixen el col·lapse de l'individu, és a dir, l'exclusió de la interacció normal. No obstant això, també en aquest cas, es tractaria d'ubicar eixos temes psicològics en el contexte d'una societat en què les famílies són simplement una part d'un tot estructural interrelacionat però contradictori. En aquest nivell, el requisit focal és el que podria denominar-se una *economia política del delictes*".
- 2) Els orígens immediats de l'acte desviat: s'afirma que "una teoria adequadament social de la desviació ha de poder explicar els diferents esdeveniments, experiències o canvis estructurals que precipiten l'acte desviat. La teoria ha d'explicar les diferents formes en què les exigències estructurals són objecte d'interpretació, reacció o ús per part d'homes ubicats en diferents nivells de l'estructura social, de tal manera que facen una elecció essencialment desviada. En aquest nivell, el requisit formal és comptar amb una psicologia social del delictes, psicologia social que, a diferència de la que està implícita en l'obra dels teòrics de la reacció social, reconega que els homes poden triar conscientment el camí de la desviació, com l'única solució als problemes que els planteja l'existència en una societat contradictòria".
- 3) L'acte en si mateix: "el que es requereix formalment a aquest nivell és una explicació de la forma en què els actes reals dels homes obeeixen a la racionalitat de l'elecció o a les limitacions que esta troba en el moment de transformar-se en conducta. El requisit formal és l'explicació de la *dinàmica social* dels actes pròpiament dits".
- 4) Els orígens immediats de la reacció social: "així com l'acte desviat pot ser en si mateix conseqüència de les reaccions dels altres, així la ulterior definició de l'acte és producte de relacions personals estretes. Inclús quan les mateixes agències oficials de control social (en especial la policia) capturen directament l'individu descobert *in fraganti*, l'agent exerceix un cert grau d'elecció en la seua reacció davant del desviat. El que es necessita en aquest nivell és una explicació de la reacció immediata del grup social en funció de la gamma d'opcions de què disposa: en altres paraules, una psicologia social de la reacció social, una exposició de les possibilitats i les condicions que determinen la decisió d'actuar contra el desviat".

- 5) Els orígens mediats de la reacció social: “assenyalem per ara que un dels requisits formals importants d’una teoria plenament social de la desviació (requisit pràcticament absent en la literatura sobre el tema) és un model efectiu de imperatius polítics i econòmics que serveixen de base, d’una banda, a les ideologies legals, i d’una altra, a les croades i iniciatives que periòdicament apareixen, ja siga per a controlar la quantitat i el nivell de la desviació o (com en els casos de la prohibició del consum d’alcohol, de determinades conductes homosexuals i, més recentment, d’alguns delictes sense víctimes) per a aconseguir que certs comportaments deixen de figurar en la categoria d’il·legals. El que ens falta és una *economia política de la reacció social*”.
- 6) La influència de la reacció social sobre la conducta ulterior del desviat: “una teoria plenament social de la desviació, basada en la premissa que l’home, quan opta per conduir-se en forma desviada, tria a consciència (encara que siga en forma inarticulada), exigeix entendre que la reacció que té davant del rebuig o l’estigmatització (o, també, davant de la sanció que representa el seu empresonament) està vinculada amb l’elecció conscient que va precipitar la seua infracció inicial. Per consegüent, una explicació plenament social de la influència de la reacció social sobre la conducta ulterior del desviat descobert ha de reconèixer que el desviat sempre té un cert grau de consciència sobre les possibles reaccions contra ell i que les seues decisions ulteriors s’originen en eixa consciència inicial. Tots els autors que consideren que els desviats són uns ingenus han de comprendre que s’ocupen d’una minoria d’ells; inclús en les situacions en què la magnitud i l’abast de la reacció social resulten inesperats, també seria important comptar amb una explicació social de la forma en què els desviats reaccionen davant de les seues condemnes d’acord amb eixa consciència de la llei que havien desenvolupat abans d’entrar en contacte formal amb ella. En una teoria plenament social, llavors, la consciència que habitualment es reconeix als desviats en la situació de desviació secundària es consideraria explicable, almenys en part, en funció de la consciència que els actors tenen del món en general”.
- 7) La naturalesa del procés de desviació en el seu conjunt: “ja hem acusat a la teoria de la reacció social, que en molts aspectes és el rebuig més elaborat de les formes simplistes del positivisme (concentrades en la patologia de l’actes individual), per ser unilateralment determinista, és a dir, per considerar que els problemes i la consciència del desviat són simplement una resposta a l’aplicació del control social. Acusen els enfocaments positivistes de no poder explicar ni l’*economia política* del delictes (el marc de l’acció delictiva) ni el que hem anomenat l’*economia política*, la *psicologia social* i la *dinàmica social* de la reacció social davant de la desviació. I la major part dels positivistes clàssics i dels primers positivistes biològics-psicològics no poden brindar tan sols una explicació satisfactòriament social de la relació entre l’individu i la societat; en les seues obres, l’individu apareix fonamentalment com un àtom aïllat a qui no afecten ni el flux ni el reflux dels ordenaments socials, el canvi social i les contradiccions del que, en definitiva, és una societat d’ordenaments dependents del mode capitalista de producció. El requisit bàsic d’una teoria plenament

social de la desviació, no obstant això, és que aquests requisits formals no siguin tractats només com a factors essencials que han d'estar presents sense excepció (de forma constant) perquè la teoria siga social. En canvi, aquests requisits han d'aparèixer en la teoria guardant una relació complexa i dialèctica entre si.

En definitiva, per a Taylor, Walton i Young, “la història de fons de la criminologia del segle XX és, en gran part, la història de la desvirtuació empírica de les teories (com les de Marx i Durkheim) que intentaven ocupar-se de la societat com un tot i, per consegüent, la història de la despolitització dels problemes criminològics. Les condicions de la nostra època estan imposant una nova reavaluació d'aquesta separació artificial dels problemes. No es tracta simplement que l'interès tradicional de la criminologia aplicada per l'adolescent de classe obrera socialment desfavorit estiga perdent validesa davant de la criminalització de grans quantitats de joves de classe mitjana. Tampoc es tracta que la crisi de les nostres institucions s'haja aprofundit fins a l'extrem que les institucions rectores de l'Estat i de l'economia política ja no poden ocultar la seua incapacitat per a respectar les seues pròpies normes i reglamentacions. Es tracta, en gran part, que s'estan manifestant totes les vinculacions recíproques que hi ha entre aquests i altres problemes. Ací hem proposat una economia política de l'acció delictiva i de la reacció que provoca, i una psicologia social, políticament orientada, d'eixa dinàmica social permanent. En altres paraules, creiem haver consignat els elements formals d'una teoria que servisca per a traure a la criminologia del seu confinament en qüestions concretes artificialment segregades. Hem tractat de tornar a combinar les parts per a formar el tot”.

Com encertadament concloguera Bergalli “aquesta és, en substància la Nova Criminologia proposada per Taylor i els seus col·legues que, a l'atribuir al desviat la consciència de les seues pròpies accions, també li indica les possibilitats existents de donar una solució social als seus problemes fonamentals.

d) *La manifestació italiana: la Scuola di Bologna i la figura d'Alessandro Baratta.*

La *National Deviance Conference* va impulsar la creació de l'*European Group for the Study of Deviance and Social Control* que va celebrar la seua primera reunió l'any 1973 a Impruneta (Florència). En aquesta conferència, es va informar sobre l'estat de la criminologia radical en diversos països europeus, podent així entendre's que, per mitjà d'aquesta via, la criminologia italiana, ancorada en bona part encara en un positivisme bio-psicològic (recordre's al respecte l'arrelament de la criminologia clínica) pren contacte de primera mà amb la criminologia crítica, molt especialment amb la Nova Criminologia britànica. Aquesta circumstància explica que aquesta reunió propiciara la publicació de les seues ponències editades en anglés per Bianchi, Simondi i Taylor en 1975, i que es procedira a la traducció a l'italià de l'obra de Taylor, Walton i Young en el mateix any.

Paral·lelament, eixe mateix any de 1975, un grup de professors, integrats en l'*Istituto Giuridico Antonio Cicu* de la Universitat de Bolonya, sota la direcció de Franco Bricola i Alessandro Baratta, funden la revista *La Questione Criminale* que, al llarg dels seus escassos set anys de publicació, reivindica l'exigència d'una política criminal del moviment obrer italià desvinculada de

la criminologia oficial i orientada a un estudi i a una comprensió integral (perspectives sociològica, històrica, política, filosòfica i econòmica) de la desviació social o, en les seues pròpies paraules, “un anàlisi de la realitat social de la desviació i del procés de criminalització, fet des del punt de vista de la classe obrera, mostra que és aquesta, hui, la classe potencialment portadora d’una política criminal alternativa, perquè la classe obrera és la que resulta francament perjudicada pel mecanisme selectiu de la criminalització, mentretant, al mateix temps, és també portadora de l’interès real per superar les condicions materials i les contradiccions socials que estan en la base de la desviació criminalitzada”. Com encertadament s’ha descrit, la *Questione Criminale* tenia unes característiques pròpies: els seus integrants són bàsicament juristes i s’interessen centralment per problemes específics del dret penal; tenen un alt nivell d’informació sobre la teoria marxista i la seua possible adaptació a finals del segle XX (el que no ocorre amb els radicals nord-americans); i sorgeix en un moment en què l’esquerra italiana tenia esperances tangibles d’intervenir en la política social i criminal gràcies al seu accés al poder en algunes instàncies polítiques regionals, expectatives després defraudades per la història. Així, els autors integrats entorn de la *Questione* s’interessaran per: 1) desmitificar la idea oficial que identifica al problema de la criminalitat amb un problema d’ordre públic, ja que es considera que aquest binomi obstaculitza les reformes polítiques i socials al dificultar, per exemple, les associacions polítiques, les vagues o les crítiques radicals al sistema (d’ací la coneguda expressió atribuïda a Sbricoli, segons la qual l’hegemonia de la classe proletària passa pel codi penal); 2) com a conseqüència de l’anterior, s’entén que el moviment obrer hauria de construir una nova imatge de la realitat, trencant els estereotips burgesos del criminal i generant el que ells van denominar una “contrainformació radical”; 3) en les discussions originàries, va sorgir el tema referit a la busca d’una base teòrica per a sustentar el poder possible del moviment obrer, no arribant-se respecte d’això a un acord definitiu (en aquest sentit, Neppi Modona defendria la necessitat i el dret del moviment obrer a definir i concretar els lineaments de la seua pròpia política criminal) i, 4) s’incidirà de forma contundent (amb Baratta, com veurem, al cap) en el dret penal i el seu retard teòric enfront de l’aportació de les teories sociològiques que podrien modificar les teories dogmàtiques de la culpabilitat i la legitimitat.

És, doncs, en aquest context científic on es gesta la manifestació italiana de la criminologia crítica. El més egregi representant, junt a Melossi o Pavarini, serà Alessandro Baratta.

Alessandro Baratta va nàixer a Roma el 6 d’octubre de 1933. Després d’estudiar en la Universitat de la seua ciutat natal ciències jurídiques i filosofia, es doctora en dret en 1957 amb una tesi de filosofia del dret, dirigida per Widar Cesarini Sforza (1886-1965), dedicada al pensament juridicofilosòfic de Gustav Radbruch. De 1956 a 1963, Baratta consolida la seua formació germànica a través de consecutives beques que li van portar, entre altres institucions, a l’Institut del dret penal estranger i internacional que a Friburg dirigia Hans Heinrich Jescheck. En 1963, aconsegueix a Itàlia l’habilitació de filosofia del dret, iniciant així la seua carrera acadèmica: primer com a professor encarregat de filosofia del dret de la Universitat de Camerino, entre 1964 i 1968, i a partir d’enguany com a catedràtic d’aquesta disciplina. Serà a partir de desembre de 1971 quan Baratta trasllada la seua carrera a Alemanya, on s’incorporarà a la Universitat del Sarre, on romandrà ja fins que el 25 de maig del 2002, sent professor emèrit de sociologia del dret i

filosofia social en la Facultat de Dret i Economia d'aquesta Universitat, li sobrevinga, després d'una llarga malaltia, la mort.

Des de molt prompte, Baratta començarà a preocupar-se per posar al dret penal en el punt central dels seus estudis juridicofilosòfics. Així, ja en 1963, esbossa una teoria filosòfica crítica del dret penal a través de la problemàtica que presenten els conflictes de deures i de l'estat de necessitat, enmarcant-lo en l'experiència alemanya de la república de Weimar on denuncia l'etització d'uns conceptes jurídics, que en el context d'un dret penal d'autor i de l'exaltació de la valoració subjectiva del jutge, van portar a la superació del principi de legalitat formal i a la desaparició de la frontera entre el dret i la moral. I en 1966 continuarà en l'esmentada línia d'investigació analitzant la ciència penal alemanya de les tres primeres dècades del segle XX, això és, la precedent a l'arribada del III Reich, posant en dubte la responsabilitat del positivisme jurídic en la degeneració autoritària del dret i de la judicatura germànica.

Però és a partir de mitat dels anys setanta quan Baratta desplaça els seus interessos teòrics cada vegada més a l'àmbit de la sociologia del dret penal, començant a forjar la seua visió crítica de la criminologia. Molts d'aquests primers treballs veuran la llum en la ja esmentada revista *La Questione Criminale*; treballs que es presenten com a precursors de la què serà l'obra principal de Baratta i, sens dubte, una de les més importants aportacions de la criminologia contemporània: *Criminologia critica e critica del diritto penale. Introduzione allà sociologia giuridico-penale*, que es publica en 1982, es tradueix al francès l'any següent, a l'espanyol en 1986, al txec en 1995 i al portugués en 1997 (amb una segona edició en 1999).

Per a Baratta, la criminologia tradicional, que englobaria tant l'escola positiva com a la clàssica, i que ell anomena "defensa social", estaria conformada per una sèrie de principis que troben la seua raó de ser en el propi origen i desenvolupament històric d'aquesta manifestació criminològica. Així, afirma que la ideologia de la defensa social va nàixer alhora que la revolució burgesa, i mentre la ciència i la codificació penal s'imposaven com a element essencial del sistema jurídic burgès, ella prenia el predomini ideològic dins de l'específic sector penal. Les escoles positivistes van ser heretades després per l'escola clàssica i van transformar en algunes de les seues premisses, d'acord amb les exigències polítiques que assenyalen, l'evolució de la societat burgesa, el passatge de l'Estat liberal clàssic a l'Estat social. Aquests principis informadors d'aquesta ideologia són els següents:

- A) *Principi de legitimitat*: l'Estat, com a expressió de la societat, està legitimat per a reprimir la criminalitat, de la qual són responsables determinats individus, per mitjà de les instàncies oficials de control social (legislació, policia, magistratura, institucions penitenciàries). Aquestes interpreten la legítima reacció de la societat, o de la gran majoria d'ella, dirigida a la reprovació i a la condemna del comportament desviat individual, i a la reafirmació dels valors i de les normes socials.
- B) *Principi del bé i del mal*: el delictes és un dany per a la societat. El delinqüent és l'element negatiu i disfuncional del sistema social. La desviació és, doncs, el mal; la societat constituïda, el bé.

- C) *Principi de culpabilitat*: el delictes és expressió d'una actitud interior reprovable, perquè és contrari als valors i a les normes de la societat, inclús abans de ser sancionades pel legislador.
- D) *Principi del fi o de la prevenció*: la pena no té la funció de retribuir, sinó la de prevenir el crim. Com a sanció abstractament prevista per la llei, té la funció de crear una justa i adequada contramotivació al comportament criminal. Com a sanció concreta, exerceix la funció de resocialitzar al delinqüent.
- E) *Principi d'igualtat*: La criminalitat és la violació de la llei penal i com a tal és el comportament d'una minoria desviada. La llei penal és igual per a tots. L'aplicació penal s'aplica de manera igual als autors de delictes.
- F) *Principi de l'interès social i del delictes natural*: el nucli central dels delictes definits en els codis penals de les nacions civilitzades representa l'ofensa d'interessos fonamentals, de conviccions essencials a l'existència de tota societat. Els interessos protegits per mitjà del dret penal són interessos comuns a tots els ciutadans. Només una xicoteta part dels delictes representa la violació de determinats ordres polítics i econòmics i és castigada en funció de la consolidació d'aquests (delictes artificials).

Així, doncs, es conclou que les diferències entre les escoles positivistes i les teories sobre la criminalitat de l'escola liberal clàssica no resideixen, per això, tant en el contingut de la ideologia de la defensa social i dels valors fonamentals dignes de tutela, sinó més aïna en l'actitud metodològica general respecte a l'explicació de la criminalitat, denunciant-se expressament la funció legitimadora desplegada per la ideologia de la defensa social en relació amb el sistema penal, a la qual es ratlla d'ahistòrica, abstracta i deslligada de les estructures socials i econòmiques en les que el delictes es produeix: "el concepte de defensa social correspon a una ideologia caracteritzada per una concepció abstracta i ahistòrica de la societat entesa com una totalitat de valors i interessos. Una teoria adequada de la criminalitat, sobre la qual es vullga hui basar un model integrat de ciència del dret penal, es caracteritza per elements antitètics a la ideologia de la defensa social: en primer lloc, aquesta teoria opera amb un concepte situat, és a dir, amb una abstracció determinada corresponent a les específiques formacions economicosocials i als problemes i a les contradiccions inherents a aquestes. Des d'aquest punt de vista, l'horitzó macrosociològic d'aquesta teoria no està en un concepte ideal de societat, sinó per conceptes més determinants, com els de societat feudal, societat capitalista, de transició, etc. Aquesta teoria opera sobre la base d'un anàlisi dels conflictes de classe i de les contradiccions específiques que caracteritzen l'estructura economicosocial de les relacions de producció d'una determinada fase de desenvolupament d'una formació economicosocial".

Des d'aquests postulats, Baratta entén que les modernes corrents de la sociologia (i psicologia) criminal permeten qüestionar els principis informadors de la defensa social. Així, per exemple, la psicoanàlisi criminal servirà per a qüestionar el principi de culpabilitat, ja que el delictes serà entés com a fruit de les pulsions (sentiment de culpabilitat) del delinqüent. D'aquesta manera, a la fi el sistema penal quedarà deslegitimada per a castigar-lo; l'estructural-funcionalisme, i més concretament les teories anòmiques, permetran la refutació del principi del bé i del mal, ja que, com és sabut, per

als seus autors més representatius, amb Durkheim i Merton al cap, el delictes compleix la funció social de reafirmar els valors essencials de la societat, presentant-se com un comportament normal, majoritari i inherent a tota estructura social, normalitat del delictes aldabonada per les teories subculturals per als que en una societat hi ha una multiplicitat de subordres axiològics, tots ells legítims; finalment, serà l'enfocament de la reacció social (*labeling approach*) el que servirà per a malbaratar els principis del fi o prevenció i d'igualtat, ja que demostrarà el caràcter selectiu i interessat del sistema penal, i les teories del conflicte faran el propi amb el principi d'interès social i del delictes natural.

Així les coses, Baratta proposarà un nou sistema, en el que el punt de vista de les classes subalternes es col·loca com a garantia teòrica i pràctica i que, com encertadament sintetitza Bergalli, es tracta d'un model en què ha de proveir-se a la màxima contracció dels instruments de control fins ara usats i a la seua substitució per formes de control organitzades des de la pròpia classe treballadora, mes sense cometre l'error d'abandonar el sistema de garanties de l'Estat de dret; més aïna serà eficaç una reducció de la pena en totes les seues formes com a primer pas de la superació del mateix dret penal, postulats aquests que com veurem, seran ja a final del mil·lenni recobrats pel anomenat garatisme penal.

Com ja vam dir, la influència de la criminologia crítica es va deixar sentir molt particularment, i a diferència d'allò que va ocórrer a Espanya, en els països llatinoamericans, on sobreixen, entre altres, les plomes de Rosa de l'Olmo i Lola Aniyar de Castro a Veneçuela, Emerio Sandoval Hortes a Colòmbia, i sobretot Eugenio Raúl Zaffaroni a Argentina.

e) *Crisi i actualitat dels postulats crítics*

A partir de la segona dècada dels anys huitanta i, molt particularment, en els anys noranta, el panorama criminològic mundial va començar a donar l'esquena als moviments crítics, al punt que no falta qui haja certificat la seua defunció dient que la criminologia crítica ha deixat "poca herència i molts òrfens". I això és, fonamentalment, una conseqüència de la falta de consolidació i verificació dels seus conceptes originals; és paradigmàtic el títol del llibre de Colin Sumner, *The Sociology of Deviance. An Obituary*, on gràficament s'afirma que: "l'absència de guerres sostingudes en el terreny de la sociologia de la desviació es deu en l'actualitat, més que a un tractat de pau, que els combatents, al llarg dels anys, en el seu entusiasme bel·ligerant, han demolit el terreny. Aquest és àrid, estèril, ple de trinxeres buides i cràters, esguitat de mines sense explotar i horripilantment silenciós. Ningú lluita per l'hegemonia d'una tomba perillosa. El temps d'abaixar les armes i mostrar respecte pels morts ha arribat".